

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

NOGAY YAZARI İSA KAPAYEV
(BİYOGRAFİ, DİL ve ÜSLUP ÇALIŞMASI)

Ertan SARIKAYA

DANIŞMAN
PROF. DR. İSMAİL DOĞAN

YÜKSEK LİSANS

ORDU 2019

ÖĞRENCİ BEYAN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak savunduğum “ Nogay Yazarı İsa Kapayev (Biyografi, Dil ve Üslup Çalışması)” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmadan yazdığımı ve yararlandığım kaynakların “Kaynakça” bölümünde gösterilenlerden farklı olmadığını, belirtilen kaynaklara atıf yapılarak yararlandığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

12/07/2019

Ertan SARIKAYA

16530100017

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Ertan SARIKAYA'nın hazırladığı "Nogay Yazarı İsa KAPAYEV (Biyografi, Dil ve Üslup Çalışması)" başlıklı tez 12/07/2019 tarihinde aşağıda imzaları olan jüri tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Adı-Soyadı	Üniversite	İmza
Başkan	: Prof. Dr. İsmail DOĞAN (Tez Danışmanı)	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	
Jüri Üyeleri	: Dr. Üyesi Abdulkadir ÖZTÜRK	Ordu Üniversitesi	
	Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YILDIZ	Ordu Üniversitesi	

ONAY

01/08/2019

Dr. Öğr. Üyesi Seçkin EVCİM Y.

Enstitü Müdürü V.

ÖN SÖZ

16 Haziran 1949 yılında Rusya Federasyonu Stavropol Eyaleti Erkin Yurt Köyünde doğan İsa Kapayev, mühendislik eğitimi alırken 1968 yılından itibaren Nogay Türkçesi ile kaleme aldığı şiir ve hikâyelerini muhtelif edebiyat dergilerinde yayınlamaya başlar.

Dağınık coğrafyada ortak bir edebi dilin oluşturulması veya yaşatılması oldukça zordur. Nogaylar birlikte yaşadıkları Ruslardan ve Kazak, Kırgız, Kumuk, Karaçay-Malkar gibi Türk boylarının kültür ve dil etkileri altında kalmışlardır. Bütün bu olumsuz şartlara rağmen Nogay Türkçesi kendi ölçümlü dil özelliklerini koruyarak yazılı edebi ürünler vermiştir.

Aslında oldukça zengin olan Nogay sözlü edebiyatının başlıca Batır Destanları olarak bilinen kahramanlık destanlarının yazıya aktarılmaları modern Nogay yazı dilinin korunması ve yeni ürünler verilmesine de temel oluşturmuştur.

Babası Suyun İmamaliyeviç Kapayev de Nogay edebiyatının kurucularından olarak bilinen İsa Kapayev aynı zamanda babasının da edebi üslubunun devamı niteliğindedir.

Günümüz Kuzey Kafkasya Türklüğünün önemli temsilcisi olan Nogaylar, Astarhan, Stavropol, Karaçay-Çerkesk ve Dağıstan merkezli oluşturdukları yayınlarla Nogay yazılı dilinin de yaşamasını, gelişmesini sağlamışlardır.

İsa Kapayev, eserleriyle bu süreçte önemli bir mevkide yer alır. Çalışmamızda İsa Kapayev'in biyografisi çerçevesinde bu katkıları ele alınmaya gayret edilmiştir.

Kapayev'in eserleri Nogay Türkçesi yanında Rusça olarak da yayınlanmıştır. Bir edip olduğu kadar bilim adamı da olan Kapayev'in şiirleri, hikâyeleri yanında bilimsel makaleleri de mevcuttur. Bunların çok azı Türkiye Türkçesine kazandırılmıştır. Eserlerin dağınıklığı ve yayım yerlerinin farklılığı çalışma güçlüğüümüzün başında gelmiştir. Kapayev'le ilgili bilinen literatürü esas almakla birlikte bize en sağlam bilgiler bizzat görüştüğümüz Sayın Kapayev tarafından verilmiştir. Dolayısıyla hakkında ve biyografisi ile ilgili verdiğimiz bilgiler bizatihi kendisinin ifadelerine yazılı bilgilerine dayanmaktadır.

Çalışmamız sırasında bizzat İsa Kapayev başta olmak üzere Prof. Dr. İsmail Doğan, Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir Öztürk, Doç. Dr. Maya Bulgarova, Doç. Dr. Nasiphan Suyunova, yazar Venera Lukmanova ile Türkiye Nogaylarından Cemil

Sütbaş ve çevirileriyle destek olan Kamil Sütbaş yardımlarını esirgemediler. Burada onlara teşekkür etmek benim için zevkli bir vazifedir.

Çalışmamızda bütün dikkatlerimize rağmen eksik ve hatalarımız için okuyucunun hoş görüsüne sığınıyor ve Türk âlemi ile Türklük bilimine faydalı olmasını diliyoruz.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR VE SİMGELER.....	vi
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	3
1.1. NOGAY TÜRKLERİ.....	3
1.1.1. NOGAY TARİHİ.....	4
1.1.1.1. İSA KAPAYEV'İN KALEMİNDEN NOGAY TARİHİ.....	10
1.2. NOGAY COĞRAFYASI.....	21
1.3. GÜNÜMÜZ NOGAYLARI	23
1.4. NOGAY DİLİ VE EDEBİYATI.....	25
1.4.1. SÖZLÜ EDEBİYATLARI	25
1.4.1.1. Edige Destanı	27
1.4.1.2. Nogay Türklerinin Varyantları ve Araştırmaları.....	29
1.4.2. YAZILI EDEBİYATLARI	39
1.4.2.1. YAZARLAR VE ESERLERİ.....	41
1.4.2.2. Nogay Türkçesi	48
2. BÖLÜM	50
2.1. SUYUN İMAMALİYEVİÇ KAPAYEV	50
2.2. İSA KAPAYEV'İN BİYOGRAFİSİ	56
2.2.1. İSA KAPAYEV'İN ESERLERİ.....	64
2.2.2. DİL ve ÜSLUP ÇALIŞMASI.....	71
2.2.3. ÖRNEK METİNLER.....	77
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	128
KAYNAKÇA.....	130
ÖZGEÇMİŞ	135

ÖZET

NOGAY YAZARI İSA KAPAYEV (BİYOGRAFİ, DİL VE ÜSLUP
ÇALIŞMASI)

SARIKAYA, Ertan

Yüksek Lisans tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İsmail Doğan

Haziran, 2019

Sayfa: 135

Nogay Han Altınordu devletine tabi bir şekilde yaşamıştır. Batu Han döneminde askerlik görevine başlayan Nogay, Berke Han döneminde ordu komutanı olduktan sonra birçok savaşa katılmış ve zaferlerle dönmüştür. 1252 – 1269 yılları arasında komutanlığı döneminde Kafkaslar ve çevresine akınlar düzenlemiş, İran'daki İlhanlılar hükümdarı Hülagü Han ve sonraki hükümdarlar üzerine birkaç kez akın yapmıştır. Komutan Nogay, Mısır da kurulmuş olan Memluk devletinin hükümdarı Sultan Baybars ile ilişkilerde bulunmuştur. Alınan zaferler neticesinde Berke Han, Nogay'a Don ırmağı ve çevresindeki bölgenin hâkimiyetini vermiştir.

Kazakların bir alt kolu olarak bilinen Nogay Türkleri bugün Nogay Türkleri Kuzey Kafkasya'nın değişik yerlerinde dağınık bir biçimde Karaçay-Çerkez Cumhuriyetinde, Stavropol vilayetinde, Dağıstan Cumhuriyetinde, Astrahan bölgesinde, Çeçenistan Cumhuriyetinde, Rusya dışında Romanya'da, çoğunlukla Türkiye'de olmak üzere, Ukrayna'da, Orta Asya Cumhuriyetlerinde (özellikle Kazakistan'ın kuzeybatı bölgelerinde) ve Avrupa'nın birçok ülkesinde yaşamaktadırlar. Görüldüğü gibi dağınık bir coğrafyada resmi bir devlet yapıları olmadan yaşayan Nogay Türkleri daha çok Kafkasya'da ve Kuzey Hazar bölgesinde yoğun olarak bulunmaktadırlar.

Nogaylar tarih boyunca dil ve kültürlerini muhafaza etmişlerdir. Geçmişte özellikle sözlü edebiyat ürünleriyle Türk Dünyasında yer almışlardır.

Bugün yoğun olarak yaşadıkları Rusya Federasyonu Karaçay Çerkesk Özerk Bölgesinde Nogayların bilginleri, yazıcıları ve siyaset adamlarıyla entelektüel hayatta da yerlerini belirlemektedirler.

Çalışmamızda günümüz Nogay entelektüellerinin başında gelen yazıcı İsa Kapayev biyografisi ve eserleriyle ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Nogay, İsa Kapayev, Kıpçak

ABSTRACT

NOGHAİ AUTHOR İS KAPAYEV (BİOGRAPHY, LANGUAGE AND
METHOD STUDY)

SARIKAYA, Ertan

Master Thesis, Department of Turkish Language and Literature

Advisor: Prof. Dr. İsmail Doğan

June, 2019

Page: 135

Noghai Khan lived in a way tied to Goldenhorde state. Noghai who began his military service in Batu Khan Period joined and won lots of wars after becoming the army commander in Berke Khan Period. During his commandership between 1252-1269, he raided in Caucasia and surroundings, made a couple of invasion against Ilkhanid emperor Hulagu Khan in İran and the successors of him. The commander Noghai was in touch with Sultan Baybars the sultan of Memluk Empire which was established in Egypt. As a result of those victories, Berke Khan gave Noghai the dominance of the area of the River Don and surroundings.

Noghai Turks known as the subbranch of Kazakhs has been living in different places of the North Caucasia, the Republic of Karachai-Cherkess immethodically, Stavropol Province, Daghistan Republic, Astrakhan Region, Chechen Republic, Romania apart from Russia, mostly in Turkey, Ukraine, the republics in the Middle East (espacially North-western regions in Kazakhstan) and many other countries in Europe. As is seen, Noghai Turks who live in a dispersed geography without a formed government structure are mostly seen in Caucasia and North Caspian Sea Region.

Noghai Turks have always preserved their language and culture throughout history. They took place in Turkish World espacially with works about oral literature in the past.

Today they're also seen in the intellectual life with their scholars, scribes and politicians in Russian Federation – the Autonomous Republic of Karachai-Cherkess.

In our study we tried to examine the works and biography of İsa Kapaev – the leading Noghai intellectual today.

Keywords: Caucasia, Noghai, İsa Kapaev, Kipchak

KISALTMALAR VE SİMGELER

bkz.	: Bakınız
C.	: Cumhuriyet
Çev.	: Çeviren
KÇC.	: Karaçay-Çerkesk Cumhuriyeti
M.S.	: Milattan Sonra
s.	: Sayı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
vd	: Ve Diğerleri
yy	: Yüzyıl

GİRİŞ

Nogaylar gerek dilleri, gerekse sözlü kültürel mirasları bakımından Türk dünyasının bakir inceleme alanlarından biridir. Bu çalışmada Nogay Türklerinin tarihi, yaşadıkları bölgeler ve günümüzdeki durumları ile Nogay Dili ve Edebiyatı sözlü ve yazılı edebiyatları hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca, Nogay Edebiyatının kurucularından Suyun Kapayev'in kısa biyografisi ve Nogay Edebiyatı'nın günümüzde en önemli temsilcisi konumundaki yazar İsa Kapayev'in biyografik çalışması mülakat esaslı ortaya konulmuştur.

Bunların yanında Nogay Edebiyatı başta olmak üzere Türk Dünyası Edebiyatlarına kazandırdığı eserleri dil ve üslup bakımından incelenmiştir. Böylelikle az bilinen Türk topluluklarının edebiyat alanındaki ilerlemelerine katkı sağlanacak ve bu alanda yapılan çalışmaların gerekliliği ortaya konarak Türkoloji çalışmalarına özgün ve bilimsel değerler katılacak ve alandaki eksiklikler giderilecektir. Bu sayede de Türk dünyası için önemli bir yeri olan Nogay edebiyatının ve onun çağdaş temsilcisi yazar İsa Kapayev'in Türk dili ve edebiyatı içerisindeki yeri de belirlenmeye çalışılacaktır.

Bu çalışmayla Çağdaş Nogay Edebiyatı yazarlarından İsa Kapayev'i Türkoloji çalışmalarına dâhil etmek ve Türk Dünyası Edebiyatları içerisinde İsa Kapayev'in yerini ortaya koymak ve bu bağlamda çağdaş Nogay Edebiyatının sürdürülebilirliğini kazandırmak amaçlanmaktadır. Bununla birlikte İsa Kapayev'in edebi kişiliği ve eserleri üzerindeki tenkitlerin bütün yönleriyle araştırılması da çalışmanın diğer yardımcı amaçlarından biridir. Tarihsel süreç içerisinde göç hareketlerine fazlasıyla maruz kalmasına rağmen günümüzde Karaçay-Çerkesk Özerk Cumhuriyeti'nde az sayıda Nogay konuşuru tarafından diri tutulmaya çalışılan Nogay Türkçesi ve edebiyatının gelişimi sürecine katkı sunulması da hedeflenmektedir. Böylelikle Türk dünyası araştırmaları literatüründe dünyanın tehlikedeki diller listesine girmiş olan Nogayların dil, edebiyat ve kültürüne yönelik var olan boşluklardan biri de doldurulmaya çalışılacaktır.

Araştırmanın konusu ve kapsamı Nogay dili, tarihi ve edebiyatıdır. Çağdaş Türk Dünyası Edebiyatları aydınlarının sosyo-kültürel alan içerisinde değerlerinin ortaya konulmasına yönelik olup Nogayların meşhur yazarı İsa Kapayev ile sınırlı

olan bu çalışma, Türkoloji alanına büyük bir katkı sağlayacaktır. Öyle ki Türk dünyası olarak adlandırılan coğrafya bugün sadece sınırlarla ifade edilmemektedir. Kültürel ve tarihî bağlar göz önünde tutularak aydınların, özellikle de İsa Kapayev'in bu konuda üstlendikleri rollerin önemi daha açık görülmektedir. Bu değerlerin ve meydana getirdikleri eserlerin bilim dünyasında yöntemsel ilkelerle incelenmesi dilin ve edebiyatın gelişimine ve kültürel birlikteliğin devamına doğrudan etki etmektedir. Bu etki araştırmanın amaçlarıyla da örtüşmektedir. Nogay yazar İsa Kapayev'in bu doğrultuda çalışmaya konu olması özellikle Nogay dili ve edebiyatının canlı tutulmasını öncü olmakla birlikte Türk dünyası edebiyatları çalışmalarında da kaynaklık ederek dil ve edebiyat bağlamında Türkçenin yayılma alanına, Türk edebiyat geleneğine katkı sağlayacaktır.

Alan çalışması, yazarla görüşme, yazılı eserler, kaynak çalışmalar, bu çalışmanın başlıca gereç ve yöntemi olmuştur. Araştırmada gerçekleştirilmiş olan gerek mülakat gerekse kaynak temini yöntemiyle veriler oluşturulmuştur. Rus ve Nogay dillerinde yazılmış eser ve makalelerin Türkçeye aktarılması, çalışması yapılmıştır. Verilerden hareketle çalışma, amaç ve kapsam doğrultusunda meydana getirilmiştir.

Çalışmada öngörülebilecek olası aksaklıklar öncelikle kaynakların temin edilmesinde yaşanan aksaklıklar olmaktadır. Daha sonra elde edilen kaynaklarda Rusça ve Nogayca yazılmış kitap ve makalelerin Türkçeye aktarılmasında çeviri kısmında eksiklikler ve yanlışlıklar olabilmektedir. Bu aksaklıkların kaynak temini kısmı, araştırmanın bir bölümünün Türkiye'de Nogay Türkleri ile yapılacak olmasından dolayı bu sorun giderilmeye çalışılmıştır. Çevirilerde yaşanılacak hatalardan dolayı bu dilleri iyi bilen kişiler tarafından bu çeviriler yapılarak bu eksiklerin ortadan kalkması veya asgari düzeye indirilmesi sağlanmıştır.

Tezin araştırılması kapsamında İsa Kapayev'in hayatı ve eserlerinden hareketle Nogay dili, tarihi, edebiyatı ve kültürü incelenmiş olup; kaynak temininde ve saha çalışmalarında çıkabilecek aksaklıklar araştırma içinde çözümlenmeye çalışılmıştır.

1. BÖLÜM

1.1. NOGAY TÜRKLERİ

Moğol İmparatoru Cengiz Han zamanında ülke toprakları batı da Anadolu içlerine ve kuzeyde Kafkasları da içine alarak bugünkü Macaristan sınırlarına kadar uzanmaktaydı. Cengiz Han, toprakları altı oğlu arasında paylaştırdı. Kafkaslar ve çevresini oğlu Cuçi Han'a bıraktı. Cuçi Han'ın ölümünden sonra yerine oğlu Batu Han geçti ve Batu Han Kuman Kıpçak Türkleriyle burada Altınordu Devletini kurdu(1223-1502). Berke Han zamanında Moğol baskıları sürmekteydi. Ülkedeki iç karışıklıklar ve taht kavgaları nedeniyle de devlet hanlıklara ayrılmıştır. Bu hanlıklardan biri de Nogay hanlığıdır. Berke Han'ın ordu komutanı Nogay Han¹, kendisine bağlı il ve uruglarla hanlık kurmuştur ve bu hanlığa Nogay adı verilmiştir. Nogay Han'a bağlı il ve uruglara da Nogay denmiştir. Nogayların Cuçi ulusundan olduğu da söylenmektedir. Aslen Kazak Türkleridir. Moğolların baskı ve zulümlerinden kaçan Kazak Türkleri, Altınordu Devleti hükümdarı Batu Han'ın korumasında Hazar denizinin kuzeyine ve Kafkasların çevresine yerleştirilmişlerdir. Daha sonraki yüzyıllar içerisinde yaşanan gelişmelerden dolayı farklı bölgelere göç etmişler ve bugün dağınık bir biçimde yaşamak zorunda kalmışlardır.

Nogay adı tarihte ilk kez bir Türk devleti olan Avarlar döneminde geçmektedir. Kafkaslarda Altınordu devletinin ordu komutanının adı Nogay olduğu gibi Kafkaslar ve Kırım bölgesinde bulunan Avarların hükümdarının adı da Nokay'dır². Noğ ve Nok kelimesi sağlam, güçlü anlamlarına gelmektedir³. Ay ile birleştiğinde Nogay-Nokay kelimesi "sağlam-güçlü aile" anlamına gelir⁴.

---

¹ Nogay Han, dedesinin Taval Bey olduğu ve bağlı olduğu Türk beyliğinin başına geçtiğine özellikle Nogay Türkleri tarafından inanılmaktadır. Yapılan bazı bilimsel araştırmalarda ise Nogay'ın Cengiz Han'ın soyundan geldiği ileri sürülmektedir. Böylesi farklı düşüncelerin öne çıkmaması için Nogay Han'ın Moğol soyundan gelmediğini savunmak olacaktır.

bkz. <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2016/01/nogaylar.html>

² Ahmet Caferoğlu, "Nogay Türkleri", *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı:38

³ Sami Nogay, "Nogaylar", *Nogay Üç Aylık Kültür ve Araştırma Dergisi*, Ankara 2007 Sayı:1 s.15

⁴ <https://turanideali.wordpress.com/2012/09/27/nogaylar/>

1.1.1. NOGAY TARİHİ

Nogay Han Altınordu devletine tabi bir şekilde yaşamıştır⁵. Batu Han döneminde askerlik görevine başlayan Nogay, Berke Han döneminde ordu komutanı olduktan sonra birçok savaşa katılmış ve zaferlerle dönmüştür. Komutan Nogay, Mısır'da kurulmuş olan Memluk devletinin hükümdarı Sultan Baybars (Melik Zahir) ile ilişkilerde bulunmuştur. 1252 – 1269 yılları arasında komutanlığı döneminde Kafkaslar ve çevresine akınlar düzenlemiş, İran'daki İlhanlılar hükümdarı Hülagü Han ve sonraki hükümdarlar üzerine birkaç kez akın yapmıştır. Nogay Han, o zaman Trakya'da Aynos kalesinde esir olan Selçuklu Sultanı İzzettin Keykavus II.'yi kurtarmış, Trakya'da birçok Bizans şehir ve kalelerini almıştır⁶. Alınan zaferler neticesinde Berke Han, Nogay'a Don ırmağı ve çevresindeki bölgenin hâkimiyetini vermiştir. Berke Han'ın ölümünden sonra o bölge tamamen Nogay Han'ın hâkimiyeti altına alındı ve Nogay Hanlığı kurulmuş oldu (1298)⁷.

Nogay Han kendisine bağlı uruglar ile önce Kırımın batısına göç etmiş ve bir süre orada yaşamıştır. Daha sonra İdil nehrinin doğusuna geçerek Kafkasların kuzeyine yerleşmiştir. Kuman Kıpçak Türklerinin bir kolu olan Nogaylar burada nüfuzlanarak büyük bir hanlığa dönüşmüştür. Sınırlar kuzey de İrtiş nehri ve geniş düzlükler, batı da İdil(Volga) nehrinden başlayarak doğuda Emba nehrine ve Aral gölüne dek uzanmaktaydı. Merkezi bölgesi ve Nogay Han'ın kışlık ikametgâh yeri Saraycık şehriydi. Saraycık daha sonra Nogay Orda devletinin başkenti olmuştur. Nogaylar esas olarak Desti Kıpçak sahasında yaşamışlardır. Nogay Ordası ve Nogayların yaşam alanlarının sınırlarını hayvancılık faaliyetleri ve hayvan sürüleriyle mevsimlik göç imkânları belirlemiştir.

Nogaylar, Arapların bu bölgede münasebetler kurmasıyla Berke Han ve ordu komutanı Nogay han islamiyeti kabul etmişlerdir⁸. Savaşlarda da galibiyet almaları hilafet için alınan bir intikam ve islamiyetin zaferi olarak anıldı. Dolayısıyla Kıpçak bozkırındaki Şamanist ve Hristiyan Türklerde müslüman olmuşlardır.

---

⁵ <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2016/01/nogaylar.html>

⁶ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul-1981 s.268-270

⁷ Sami Nogay, *Nogay Türkleri*, Ayrıntı Basımevi, Ankara 1997

⁸ Telli Korkmaz, "Altın Orda Devleti'nin İslamlaşmasında Bilinmeyen Bir Şahsiyet: Ebu Bekir Kalender Aksarayi ve "Kalendername" Adlı Eseri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2018, 5(16), ss.205-219

14. yy. da Nogaylar bölgede hâkim bir güç haline geldi. Bu durumdan hoşnut olmayan Altınordu hükümdarı Toktamış Han Nogaylar üzerine seferler düzenledi. Bölgede iyi ilişkiler kuran Nogay Han çevre boyların da desteğiyle Toktamış Han'a karşı savaştı. Bu savaş neticesinde Nogaylar ağır bir yenilgi aldı ve düzenleri bozuldu. Nogay Han'ın ölümünden sonra Nogaylar bir araya gelmekte zorlandılar. Altınordu devleti Başkomutanı Edige Bey, Nogayları tekrar bir arada toplamaya çalıştı. Buna karşılık Altınordu devletine karşı Moğol İmparatoru Timurdan yardım istedi. Ve Timur Altınordu devletine sefer düzenleyerek Toktamış Han'ı öldürdü ve devlet yıkılma dönemine girdi. Taht'a Temur-Kutluk Han oturdu. Bu sırada çok güçlenen Edige Bey ülkenin çeşitli bölgelerinin idaresini oğullarına verdi. Tekrar bir araya gelen Nogaylar'ın başındaki isim Edige Bey'in oğlu Nurettin'di(1420). Edige Beyin öldürülmesinin ardından Altınordu devleti yıkıldı ve parçalandı. Bunun sonucunda Nurettin Bey önderliğinde Nogay Orda devleti kurulmuş oldu(1426-1558). Böylece bütün Nogaylar Nurettin Bey'in çevresinde toplandılar⁹. Nogay Türk Orda'sı İdil'den(Volga) Balkaş'a ve Aral gölüne kadar dek geniş bir sahayı sınırları içine alıyordu. Başkenti Yayık da bulunan Saraycık şehri oldu.

Polonyalı Coğrafyacı Mehowski'ye göre Nogay devletinin nihai olarak şekil alması Edige Han'ın torunu Vakkas zamanında gerçekleşir. Yıkılan Altınordu devletinin mirası üzerine yapılan kavgalara Nogay şehzadeler de katılmıştır. Kırım Hanları ile mücadele etmişlerdir. Kırım Han'ı Muhammed Giray Han'a karşı Nogay şehzadeleri Ağış ve Mamay birlikte hareket ederler. Kırım Han'ı Muhammed Giray'ın öldürülüşünde bu Nogay şehzadelerinin payı büyüktür (1523)¹⁰.

Nogay Orda hükümdarı İbak Bey'in ölümünden sonra yerine Musa Mirza geçmiştir. Musa Mirza öldükten sonra yerine Şeyh Mamay geçmiştir. Şeyh Mamay'ın ana yurdu Sibir Hanlığı ve Kazak Ordasına yakın Sıra nehri dolaylarındaydı. Şeyh Mamay'ın ölümünden sonra yerine Musa Mirzanın oğlu Yusuf Mirza geçmiştir (1550) . Yusuf Mirza, beyliği döneminde Osmanlı ile dostane ilişkiler içerisinde bulunmuştur. Osmanlı devletine gönderdiği elçi ile Osmanlı padişahının verdiği cevap şudur; "Haşmetli Hüdaverdigar' dan bir elçi geldi. Hüdaverdigar bana kardeşlik ve dostluk sözleri ilettiler. " dedi. Osmanlı

⁹ M. Kemal Özergin, "Nogaylar", *Milli Eğitim ve Kültür Dergisi*, Sayı:31 (Ocak-1985)

¹⁰ <http://blog.milliyet.com.tr/nogay-turk-devleti--ordasi-/Blog/?BlogNo=210418>

padişahı elçi ile Yusuf Mirza'ya gönderdiği mesaj ise; “Yusuf, sen beylerin beyisin. Senin dostlarının dostu, düşmanlarının düşmanı olacağım.” dır. Böylece Osmanlı padişahının Yusuf Mirza'ya emir-ül ümeralık verdiği anlaşılmaktadır. Yani Osmanlı İmparatorluğu'nun eyaletlerinden birinin Nogay eyaleti olduğudur¹¹. Hazar'dan Azak denizine kadar bir alanı kapsamaktaydı. Ancak kısa süreli bir bağlanma süreci olmuştur. Astrahan ve Nogay Devletlerinin toprakları geniş yer tutmaktaydı. Osmanlı devleti, Nogay orda devleti ile Astrahan hanlığına sefer düzenlemek ve sınırlarını Kafkaslarda genişletmek istedi ise de bu gerçekleşmemiştir¹².

Rus Çarlığı bu dönemde sınırlarını genişletmek amacındadır ve Kazan Hanlığını ele geçirmiştir. Bunu fırsat bilen İsmail Mirza Rus desteğini almak istemiştir. Karşılıklı görüşmeler neticesinde Ruslar İsmail Mirza'ya arka çıkmışlardır. Amaç Osmanlı devletinin nüfuz alanını daraltmak ve Nogay devletini ortadan kaldırarak Kırım Hanlığına karşı bir güç oluşturmaktır. İsmail Mirza'yı desteklemelerinin nedeni de budur. İsmail Mirza da Beylerinin desteğini alarak devletin başına geçme arzusundaydı. Yusuf Mirza ise çevre hanlıklarla yakın akrabalık ilişkileri kurarak güçlü bir devlet olmak ve Rusların ilerlemesini kısmen de olsa yavaşlatmak istemiştir. Ama Rus yanlısı İsmail Mirza Osmanlı yanlısı Nogay Orda hükümdarı Yusuf Mirzayı öldürtmüştür ve başa geçmiştir. İsmail Mirza'nın yanından ayrılan, Yusuf Mirza'ya yakın olan Nogaylar Kadı Mirza'nın himayesinde 1557 yılında İdil nehrini geçerek Azak denizi ile Kabardağ bölgesi arasında Kuban ırmağı yakınındaki topraklara yerleştirildiler ve başlarına kendi oğullarından birini atadılar¹³. Burada oluşturulan ordaya Küçük Nogay Ordası denmekteydi¹⁴. Bunun sonucunda Nogay Orda devleti dağılmış ve yıkılmıştır(1558). Ruslar, bölgeyi hâkimiyetleri altına almak ve yeni yerleşimler açmak için İsmail Mirza'ya karşı dostane ilişkiler kurmaya devam etmiştir.

16. yüzyıl içinde Nogaylı bir grup tarafından Bucak Ordası adıyla yeni bir orda kuruldu. Bu orda adını Basarabya'nın güneyindeki Bucak'tan almıştı. Ruslar bu ordaya Belgorod Ordası demişlerdir. Ayrıca Altavul Ordası da Aral denizi çevresinde bulunmaktaydı.

¹¹ <http://sahipkiran.org/2018/03/22/nogay-turkleri/>

¹² Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, Ötüken yay., C.13, İstanbul-1979, s.349-352

¹³ Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara 1992, s. 282.

¹⁴ Akdes Nimet Kurat, 1972, s.273

Büyük Nogay ordası üzerindeki yoğun Rus baskısı İsmail Mirza ve Tin Ahmed Mirza zamanında da sürdü(1563-1578). Astarhan seferine Osmanlı Devleti'ni yönlendirenler arasında Nogaylar da vardı, fakat sefer sırasında herhangi bir yardımda bulunmadılar. Büyük Nogay Ordasının beyi Urus Mirza Rus baskısına karşı direndiyse de Rus yönetiminin etkisi onun zamanında da sürdü. Rusya, bu devrelerde Nogaylarla ilişkilerini görünüşte dostluk çerçevesinde tutma politikası izlemekteydi. 16. yüzyıla ait Rus belgelerinde Moskova'nın düşmanları sıralanırken bunlar arasında hem Büyük Nogay Ordası hem Küçük Nogay Ordası yer alıyordu. Bu dönemde Büyük Nogay Orda'sından¹⁵ bazı gruplar zaman zaman Rus topraklarına anlaşmazlıklardan dolayı akınlarda bulundular ve ganimet elde ettiler¹⁶. İdil dolaylarında güvenliği sağlamak ve Büyük Nogayları etkisiz hale getirmek için buralarda yaşayan Nogaylara zulüm yaparak sürgün etmişlerdir. Moskova Çarlığı 1586'da Samara ve Ufa, 1589'da Tsaritsin ve 1590'da Saratov gibi şehirler kurmuştur. Bununla ayrıca Astrahan'ı güvenlik altında tutmayı planlıyordu. Nogaylar, Kırım Hanlığının kendilerine karşı izlediği politikadan da memnun değillerdi.

17. yüzyılın başında Büyük Nogay Orda' sının beyi olan İşterek Mirza, Kırım Hanlığının aracılığı olmadan Osmanlı Devleti ile görüşmeler yapmak, Rusya ve İran ile çıkarlarına uygun siyaset izlemek istediye de bunda başarılı olamadı. 17. yüzyılda Nogaylar önemli sıkıntılar yaşadılar. Bunların başında Kalmuk istilâsı geliyordu. Kalmukların ağır baskısı sonucu Nogayların bir bölümü Osmanlı-Kırım koruması altındaki alana kaçtı; bir bölümü de Kalmukların idaresi altına girdi. 1644'te Kalmuklar, Nogayları kendi yanlarına çekmek ve onları eski topraklarına döndürmek için Kabardağ bölgesine sefer yaptılar. Kafkas toplulukları ve Nogayların birleşik güçleri Kalmukları ağır yenilgiye uğrattı. Ancak Kalmukların tehdit ve baskıları sürdü. Rus hükümeti ise Nogayların bozkırdaki egemenliğine son verilmesi ve bozkırın Nogaylardan arındırılması planını uygulamaya başladı.

18. yüzyıl başlarında Nogaylar daha da parçalandı. Bunların bir kısmı Kırım yarımadasında yaşamaktaydı. Yedisian, Camboyluk, Bucak ve Kuban Nogayları, Kırım Hanlığının hâkimiyeti altındaydı. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Nogay problemi de Kırım Hanlığı meselesine bağlı olarak sürdü. Kırım'ın Rusya'nın

---

¹⁵ Mehmet Alpargu, "XVI. Yüzyıl Ortasında Nogay Türkleri ve Ordaları", *Emel Dergisi*, Sayı:15 (Ağustos-1996) s.32-34

¹⁶ <https://ekstremlbilgi.com/tarih/nogay-turkleri-kimdir-nogaylari-tarihi/>

denetimi altına sokulmasından sonra Nogaylar kendilerine yapılan muameleye tepki gösterdilerse de 1783'te General Suvarov ve Leontyev kumandasındaki kuvvetler onları ağır bir yenilgiye ve kıyıma uğrattı¹⁷.

19. yüzyıl içinde Nogayların hayatını etkileyen en önemli unsur göç olayıdır. Rus Çarlığı Nogayların göçlerini özellikle teşvik etmiştir. Bunda Nogayların denetiminin güç olması, verimli Nogay arazilerine el konulması ve Rus iskân politikası gibi sebepler etkili olmuştur. 1850'li yılların sonunda Kuban ve Stavropol Nogayları, ardından Tavrida (Kırım) Nogayları göç etmeye başladı. 1865'e kadar kitleler halinde, sonra da küçük kabilelerle Osmanlı'ya sığındılar. Yaklaşık 600.000 Tatar Anadolu'ya yerleştirildiler ve Nogay Tatarları Anadolu'da Ankara (Polatlı, Şereflikoçhisar, Keçiören), Erzurum, Konya, Kırşehir, Gaziantep (Birecik), Adana (Çukurova), Amasya, Sivas, Ordu (Aybastı, Fatsa, Ünye), Eskişehir (Alpu Aktepe, Işıkören, Yelice köyleri) şehirlerinde iskân edilmişlerdir. 1878-1908 döneminde Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne göç etmek isteyenler sadece Türk ve Müslümanlardan ibaret değildir¹⁸. Aynı süre içerisinde başta Museviler olmak üzere, Müslüman olmayanlar da göç teşebbüsünde bulunmuşlardır¹⁹.

20. yüzyılın içinde sayıları önemli ölçüde azalmış olarak Rusya'da kısmen toplu bir yerleşim manzarası gösteren Nogayların yaşadığı bütün topraklar 1922'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği sınırları içine alındı. Nogayların ihtilâlden sonra başlıca merkezlerinden biri Terskoy bölgesiydi. Nogayların birinci kurultayı 1922'de Açıkulak' ta yapılmıştı; aynı yılın Nisan ayında yapılan bir başka toplantıda yetkililer Nogaylara hangi bölgede kalmak istediklerini sormuşlar, Nogay temsilcileri de Dağıstan topraklarında kalmayı istediklerini söylemişlerdi. Bu toplantıda Nogaylara kısmî özerklik vaadinde bulunulduysa da bu söz yerine getirilmemiştir.

1922'de Kızlar merkezli bir vilâyet oluşturularak Kızlar, Şelkov, Açıkulak, Kayasulin Nogayları bu vilâyetin sınırları içine alındı²⁰. 1928-1936 yılları arasında Nogay Türkçesi ile ilgili gelişmeler ortaya çıktı. Bunlar arasında Latin alfabesinin

¹⁷ Akdes Nimet Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi, Ankara-1992 s.140-141

¹⁸ İsmail Doğan - Nesrin Güllüdağ, *Nogay Destanları*. Türk Dil Kurumu. Ankara 2014 s.13.

¹⁹ Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri*,(1978-1908), Katü Kafkasya ve O.Asya Ülkeleri Arş. Mer., Trabzon, 1996, s.75

²⁰Ali Barut, "Nogayların Kuzey-Batı Kafkasya'da Yerleşmesi (1782)", *Emel Dergisi*, (225), Mart-Nisan 1998, s. 20-24

uygulanması söz konusu oldu. Bunun yanında 1936'da Nogay lehçesi resmî dil hüviyetinden uzaklaştırıldı, ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden tanınma işlemi yürürlüğe konuldu. 22 Şubat 1938'de Dağıstan'ın kuzey bölgesi beşe ayrıldı, bunlardan biri de Kara Nogay bölgesiydi. II. Dünya Savaşı sırasında Nogay bölgesinden Rusya'nın safında savaşa katılanlardan 2000 kişi hayatını kaybetti.

1957 yılı Nogaylar için sıkıntıların önemli ölçüde arttığı bir dönemin başlangıcıdır. Bu tarihte Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Stavropol yöneticileri Nogay okullarını ve gazetelerini kapatmışlardır. Fakat daha sonraki dönemlerde gazete çıkarılmasına izin verilmiştir. Sovyetlerin dağılma sürecinin ardından Nogaylar haklarını korumak için teşkilatlanma gereği duydular. Rusya Federasyonu içinde Nogay Halkının Birlik Derneği 1989'da Nogay Halkının İkinci Birlik Kongresi yapıldıktan sonra kuruldu. Ancak Nogaylar siyasal ve kültürel haklarının korunmasında önemli ölçüde sıkıntılarla karşı karşıya kaldılar²¹. Bunun için Nogaylar, Türkiye'de Nogay Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneğini kurmuşlardır. TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı) tarafından Nogay Türkleri ile ilgili kültürel çalışmalar yapılmakta ve bu çalışmalar halen devam etmektedir. Nogaylar birlik ve beraberliği sağlamak, kültürlerini yaşatmak amacıyla birçok faaliyetlerde bulunmaktadır.

Türkiye'de bulunan Nogaylar, özellikle 1800'lü yıllarda yapılan zulüm, sürgün ve zorunlu göçlere rağmen kendi dillerini örf ve adetlerini kaybetmemiş, geleneklerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Nogaylar kendi örf ve adetlerini uygulayıp anadillerini konuşmaktadırlar. Genellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşmakta olup, gelir düzeyi ile eğitim düzeyleri yüksektir. Köylerde emekli sayısı epey fazladır. Bölgedeki diğer Nogay olmayan komşu köylerde "Tarımı biz tatarlardan öğrendik." diye bir deyim kullanırlar. Nogayları Tatar Türkleri olarak görmektedirler. Genelde Nogaylar teknik ve düzenli tarım yaparlar. Köylerde yaşayan Nogaylar da ulusal kimliklerini korumuşlar, adetlerinden ayrılmamışlardır. Yaşanan ekonomik zorluklardan dolayı bir kısmı köylerinden bağlarını koparmadan büyükşehirlere, ilçelere yerleşmişler, bir kısmı da 1960'lı yıllardan itibaren Avrupa da birçok ülkeye gitmişlerdir ve oralarda yaşamlarını sürdürmeye başlamışlardır. Köylerinde tarım ve hayvancılıkla geçinen yöre halkı, köylerinin dışında günümüz koşullarına göre meslek edinmişlerdir.

---

²¹ <https://islamansiklopedisi.org.tr/nogaylar>

Nogayların Tarihi yerleşme alanları; Don - Kuban ırmakları arası, Kırım bölgesi, Astrahan bölgesi, Hazar'ın kuzey bölgesi, Aksu-Özü ırmakları arası ve Tuna ırmağı çevresidir. Göçebe ve yerleşik bir hayat sürerlerdi. Göçebe olanlar hayvancılıkla uğraşır ve derme çatma evlerde otururlardı. Yerleşik hayat sürenler daha çok ziraatla uğraşırlar, "Kara Öykü" denilen evlerde otururlardı. Nogaylar, askeri birer kuruluş olan boylar halinde teşkilatlanmışlardı.

1.1.1.1. İSA KAPAYEV'İN KALEMİNDEN NOGAY TARİHİ

Türk tarihi köklü geçmişiyle dünyada en önde gelen medeniyetlerden birine sahiptir. Birçok Türk topluluğu boylar halinde Orta Asya bozkırlarından çevre bölgelere göç etmişler ve medeniyet kurmuşlardır. Bu boylardan biri de Kafkasya ve çevre bölgelere yerleşen Kuman-Kıpçak Türklerinden olan Nogay Türkleridir. Bu kısımda İsa Kapayev'in kendi kaleminden Nogay Tarihi anlatılmaktadır.

SELAM UZAK OLSUN - HAFIZADA KALAN²²

“Çok eskilerde birinci binyılın başında ve sonunda, Nogaylar'ın ataları Hunlar'ın, Göktürkler'in, Hazarlar'ın, Bulgarlar'ın, Peçenekler'in, ikinci binyılın başında Naynmanlar'ın, Kireyter'in, Moğollar'ın hanlıklarında bulunmuşlar, oralardaki hadiselerle gayretli şekilde katılmışlar. Geniş bir coğrafyaya yayılan ünlü Altınordu'nun tarihi, halkımızın ekseriyetle en şanlı ve meşhur çağıdır. O zamanlarda bizim halkımız şekillenmiş. Halkın tarihi çok uzun ve adı Altınordu'nun batı tarafında yaşayan, Nogay denilen şanlı komutanın ismi ile bağlantılı. Altınordu'nun beylerbeyinin vergi memuru, göçebe boyların birkaç topluluğunu ordasında toplamış, savaşlara dayanıklı hale getirmiş. Elbette, savaşta dayanıklılıktan daha büyük bir şey var mı? Rus ve diğer tarihi kaynaklarda beylerbeyinin Nogay Han olduğu söyleniyor. Kendisi de Cengiz Han'ın soyundan. Farklı kaynaklarda O'nun, Cengiz Han'ın soyundan olmasına rağmen han olmadığı, hanların Batu'nun oğullarından çıktığı da söyleniyor. Ama Nogay'ın görevlendirdiği idareciler, yani beylerbeyleri, Altınordu'nun en üst mevkilerinde. Mesela; Rus prensler işlerini halletmek için Edil'deki (Volga nehrinde) Saray'da bulunan hana değil de Dunay nehrindeki, İsakşı'da yaşayan Nogay'a gitmişler. O'nu, “törecilerin lideri” diye saymışlar. Nogay'ın yaşadığı şehrin adı İsakşı, yasaşkı (yasa yapan, kanun koyucu) denilen sözcüğü anımsattıyor. Arap

²² İsa Kapayev, “Selam Uzak Olsun! Hafızada Kalan”, (Çev.: C. Sütbaş), *Nogay Türkleri Bülteni* 6 Aylık Kültür, Sanat ve Edebiyat Dergisi, Ankara Yıl:3 Sayı:5 Haziran 2018 s.32-47

kaynaklarında Nogay'ın adına İyesu adlı kosımşa yazılmış. Belki eski Türk halklarında buna benzer bir unvan vardır. Altınordu hakkında yazılan belgelerde Nogay'ın, devletin en büyük veziri olduğu söyleniyor. O'nun sözünden hiç kimse çıkmamış. İyesu Nogay'ın, handan daha büyük bir yerde bulunduğunun delilleri az değil. Ancak onun nasıl bir makam olduğunu biz sadece tahminen söyleyebiliyoruz. Yasakşı Nogay'ın adı İran, Rum(Bizans), Mısır, Konya sultanlıklarının tarihlerinde sıkça gösterilmiş. Meşhur; Nogay İran, Rum, Bulgar askerleriyle savaşmış onları yenmiş ve bozguna uğratmış. Rum Hükümdarı Mihail Paleolog Nogay'ın askerine yenilip ancak kızı Yefrosinya'yı Nogay'a gelin edip başını kurtarabilmiş. Bazı yazılarda Nogay'ın 200.000'e yakın askerinin olduğu belirtiliyor. Bu askerleri, hâkimiyeti altındaki Rus, Bulgar, Eflak, Kafkas ellerinden toplamış. Bu ellerin askerleri, muzaffer Nogay'ın askerlerine heveslenerek gelmişler. Muzaffer komutanı halk sevmiş. Nogay'a göçebeler de şehirlerde yaşayanlar da boyun eğmişler. Onlar Nogay'ın koyduğu kanunlara uymuşlar. Vergi topladığı için Nogay'ın ordasında zenginlik çok artmış. Nogay, ordada kendi parasını da bastırmış, arkeolojik kazılarda bulunan paralarda onun damgası var. İki binden fazla gümüş para, müzelerde saklanıyor. O, seksen yıldan fazla yaşamış. Hayatının sonunda, Altınordu'nun tahtına oturan Tokta Han ile savaşıyor. Birinci kez Ten (Don) nehrinin yakalarında büyük savaş gerçekleşiyor ve bu savaşta Nogay yeniyor. Ondan sonra yasakşının adamları ona ihanet edip gizlice Tokta'nın tarafına geçiyorlar. 1300 yılındaki ikinci savaşta Nogay yeniliyor ve savaşta ölüyor.

Nogay ölünce Tokta Han onun yerlerini alıyor ve buraların lideri olarak iki oğlunu görevlendiriyor. O, Nogay'ın egemenliğindeki halkın birliğini bozmaya çalışıyor. Ancak Nogay'ın otoritesi, öldükten sonra da devam ediyor. Hâkimiyeti altındaki boylar Nogay'ın adını unutmuyorlar liderlerine, Nogay mirzalar diye isim veriliyor. Onları dağıtsalar da onlar, birleşme yolları arıyorlar ve memlekette birlikte karışıp yaşamaya çabalıyorlar. Nogaylar diğer boylardan daha gayretliler. Meşhur, şanlı Özbek Han, Altınordu'nun durumunu üst derecelere çıkarıyor. Onun döneminde Altınordu'da dünyaca ünlü Saray, Astarhan, Macar, Culat, Kazan, Bulgar, Azav adlı şehirler yükseliyor. Şehirlerde güzel camiler, kervansaraylar, medreseler inşa ediliyor. Buralarda usta işçiler, âlimler, din adamları, şairler yaşıyorlar. Belirtelim Seyf Sarayi, Kutba, Yugnaki gibi yetenekli şairlerin adları bugüne kadar unutulmamış onların yazdıkları, birçok Türk dilinde kitap olarak

basılmış, yazdıkları bizim bugünkü Nogay dilinde de çıkmış. Özbek Han'ın (gençliğinde ismi Ahmed idi) anası İnkâr-Ayım şanlı Nogay'ın kızıydı. Bunun için Nogay mirzalar Han için çalışıyorlar, onu dinliyorlar, savunuyorlar. Özbek, memleketin itibarını çok yükseltiyor. Ancak zamanı gelince o da ölüyor.

Özbek'ten sonra Altınordu'da devlet, çalkantılı dönem yaşıyor, ardı ardına hanlar değişiyor. Bu çalkantılı zamanda Tokta Han tahta çıkıyor ve daha büyük bir kalkınma başlıyor. Bu dönemde hanlığın beylerbeyliğini Edige yapıyor. O'nun çevresinde Nogay mirzalar toplanıyorlar. Edige'nin kendisi Mangıt boyundan. O, 1391 yılında Nogay Orda'yı kuruyor. Başlangıçta Nogay Orda, Altınordu'nun içinde 'özerk el' olarak bulunuyor. Edige, Nogaylarıyla birlikte Altınordu'nun gücünü döndürmeye epeyce büyük güç harcıyor. O'nun adı çok ünlü, O'nu aydın komutan diye biliyorlar. Oğlu Nuradin, Toktamış Han'ı öldürünce Edige Han, Toktamış Han'ın oğullarıyla savaşıyor. Avrupa tarafından Polonya ile Litvanya'nın komutanı Vitovt, ordaya baskın yapınca Edige önüne çıkıp onu yeniyor. Saraycık'ı başkent yapan Nogay beylerbeyi Altınordu'nun hanlarını değiştirip kendine bağlı olanları hanlığa getiriyor.

Edige'nin ölümünden sonra onun soyundan gelenler dağılan hanlığı Büyük Nogay Orda diye isimlendirip ayrı bir memleket haline getiriyorlar. Altınordu yıkılınca, Büyük Nogay Orda'dan başka Kazan, Kırım, Sibir, Büyük Taht Eli hanlıkları doğuyor. İçlerinde Nogaylar'ın memleketi hepsinden güçlü, kuvvetli. Edige'nin soyundan gelenler sadece Büyük Nogay Orda'ya liderlik yapan ullubiyler (büyük beyler) olmakla kalmıyorlar. Onların, diğer halkların gözlerinde de yerleri büyük. Oralarda da bizim halkımız yaşıyor. Belirtelim, Büyük Taht Eli'nde hanlar Cengiz'in soyundan ancak beylerbeyleri ve beyler, Edige'nin oğlu Mansur'un soyundan gelmişler. Onların Uzi (Diyenper) nehriyle Ten nehri arasındaki yurtlarına Küçük Nogay demişler (bakınız, Piri Reis'in haritaları). Daha sonra Küçük Nogay denilen isimlendirme Kuzey Kafkasya'da olacak. Ve Taht Eli varken, edebiyattan iyi tanıdığımız Biy Temir, hanlığın biyi oluyor. O zamanlarda yaşayan ünlü Nogay yırcı Şal Kiiyiz O'na şu sözleri yazmış:

*Ey, Biy Temir, Biy Temir,
Kırın sahibi Sendin,
Yırın sahibi Bendim,
Kırı yırdan ayırdın
Omurgamı büktün.*

Ak geyik oldum, bozkırı yok.

*Ak kuğu oldum, gülü yok.
Kopuz oldum, sesi yok,
Kopuzsuz elin günü yok...*

Nogaylar türlü türlü yerlerde bulunsalar da bu dönemde Büyük Nogay Orda en güçlü memleket olmuş. Kırları geniş, suları bol, halkın nüfusu da fazlasıyla. Komşuları; kuzeyde Kazan Hanlığı ile Rus Hükümdarlığı'na kara sınırı; doğuda Kazak Hanlığı'nın yerleri, güneyde Orta Asya hanlıkları komşuları. Yayık nehrinde yerleşen Saraysık'ta ullubiy yaşıyor. Saraysık'ta O'nun sarayından başka camiler, kervansaraylar, işçilerin evleri varmış. Nogay memleketinde Musa, Alşagır, Sidak (Seyid Ahmed), Şih Mamay, Yusuf, ullubiy olarak tahta çıkmışlar. 1500'lü yılların başı, Nogay halkının çok müreffeh dönemi. Onların liderliğinde memlekette İslam dini yayılmış, alışveriş artmış, halk hayvancılık, at yetiştiriciliği, balıkçılık, çiftçilik ile uğraşmış. Nogaylar sığır ve atları komşu ellere satmışlar ve buralardan kumaş, demir aletler, silahlar getirmişler. Nogayların atları Rus, Sibir, Orta Asya memleketlerinde hevesle alınmış. Nogayların şehirlerinde de köylerinde de demirciler, ağaç ustaları, eyer ve at arabası imalatçıları, dokumacılar, pantolon, börk (şapka), şepken (kaftan) terzileri yaşamışlar. Nogayların ürettikleri yağ ve peynirler pazarlarda satışa çıkarılmış. Kadınların dokudukları Nogay kumaşları sadece Nogay Orda'nın yerinde değil, başka ellerde de alınıp satılmış. Başta söylendiği gibi Nogaylar, kendi güçlü askerlikleri ile tanınmışlar. Bunun için ordanın liderleri ile dostluk bağları kurmaya çalışmışlar. Ünlü Türk elinde adı anılan şanlı Kanuni Sultan Süleyman Han (bugünkü Nogaylar'ın "Muhteşem yüzyıl" denilen filmde tanıdıkları) Nogay Orda'ya elçiler göndermiş. Elçileri Saraysık'ta ullubiy Yusuf hoş karşılıyor. Orada elçiler hediyeleri takdim edip, şanlı Kanuni'nin yazdığı kâğıdı okuyorlar. Yusuf, yazıya hayran kalıyor ve sevincini gizlemeksizin Rus Hükümdar'ına, 1549 yılında şöyle yazıyor: "Gün gibi parlayan büyük hükümdar, kardeşlik ve dostluk hakkında mektup göndermiş. Bizde böyle bir bağlantı daha evvel hiç yapılmadı." Rus Hükümdarlığı da Nogay askerleri Rus Hükümdar'ına kuzeydeki ülkelerle yapılan savaşlarda yardımlara devam etmiş. Büyük Nogay Orda kırım Hanlığı ile de Osmanlı İmparatorluğu ile de bağlantıyı kesmemiş.

16. yüzyılın ortasında büyük Nogay Ordası'nda bozulmalar başlıyor. Aynı ana-babadan doğan ullubiy Yusuf ve onun Nuradin i İsmail düşman oluyorlar. Orda ikiye bölünüp, kanlı kavga oluyor. Bu kavgada Yusuf ölüyor. İsmail, ullubiy

olarak tahta çıkıyor ve 1500'li yıllarda İsmail'e karşı olan mirzalar birleşerek savaşıyorlar ancak yenemiyorlar. Edil nehrini aşıp batıdaki, o zamanda Kırım Hanı'nın yıktığı Büyük Taht Eli'nin yerlerine göçüyorlar. Burada azav, Koban, Terek tarafındaki kırlarda dağınık şekilde yaşayan önceki Nogay boylarıyla bir araya gelip, tekrar bir Nogay ordası kuruyorlar. Burada eski adı alıp kendilerine Küçük Ordası diyorlar. Böylece, Nogaylar'ı artık Orak'ın oğlu Kazıy yönetiyor. O, biy yapıyor. O, savaşlarda oldukça yiğit, akıllı komutan olarak tanınmış. O'nun hakkında "Kazıy ve Karasay" denilen yır da var. Halkımızın Kazıy'ı sevdiği halen de unutulmuyor. Yırda Kazıy'a şöyle denilmiş:

Senin adın er Kazıy-ay,
Sen Orak'ın balası-ay,
Suyu gölden boğan
Kızıl taştan yarmışın,
Düşmanın yolunu kesen
Büyük kara dağmısın,

Kazıy güzel giyinmeyi severmiş, Halk onu da unutmamış:

Orada Kazıy ipekten
Giyimi torbadan alıyor,
Bütün ipek giyimi
Üstüne giydikten sonra,
Etrafa bakındı.
Boz yorga ata biniyor,
Geniş kırlarda şabadı,
Sağına gelen düşmanı
Ciritiyle vurup düşürüyor.

Kazıy ordalığı, Altınordu zamanından kalan Macar adlı şehrin yurdunda yerleştiriyor. Kazıy'ın zamanında bu yurttta camiler, anıt mezarlar korunuyordu. Kazıy memleketin kuruluşunu, elbette Büyük Nogay Orda'ya baktırarak inşa ediyor. Oradaki gelenek üzerine Nogay mirzalar kurultaya toplanıp, Kazıy'ı biy olarak seçiyorlar. Orda, az olsa da güçlü ve 50.000'e yakın askeri var. Doğuda Aşağıülis ve Kumuk şamhallığı ile güneyde Çerkezler ile batıda Azav'da yerleşen Türk Beyliği ile Azav'ın çevresinde yaşayan Nogaylarla Orda komşu oluyor. Komşular onlarla barış içinde yaşıyorlar. Kazıy, Kırım Hanı Devlet Girey'le de dil birliği kuruyor. Küçük Nogay'ın askeri Kırım Hanı'nın askerine daima yardım ediyor. Devlet Girey de Nogaylar'a çok yardım ediyor, bulduğu ganimetleri paylaşıyor. Aralarındaki samimiyetle, Kırım Hanı kendi çocuklarını Nogay'daki atalıkta yetiştiriyor. Ancak Edil nehrinin karşı tarafında bulunan Büyük Nogay

Orda'nın ullubiyleri Kazıy'ın ordasının güçlenmesini istemiyorlar. Onlar Rus Hükümdarlığı ile bağlantılı ve Moskova'nın dediklerini yapıyorlar ve Küçük Nogay Orda'ya karşı olmaktan vazgeçmiyorlar. Aralarında kanlı savaşlar bitmiyor. Urus ullubiy olunca, Küçük Orda'da Mamay'ın oğlu Yahşısahat biyliğe getirilince büyük kavga başlıyor. Bu kavgada ullubiy Urus da Yahşısahat biy de can veriyorlar. 1600'lü yılların başında Boran Gazi, ondan sonra da Kasay (Kasım) Küçük Nogay Orda'da biy olarak seçiliyorlar. Bu dönemde savaşlar azalıyor. Rus Hükümdarlığı ve Kırım Hanlığı'nda çalkantılar başlıyor, savaşların azalmasının sebebi bu. 1613 yılında ullubiy Esterek (İsterek) Oyratlar'ın (Kalmıklar'ın) birinci gelişinden korkup, Büyük Nogay Orda halkını Edil'den geçirip Küçük Nogay'ın yerlerine göç ettiriyor. Bu zamanda iki Nogay ordanın birleşmesine fırsat doğmuştu. Esterek bir iki kez adım atıyor ama gücü yetmiyor. Nogaylar'ın birleşmesini Kırım Hanı da Moskova Hükümeti de onaylamıyorlar. Kırım Hanı Nogaylar'a hükmetmek için ve Rus Hükümdarı güneyde güçlü bir komşusunun olmasına karşı çıkıyorlar. İkisi de Nogaylar'ı kendilerine çekiyorlar. Bu dönem hakkında ben "Can Kılıcı" adlı kitabımda yazmıştım. Bunların artık yazılması gerek. Çünkü bu zamanda Nogay halkının birinci sorusu çözülmek üzereydi ancak doğru şekilde cevaplanamadan kaldı. Makalede geniş şekilde yazılmamasının sebebini kısaca belirteyim. Küçük Nogay Orda bu zamanda bağımsız memleket olsa da Esterek ile görüşmeler yapılmışsa da birleşme hazırlığını göstermedi. Küçük Orda uzun yılların geleneğiyle Kırım Han'a yakınlaştı, O'nun sözünden çıkmadı. Kırım Hanlığı Türkiye'nin sultanına boyun eğiyor ve sultan, İran Şahı ile kavgalı. Ullubiy Esterek ne yapacağını bilmiyor ve yanlışlar yapıyor. 1613 yılında İran Şahı'na yollar aradı ve Büyük Nogay Orda ile İran arasında diplomatik bağlantılar doğdu. İki memleket arasında elçiler gidip geldiler. İran Şahı bağlantılarla Nogaylar'ı kendine yaklaştırmak için ne gerekiyorsa yapmaya hazır. Oğluna Esterek'in kızını almak istedi, sadece bunun için ullubiyin Osmanlı İmparatorluğu ile savaşa girmesi gerek. Bununla birlikte Kırım Hanlığı ile de açık düşmanlık gerek. Elbette Esterek'in de Türk Sultanı ve Kırım Hanı ile savaşmaya hevesi yok. Esterek çok düşündü, 1614-1615 yıllarında Polonya Kralı'na doğru adım atıyor, O'na elçiler gönderiyor. Polonya Kralı Büyük Nogay Orda ile dostluğa hazır. O, Esterek'e asker ve silah gönderiyor ve Nogaylar'ın Rus Hükümdarı ile savaşmalarını istiyor. Ullubiy buna yanaşmıyor, korkuyor. Rus Hükümdarlığı'nın yerleri, Büyük Nogay Orda'nın yerleri ile sınır. Rus askerinde toplar, tüfekler, ateşli silahlar çok, bu savaşı

kazanamayacağını, halkına felaket getireceğini, Esterek çok iyi biliyor. 1614 yılında ullubiy, faydalı olacağına pek inanmasa da Osmanlı İmparatorluğu'nun padişahına da çıkıyor. Niyeti, ordasının, Kırım Hanlığı gibi sultanın koluna girmesi. Türk Sultanı Esterek'in elçilerini hoş karşıyor, ağırlıyor ve 'bu birleşmenin olması için orda değerli emanetler versin', diyor. Esterek İstanbul'a kendi oğlu Can'ı emanet ediyor. Sultan, razı olduğunu bildirip, ullubiy'e devlet nişanı veriyor: Kılıç ve bayrağı nişana ekleyip, altın ok ile dikilen 300 değerli elbiseyi ve sayısız ufak hazineleri hediye ediyor. Böylece Büyük Nogay Orda Osmanlı İmparatorluğu'nun memleketi oluyor. Türk Devleti bağlantıyı daha da sağlamlaştırmak için Kırım Hanı'nın kızını Esterek'in oğluna eş olarak vermek için karar alıyor, ancak bununla birlikte Büyük Nogay Orda'nın İran ile savaşa girmesini emrediyor. Epey bir zaman ullubiy kimseyle de savaşmak istemiyor. Gücünün az olduğunu anlıyor ve verilen buyruğu karşılıksız bırakıyor, yerine getirmiyor. Esterek'in Türk Sultanı ile dostluğuna Moskova Hükümdarı sessiz kalmıyor. Ancak ondan da öte Esterek'in yaptıkları Kırım Hanı Canibek Girey'i üzüyor. O, bunu bilmiş gibi Ullubiy'e mektup gönderiyor. Mektupta, benimle maslahat etmeden, beni çiğneyip, Türk Sultanı ile neden buluşuyorsun, diye üzüntüsünü yazıyor. Esterek te benim yurdum seninkinden kötü değil, biz eşit liderleriz diye çekinmeden cevap veriyor. Canibek Girey derhal Büyük Nogay Orda'ya askerini gönderiyor. Askeri, Akkerman Ordası'nda yaşayan ünlü Nogay Mirza Urus oğlu Orak komuta ediyor. Kırım Han'ın askerine Ten nehrinin kıyılarında yaşayan Rus Kazaklar da katılıyorlar. Ama savaş olmuyor. Esterek korkup, ordasını Astarhan'a doğru intikal ettiriyor. Burada da o niyetini bozmadan, elçilerini tekrar İstanbul'a gönderiyor. İstanbul uzakta, Kırım Hanlığı ile Rus Hükümdarlığı yanında. İstanbul'a haber gidene kadar burada halksız kalabileceğini anlayıp, Esterek Rus Hükümdarı ile görüşmeler yapıyor. İstanbul'dan dönüp gelmekte olan elçileri Canibek Girey'in adamları yakalayıp, Karadeniz'e batırıp, idam ediyorlar. İstanbul'dan cevap alamayan Esterek, Türk Sultanı ile yaptığı anlaşmayı bozup, Rus Hükümdarı ile anlaşiyor ve kendi Nogaylarını Edil suyunun karşı yakasına geçirip, eski yurduna yerleştiriyor.

Kendilerine özgü memleketlerinden başka Nogaylar, Kırım Hanlığı'nda da yaşıyorlar. Belirttiğimiz gibi hanlıkta da büyük karışıklıklar var. Kırım hanları Dunay nehrinin yakasında yerleşen Akkerman Nogay Ordası ile çatışıyorlar. Akkerman Ordası 1480'li yıllarda kurulmuş, burada Bucak'ta geçmişten beri

yaşayıp gelmiş Nogaylar ve Taht eli zamanında Kuzey Kafkasya'dan göçen Nogaylar bulunuyorlar. Orda'nın liderleri Edige'nin torunu Mansur'un soyundan gelmişler. Konuştuğumuz bu dönemde, 1620'li yıllarda, Akkerman Orda'da biy olarak, şanlı Kantemir bulunmuş. O Eflak, Macar, Boğdan, Polonya yerlerinde çok yiğitlikler göstermiş. Polonya'da O'ndan korkup O'na, "Kan Kılıç" diye lakap takmışlardı. Kantemir ve O'nun Nogay mirzaları binlerce esir alıp, onları davar gibi sürüp, Karadeniz yakasındaki pazarlarında satmışlar. Bu dönemde esirlerin alışverişiyle Cenevizli Franklar uğraşıyorlardı. Onlar esirleri Avrupa'ya, Türkiye'ye ve Mısır'a götürüp, çok pahalı satmışlar. Osmanlı İmparatorluğu o taraflarda Avusturya, Macaristan ve Polonya ile çok savaşlar yapmış. Polonya ile yeni savaş başladığında, tahta yeni çıkmış II. Osman kendisinin çok sayıda askerini komuta etmeye gelmiş. Askerin kalabalık gücü, Canibek Girey Han ile Kantemir'in atlı birliklerinden oluşmuş. Savaşlar Eflak ve Macaristan yerlerinde gerçekleşti. 1621 yılında Hotin denen yerde iki taraftan da çok sayıda asker toplanmasıyla, çok kanlı savaş oldu. Orada II. Osman çok adam kaybetti. 20.000'e yakın yeniçeri şehid düştü. Burada zayıf idaresi görülen Canibek Girey Han suçlanıyor. Buna karşılık sadece Kantemir'in savaştığı yerlerde zafer elde ediliyor. Sultan, Han'a çok üzülüyor. Kantemir'den ise razı oluyor ve gösterdiği yiğitlikler için Nogay biyini yüceltiyor. Kantemir'in kullanımı için Karadeniz kıyısında yerleşik 6 şehir veriliyor ve kendisi de Silistre'nin paşası yapılıyor. Kantemir ve O'nun Nogay mirzaları paşalığın gerçek sahibi oluyorlar. Bu paşalığın doğuşuna elbette önce Kırım Hanı ve çevresi karşı çıkıyor. Sultana bildirmeseler de Kantemir ve onun mirzalarına düşman oluyorlar. Burada ben dikkat çekmek istiyorum. Kırım Hanları, Altınorda'nın hanları gibi, Nogaylar farklı halk dememişler, onların yabancı olduklarını düşünmemişler. Ama hanlar kendilerini üstün görmüşler ve kendilerince, Nogay mirzaların, söylediklerini yapmak zorunda olduklarına inanmışlar. Nogaylar da Edige'den sonra hanların sözünü bazen dinlemişler, bazen dinlememişler. Bu dönemde, şimdi olduğu gibi millette farklılık yok. Ekseriyetle Kırım'da Nogaylar ile Tatarlar'ın tek millet oldukları zannedilmiş ama yaşadıkları yerler ayrılmış. Evler inşa edip, çiftçilikle uğraşanlara Tatar demiş, hayvancılık yapan göçebelere Nogay demişler. Sonra 19. yüzyılda farklı millet diye de söylemişler. 20. yüzyılda bu soru çok derinleşmiş, Kırım Tatar alimleri Nogay denilen adı kurutmaya başlamışlar. Sohbetimize dönelim; Kırım hanlarının Kantemir ile güreşmelerinin ayrıca duygusal yönü de olmuş. Hanlar Nogaylar'dan

iyi faydalanmışlar. Onlar Nogaylar'dan sığır, at, buğday ile vergi almışlar. Akkerman Ordası'nın askeri her akından sonra ganimetin onuncu kısmını Han'a vermişler. Bunun için Canibek Girey, Bucak Nogaylar'ının ayrılmalarını onaylamıyor ancak kalmalarına da çabası yetmiyor. Türk Sultanı karışıklığı durdurmak için O'nu, han tahtından indiriyor. O'nun yerine han olan Magmet Girey de Kantemir ile çatışıyor. O'nun da gücü yetmiyor. Osmanlı İmparatorluğu'nda sultan değişiyor. Sultan, Canibek Girey'i geri döndürmek istiyor. Magmet Girey tahtı vermiyor. Kantemir, ordasıyla birlikte Canibek Girey'in tarafında bulunuyor ve O'nlara birlikte Magmet Girey'i kovup öldürüyorlar. Birazdan hanlıkta Canibek Girey ile Kantemir'in arası daha çok bozuluyor. Bu zamanda hanlığın tahtına han olarak İnayet Girey konuluyor. O da tahta çıkar çıkmaz Kantemir ile kavga ediyor. Bu kavgada da Kantemir galip geliyor. Türk Sultanı IV. Murad tekrar başka bir han atıyor ve yenilen İnayet Girey'i yanına davet ediyor. Sultan'ın sarayına Kantemir de çağrılıyor. IV. Murad onları dinledikten sonra İnayet Girey'i suçluyor ve idam ettiriyor. Hanı urganla boğup öldürüyorlar. Sultan, Kantemir'e sahip çıkıyor ve O'nun Osmanlı İmparatorluğu'na getirdiği faydaları bilip, çok usta ve yiğit komutan olarak sayıp, kendisine Türkiye'de Karahisar denen sancağı veriyor. O, burada biy olup yaşayıp gidiyor.

Artık Kantemir aksaçlı ihtiyar. Otuz yıldan çok Akkerman'ın liderliğini yapmış. O, insanın aklına gelmeyen akınlar yapmış, bir de hiç kimseye yenilmemiş. Namı tüm Nogaylar'da da Kırım Hanlığı'nda da tüm Osmanlı İmparatorluğu'nda da iyi anılmış. Onun akınlarını, savaşlarını Batı Avrupa'da iyi biliyorlar, askerin komutanı Kantemir geliyor deseler, erkenden titreyip korkmuşlar. Kırım hanları ile çatıştığında O, ne görmüş, ne görmemiş. Birçok kez onun yurdu talan edildi ailesi, kardeşleri idam edildi, üstüne ne kadar iftiralar atıldı ancak o aklandı, bunun gibi savaşlarda da muzaffer oldu. Kantemir'e hayran olmamak elde değil. O, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek bir yiğidi idi! İnayet Girey'in sultanın sarayında idam edilmesinden sonra Kantemir'in neler hissettiğini bilmiyoruz, sadece çevresinin onu yücelttiği besbelli.

Ancak aydınlık günleri karanlık geceler değiştiriyorlar. Barış getiren zaferler olmuyor. Sadece yeniyorum demek de olmaz. Her an düşmek insanın önünde. Kıvancı kaygı bozar. Burda da öyle oldu... Kantemir'in 3 oğlu vardı. O İstanbul'a, küçük oğlu ile gelmişti. Yolda Sultan Haniy Ayşa'nın Skutari'de

yerleşen avlusunda konaklamıştı. O günlerde şarap içip sarhoş olan oğlu, büyük şehirde bir adamla kavga edip onun başına kılıcıyla vurup kesmiş. Birine can vermiş misin, canını alacak kadar?! Görüyorsunuz rakının, şarabın o zamanlarda da içildiğini ve ne kadar uygunsuz olduğunu. Uğursuzluk yapan oğlunu yasal görevliler derhal yakalayıp, sultana getirmişler. Sultan elbette görevlilerin en büyük tarafı. O, olanları incelemiş ve ülke yasasıyla, yapılan bu kötülük için yakalanana infaz etmiş. O'nun, büyük bir adamın oğlu olduğuna bakmamış, cellada başını kestirmiş! Bundan sonra sultan da adamları da Kantemir ile ne yapacaklarını düşünmüşler. Kantemir'in yüreğindeki acının bitmeyeceğini bilip, istişare edip, Kantemir'i de infaz etmek için karar almışlar. 1637 yılının Haziran ayının 5'inde cellat Skutari'de, sultanın buyruğunu yerine getirmiş. Kantemir'in nasıl idam edildiği hakkında biz Rus tarihçi V.D. Smirnov'un 1886 yılında baskıdan çıkan "Kırım Hanlığı Osmanlı İmparatorluğu'nun Liderliğinde" adlı kitabından öğreniyoruz. Tarihçi de bunlarla Türkiye'nin Devlet kaynaklarından faydalanmış.

Kantemir'in idam edilmesi Nogay dünyasını çok üzdü. Nogaylar Akkerman Ordası'nın Kırım Hanlığı'ndan çıktığına inanmışlardı.

1630'lu yıllarda Edil'in karşı tarafında Büyük Nogay Orda batıdan, Çin tarafından gelen Oyrat'lar (Kalmıklar) ile kanlı savaşlar yaptılar. Orda'yı yok etmeye gelen düşmanın önünde Nogay mirzaların birleşip çıkmaları gerekiyordu ancak onlar birbirlerine düşmanlığı bırakmadılar. Kalmıklar'ın gelmesinden önce başlayan birbirleriyle savaşlar bitmedi, biyeler bir araya gelmeksizin düşmanla savaştılar ve ullubiyin bir kardeşi Soltanay, Sarayşık'ta Cem ırmağına gidip, orada Oyratlar'ın birliğine katılıp, soydaşlarını bozguna uğratmak için yardımlaştı. Düşman askeri, öldüreceğini öldürdü, kaçamayanı esir aldı, kaçıp sağ kalanlar Edil'i geçip, Kırım Hanlığı'na doğru yöneldiler. Astarhan'da bulunan Rus voyvoda (biy) Nogaylar'ı durdurmak için çabaladı, gücü yetmedi. Astarhan'ın voyvodası, Nogay Orda'nın ullubiyi Kanay'ı, kardeşlerinin fitnesiyle hapse attı. 1638 yılında ullubiy Kanay hapiste can verdi. Nogaylar, doğdukları kırları bırakıp dağıldılar. Bu zaman hakkında yırlarımızda şöyle söylenmiş:

Biri gitti Kırım'a,
Biri gitti Rum'a,
Yiğit erin çocuğu
Biz de gidiyoruz
Balkan dağının kırına.

Küçük Nogay Orda'da da felaketler oldu. Orda'nın batısında yaşayan mirzalar, Ten kazaklarıyla düşman oldular, Kasay biyi dinlemeden Kırım Hanlığı'na gideceğiz dediler. Kasay biy onları durduramadı. Kırım'da yayılan emine hastalığından birçok insan kırılmıştı ve hanın buraya yerleştireceği insanlara ihtiyacı vardı. Küçük Nogay'ın batıdaki lideri Orak'ın soyundan gelenler, halkını yaşadıkları yerden ayırıp, Kırım'a gidiyorlar. Kırım'da hanlığın adamları onların silahlarını, atlarını ellerinden çekip alıp, hayvanlarını çalıp, keçe çadırlarını yakıp, evler inşa ettirip, orada yerleştirdiler. Diğerlerini, beşer aile olacak şekilde, Kırım Tatarları'nın köylerine yerleştirdiler. Bir zaman sonra bu Nogaylar'ın hepsi Tatar oluyorlar. Biy Kasay gitmiyor. Mirzalarına dayanıklı köyler yaptırıyor. Ancak o yaşlanıyor ve 1640 yılına yakın bir zamanda orada can veriyor. Böylece Nogay'da öz biy olmuyor, memleketler dağılıyor. Bağımsız yaşamaya Nogaylar'ın hali yok. Kasay biyin soyundan gelenler Kırım Hanı'na dilekçe verip, hanlığa girmek istiyoruz diyor ve giriyorlar. Kafkasya'da Koban yakasında, Azav Denizi'nin kıyısında, Dunay tarafında Bujak kırlarında Nogaylar Kırım Hanı'na tabi oluyorlar. Artık Kırım Hanı Nogaylar'ın yaşadıkları yerlerde kendi neslinden seraskirleri liderlikle görevlendiriyor. Kırım Hanlığı sonunda 150 yıla yakın Osmanlı İmparatorluğu'nun memleketi olarak kalıyor.

Nogaylar başka yerlerde de yaşamaya koyuldular. Yayık ve Cem boyundakiler Kalmıklar'a, Astarhan'ın çevresindekiler Rus Hükümdarı'na tabi oldular. Kara Nogay hiç kimseye boyun eğmese de kavga olduğunda, düşman geldiğinde Rus Hükümdarı'na ya da Kumuk şamhala çekildi. Ayı Nogay toplulukları Kumuk şamhalda, Osetya'da, Kabartay dağlarında yaşadılar.

Kırım Hanlığı'da durmadan kavga ediyor. Söylendiği gibi Koban, Laba, Urup, Yogarlık, Kilaus yakalarında bulunan Nogaylar Kırım Hanı'nın tabiiyetinde olsalar da kendi kendilerini koruyorlar. 1783 yılında Rus Hükümdarı Kırım Hanlığı'nı alıyor. O yıl Nogaylar çok kırılıyorlar. Koban'da yaşayan Nogaylar artık Kafkasya Savaşı'nda savaşıyorlar. Bazı topluluklar Rus Hükümdarlığı'na, kendi istekleriyle giriyorlar. Diğerleri dağlı halklarla birlikte bağımsızlık için dövüşüyorlar. Durmuyorlar. Rus Hükümdarlığı Kafkasya'yı aldıktan sonra da Nogaylar'ın zor günleri bitmiyor. 19. yüzyılın ortasında, halkın Türkiye'ye göçü başlıyor. Binlerce insan gitti. Nogaylar'ın arkalarından Çerkezler ve diğer dağlı halklar da muhacir oldular”.

1.2. NOGAY COĞRAFYASI

Nogay adının tarih sahnesine M.S. XIII. yy'da çıkmasıyla bir Türk kavmi daha tarih biliminde yerini almış oldu. Adını Nogay Han'dan alan bu ulu Türk boyu, Kafkasya coğrafyasının geniş bozkırlarında o dönemler dağınık bir biçimde yaşamaktaydı. Moğol İmparatorluğu batıda Avrupa'nın Macaristan Krallığı sınırlarına kadar uzanmaktaydı. Cengiz Han bu bölgeyi oğlu Cuçi Han'a bıraktı ve sonrasında Altınordu devleti kurulmuş oldu. Altınordu Devleti'nin sınırları batıda Romanya, Macaristan ve Polonya, kuzeyde Ukrayna ve Beyaz Rusya topraklarını da içine alarak Moskova'ya kadar uzanmaktaydı. Doğuda Kazakistan'ın batısında yer alan toprakları da içine alarak geniş bir coğrafyaya hâkimiyet etmekteydi. Devletin toprakları üzerinde farklı Türk boyları bulunmaktaydı. Bunlar Hunlar, Peçenekler, Avarlar²³, Belogurlar, Balkar, Kazak Türkleri, Kazan Türkleri, Tatarlar, Kundurlar²⁴ ve Nogaylar vd. birçok Türk boyu bulunmaktaydı. Genel olarak Dest-i Kıpçak sahasında bulunan bu Türklere Kuman-Kıpçak Türkleri de denmektedir. Nogay, Altınordu Devleti başkumandanı iken devlet yönetiminde ve savaşlarda büyük başarılar göstermiş ve Berke Han tarafından kendisine Don ırmağı ve çevre toprakları hâkimiyetine verilmiştir. Burada bulunan Türklerle yakın ilişkilerde bulunmuştur. Altınordu Devleti Hükümdarı Berke Han'ın ölümünden sonra Nogay, kendi hanlığını 1298 yılında kurdu. Hanlığın merkezi Hazar Denizi'nin kuzey batısında bulunan Saraycık şehri oldu. Bir süre burada yaşayan Nogay Han, Berke Han'ın yerine geçen Tokta Han ile ilişkileri kötü olduğundan kendisine bağlı uruglar ile önce Kırım'ın batısına göç etmiştir. Bir süre burada yaşadktan sonra İdil ve Don ırmakları arasına yerleşen Nogaylar artık burada yerleşik bir hayat sürmeye başlamışlardır²⁵. Nogay Han'ın ölümünden sonra dağılma süreci yaşayan Nogayları Başkumandan Edige bir araya toplamıştır. Edige'nin oğlu Nuradin Nogaylar'ın başına geçerek Nogay Türkleriyle iki asıra yakın yaşayacak olan Nogay Devletini kurmuştur. Kurulum sahası İdil'in batısı olmuştur. Başkenti yine Saraycık şehri olmuştur. İdil ve çevresi dâhil Aral²⁶ gölüne kadarki bozkırlarda yaşayan Türk toplulukları Nogay Devleti'nin hâkimiyeti altına

²³ <https://turk-dunyasi.cokbilgi.com/kafkasya-turkleri-gocmenleri/>

²⁴ <https://www.beyince.net/yazi/kundurlar-kundur-turkleri/>

²⁵ Dilek Ergönenç Akbaba, "Nogay Türklerine Genel Bir Bakış", *Yeni Türkiye*, S. 80, Ankara 2015, s.313-319.

²⁶ Dilek Ergönenç Akbaba, "Nogay Adı ve Nogayların Kökeni Üzerine", *Tehlikedeki Diller Dergisi*, Ankara 2013, s.233-241.

girmiştir. Bugün bilinen Nogay boyları şunlardır: Açıkulak Nogay, Ak Nogay, Alçın, Argun, Barın, Burcak, Canbulat, Cambayluk, İrdişan, Karaağaç (Karagaş), Kara Mırza, Kara Nogay, Katay Kasay (Hitay), Kazbulat, Kıpçak, Kundur, Mamay, Mangıt, Mansur, Novruz, Ordamambet, Şırın, Tohtamış, Tokuz (Toguz), Urak, Yedicek, Yedişkol (Yedişkul), Yedisana ve Yembulak²⁷.

XVI. yy'ın sonlarına doğru Nogay Orda devleti yıkılmış ve Büyük ve Küçük Nogay Ordaları olarak ikiye ayrılmıştır. Küçük Nogay Ordası Kırım'ın doğusuna yerleşmiştir. Ve o dönemlerde bölgeye yerleşen Nogayların bir kısmı hala orada günümüzde yaşamaktadırlar. Büyük Nogay Ordası ise Hazar'ın batısında İdil nehri çevresinde hâkimiyetini devam ettirmeye çalışmıştır. Bu dönemler Rus İmparatorluğu'nun yükseldiği ve bölgede özellikle Nogaylar olmak üzere tüm Türklerin üzerinde baskıların arttığı yıllardır.

XVII. yüzyılın ortalarına doğru Kırım Hanlığı. Bir kısım Nogayları batı Tuna'ya göç ettirmiştir. 1783'te, Kırım, Rusya tarafından ilhak edilince, Nogaylar kitleler halinde gelip, Dobruca'ya yerleştiler. Kırım ve Nogay Türkleri Dobruca'yı 44 yıl içinde üç defa terk etmişler ve yine oraya geri dönmüşlerdir. 1829 yılına kadar Basarabya'da oturmakta olan Nogayların bu tarihten sonra buraları terke mecbur kalıp²⁸, Dobruca'ya göçmeleri üzerine Ruslar, boşalan bu verimli topraklara Bulgarları yerleştirmişlerdir²⁹. XIII. yüzyıldan itibaren XIX. yüzyılın sonuna kadar muhtelif devirlerde dalga dalga yerleşmişlerdir³⁰. Yüzyılın başlarında Kırım Hanlığı'nın Özi ile Aksu arasındaki bozkıra yerleştirdiği Nogaylar orada duramadı ve 1788 yılında, yeniden Kuban ırmağı havzasına döndüler. Bu göç ve dağılma bütün yüzyıl boyunca sürüp gitti³¹.

XIX. yüzyıl Nogayların büyük zulümler yaşadığı dönemdir. Rusların amacı bölgede Rus hâkimiyetini sağlamak ve Karadeniz'e ulaşmak isteğindedir. Kırım'dan Hazara kadar olan bu ara bölgede yaşayan Türkler büyük saldırılara maruz kalmış ve binlercesi katledilmiştir. Bu yüzyıl sürgünlerin ve göç hareketlerinin yaşandığı zaman olup, on binlerce Kırım ve Nogay Tatarı

²⁷Nesrin Güllüdağ, "Nogay Türkleri", Güzel, H.C., *Türkler*, Yeni Türkiye yay., C.20, Ankara, 2002, s.556-564

²⁸Ethem Fevzi Gözaydın, *Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçleri*, Vakıf Matb., İstanbul, 1948, s.96; Ufuk Gülsoy, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reaya*, Türk Kültürünü Arş. Ens., İstanbul 1993, s.52.

²⁹İsmail Doğan - Nesrin Güllüdağ, *Nogay Destanları*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2014 s.13

³⁰<http://www.wikizeroo.net/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvTm9nYXlsYXl>

³¹<https://www.altayli.net/nogay-turkleri.html>

Anadolu'ya Osmanlıya sığınmışlardır³². Geride kalanlar ise daha güvenli bölgelere göç etmişlerdir. Dağılma süreci durmadı, son olarak bir kısım Nogay Azak yanına geçip Ten ile Kuban ve çevresine yerleştiler. Bir kısmı ise Bükreş Anlaşmasınca Türkiye'ye geldiler. Anadolu'da Tatarlar birarada olmak üzere Orta Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleştirildiler. Yoğun olarak Ankara, Eskişehir ve Konya illerinde yaşamaktadırlar. Nogaylar dünyanın birçok ülkelerine dağılmıştır. Bu ülkeler, Türkiye, Kazakistan, Romanya (Köstence)³³, Ukrayna, Polonya, Özbekistan, Azerbaycan, çoğunlukla Rusya'nın özerk cumhuriyetlerinde olmak üzere birçok Avrupa ülkesine dağılmışlardır. Günümüzde Rusya'nın Özerk Cumhuriyetlerinde varlığını göstermeye çalışan Nogaylar yoğun olarak Karaçay-Çerkesk Özerk Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. Bunun yanında Dağıstan C, Kabartay-Balkar C. Çeçenistan C. ve Astarhan bölgesinde, Kırım ve kuzeyinde, Batı Türkistan'da, Hazar bozkırlarında, Stavropol ve Krasnodor³⁴ vilayetlerinde yaşamaktadırlar.

1.3. GÜNÜMÜZ NOGAYLARI

Nogaylar, Türk dünyasının az bilinen topluluklarından. Bunun en büyük nedeni nüfusunun az olması ve sosyokültürel açıdan birçok kısıtlamalara maruz kalarak bir devlet topraklarının olmamasıdır. Nogaylar yoğun olarak Rusya Federasyonuna bağlı özerk cumhuriyetlerde yaşamaktadırlar. Özellikle en çok Karaçay-Çerkesk özerk cumhuriyetinde ve Kırım'da bulunmaktadır. Bunun yanında Dağıstan(Kuzey Bozkırları), Çeçenistan, Astarhan, Kabartay ve Hazar bozkırlarında da Nogayları görmek mümkün. Rusya dışında birçok çevre ülkelerde de Nogaylar yaşamaktadır. Nogaylar Rusya dışında en çok Türkiye ve Kazakistan'da bulunmaktadır. Ayrıca Romanya, Özbekistan, Ukrayna, Kırım'da (Tartışmalı Bölge), Azerbaycan, Bulgaristan, Afganistan, Doğu Türkistan, İran, Kırgızistan ve birçok Avrupa ülkesinde vardılar³⁵. Günümüzde Nogayların toplu bir yerleşimde yaşayamadıklarını görürüz. Dağınık bir halde coğrafyaya yayılmış halde bulunurlar. Ve bu dağınık yerleşim hali onları çevre Kafkas halklarının kültürleri etkisine maruz bırakır. Bu çevre Kafkas halkları şunlardır: Çerkez, Abaza,

³²Cemile Şahin, "Rus Yayılmacılığına Bir Örnek: 1944 Kırım Türklerinin Sürgünü", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.39, (Ağustos 2015), s.326-339

³³ Kemal Özerkin, a.g.m. s.74

³⁴ Saadet Çağatay, "Nogaylar ve Dilleri", *Türk Lehçeleri ve Örnekleri*, Ankara, 1992, s.103

³⁵ M. Kemal Özerkin, "Nogaylar", *Milli Eğitim ve Kültür Dergisi*, S.31, Ankara, Ocak-1985

Karaçay, Kabartay, Kumuk, Çeçen ve diğer etnik unsurlar yer almaktadır. Zamanla geçmişin bozkır yaşam kültürünü ve geleneklerini de geride bırakmak zorunda kalırlar. Bu sebeple kültürel özerklik kazanmaları ise, hem siyasi baskılardan hem de güçlü bir merkezîyetçi yapısı olmamasından kaynaklı zora girmektedir.

Nogaylar tarihte ilk olarak İdil havzasında yaşamış ve Don ırmağının batısına da geçerek nüfuz alanlarını genişletmişlerdir. XV. yy' da devlet haline gelen Nogayların etki alanları genişlemiş ve birçok Türk boyları bu yapı altında birleşmişlerdir. XVI ve XVII. yüzyıllarda Kırım'dan Kazakistan'a kadar bütün Kafkasları da içine alarak geniş bir coğrafyaya hükmetmişlerdir. O zamanlarda Rusların yayılmacılık politikası ile Nogaylar zor bir döneme girmişlerdir. Rus generallerinin yaptığı kıyımlar ile Nogaylar buldukları topraklardan uzaklaştırılmış ve katliamlara uğratarak nüfusları azaltılmıştır. Nogaylar, Kırım Türkleri ve Tatarlar ile beraber çevre bölgelere göç etmiş ya da ettirilmiştir. Yapılan bu göçlerle Anadolu'ya sadece 600 bin Tatar'ın geldiği bilinmektedir. Göç eden Tatarların bir kısmı Nogaylardır ve Tatarlar olarak tanınmaktadırlar. Bugün Türkiye'de Nogaylar, Ankara (Polatlı, Şereflikoçhisar), Konya (Kulu), Eskişehir, Kütahya, Afyon, Bursa, Gaziantep, Isparta, Samsun, Ordu gibi illere yerleştirilmişlerdir³⁶. Nogaylar genel olarak buldukları ülkenin idari yapısına uygun bir şekilde yaşamaktadırlar.

Nogay Türklerinin nüfus durumları verilen bilgilere göre çok şaşırtıcıdır. Şöyle ki, bugün Rusya Federasyonu'nun verdiği bilgilere göre 90.000 civarında, 1926 yılı sayımlarında Nogaylar'ın yaşadığı bölgelerdeki devletlerin verdiği bilgilerin toplamı 270.000 civarında, yabancıların internette verdiği bilgilere göre ise dünyada 4 milyon Nogay yaşamaktadır. Ne Nogay Türklerinin yaşadığı devletlerin verdiği rakamlara ne de internette yabancıların verdiği rakamlara inanmak mümkün değildir³⁷. Biri azaltırken diğeri de abartmaktadır. Bulgaristan, Kazakistan (Batı Türkistan), Kırgızistan, İran, Litvanya, Afganistan, Doğu Türkistan ve Astarhan'da yaşayanlar Nogay kimliğini kullanma imkânı bulamadıkları için ne kadar Nogay yaşadığını bilmek mümkün değil. Biz ancak o bölgelerden gelen dostlarımızın verdiği bilgilerle yetinmek zorundayız. Örneğin

³⁶ <https://www.bilgicik.com/yazi/nogay-turkleri-turan-illeri/>

³⁷ Nogay Türklerinin yaşadığı yerlerde düzenli bir nüfus sayımı yapılabilse, bağlı oldukları ülkelerin azaltarak gösterdikleri sayımlar yerini gerçek verilere bırakacaktır.

Astarhan Nogaylarının Birlik Başkanı Abdurrahman Bey, bölgesinde Astarhan Tatarları diye kayda geçmiş 200.000 Nogay'ın yaşadığını bildirmektedir³⁸.

Sonuç olarak bir zamanlar hanlık ve devlet kuran, uzun süre huzur içinde yaşamış olan, Kuman-Kıpçak Türklerinin bir kolu olan Nogay Türkleri, Türk dünyası içinde Tatar Türkleriyle birlikte en büyük zulme ve kıyıma uğrayan bir Türk topluluğudur. Yurtlarından edilen dört bir yana dağılan bu ulu Türk boyu, kendi kültürlerini ve dillerini yaşatmak için büyük çaba harcamaktadırlar³⁹. Elbette, halkın parçalanması, ortak ülke bütünlüğünün olmaması kültür düzeyine ciddi derecede zarar vermektedir. Bu nedenle en çok zararı da Nogay Türkçesi görmektedir. Dünya üzerinde 426 dil yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Nogay Türkçesi de zaman içerisinde zarar görek bu diller arasına girmiştir. Bu durumun önüne geçebilmek için öncelikle yapılması gereken Nogay Türklerinin toprak bütünlüğünün sağlanması ve kültürel özerkliklerinin verilmesidir. Kuzey Kafkasya'da Nogaylar, küçük topluluklar halinde yaşamaktadır. Bir zamanlar bu topraklarda kudretli bir dönem yaşayan Nogaylar, insanlık dışı muameleler sonucu yok olma noktasına gelmiştir⁴⁰. Yaşanılan problemler uzun zaman içinde çözüme ulaşabilecek problemler olup, netice elde edebilmek için öncelikle kültürel özerklik verilmesi gerekir. Aynı zamanda Nogayların konuştuğu Nogay Türkçesi de çok az insan tarafından konuşulmaktadır ve yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Unicef'in yok olmak üzere olan diller listesine giren Nogay Türkçesi, gelecek kuşaklara aktarabilmek için Nogay toplulukları içerisinde daha fazla konuşulmalı, üniversitelerde Nogay Dili ve Edebiyatı bölümleri açılmalı, derslerde Nogay Türkçesi okutulmalı, yazılı basında ve devlet radyo ve televizyonlarında Nogay Türkçesine daha fazla yer verilmelidir.

1.4. NOGAY DİLİ VE EDEBİYATI

1.4.1. SÖZLÜ EDEBİYATLARI

Türkler sözlü edebiyat geleneğini tarih boyunca sürdürmekte ve bugüne dek sayısız eserler meydana getirmişlerdir. Başta destanlar olmak üzere masal, öykü, şiir ve sözlük gibi bugün yazılı medyaya geçirilen binlerce çeşit eser günümüze

---

³⁸ Sami Nogay, "Nogaylar", *Nogay Üç Aylık Kültür ve Araştırma Dergisi*, (Ocak-Şubat-Mart 2007)

³⁹Ufuk Tavkul, "Kafkasya'daki Nogay Tatarlarının Etno-Politik Durumları Üzerine Sosyolojik Bir Analiz", *Kırım Dergisi*, 11 (41-44), 2003 s.38-46

⁴⁰ Sevinç Aliyeva -Ali Asker, *Nogay Kıyımı: Rusya İmparatorluğu'nun Nogayları İmha Eylemi ve Günümüzdeki Yankıları*, Ankara, 2013.

kadar yok olmadan gelebilmiştir. Atanın dilinden anlatılıp dilden dile aktararak devam etmiş, aynı şekliyle Nogay Türkleri de bu geleneği sürdürmüşlerdir. Nogay Halk Edebiyatı'nda kahramanlık destanlarını söyleyenlere jırav, lirik destanları söyleyenlere bahşı, efsane hikâyelerini oluşturanlara angimeşi, masal söyleyenlere ertegişi, atasözü ve tekerleme söyleyenlere de şeşen denmektedir. Sıbra-jırav ve Jirenşe-şeşen gibi kişiler en çok ön plana çıkan kişilerdir. Nogay Edebiyatı'nın başlangıcı 14.yy.da Sıbra ve Parızdak Şabanulı gibi şairlerle başlamaktadır. Bu kişiler Nogay devletinin kurulma aşamasında ortaya çıktığı bir dönemde karşımıza çıkar. 15.yy.da ise Şal-Kiyiz ve Asan Kaygılı gibi isimlere rastlıyoruz⁴¹. Şal-Kiyiz'in "Men Köremen", "Aspandı Bulıt Kuraydı", "Alay Yanım" adlı destanlarında sosyal adaletsizlik konuları işlenmiştir. Şal-Kiyiz Tilinşi Ulı 1420 yılında doğmuş 16.yy. başına kadar yaşamıştır. İrtiş'ten Dunayga'ya kadar Nogay diyarlarını gezmiş, özellikle Kuzey Kafkasya'da çok yaşamıştır. Eserlerinde zulme ve kavgaya karşıdır, halk barışını savunmuştur. Asan Kaygılı ise 15.yy. sonunda doğmuş, 16.yy.'da yaşamıştır. Ulu Nogay, Küçük Nogay, Astrahan Hanlığı, Tümen, Yetisan ve Bucak Ordalarını gezmiştir. Halk içerisindeki düzensizlikleri görüp anlatmıştır. Şiirlerinde insana iyilik düşünen felsefi temalar vardır.

16.yy.'da Ciembet ve Dosmambet gibi şairler vardır. Dosmambet Azov şehrinde doğmuştur. Şiirlerinde kavgasız hayatın yanında olup, Azav'ı basan Türk padişahlarına karşı sözler söylemiştir. 17.yy.'da ise Kazı-Tuvgan adlı şair yaşamıştır. Kazı-Tuvgan'ın "Kara Ağaştan Kalın Nogayım" destanı önemlidir. 17.yy.'ın diğer bir şairi Elburgan Nayman Oğlu'dur. Kuban'da Elburgan köyünde doğmuştur. Köye hastalık gelince Nogayların bir kısmı ölmüş, kalanları göç etmiştir. Daha sonra Abhazlar bu köye yerleşmişlerdir. Elburgan ilk olarak doğduğu köyde okumuş, daha sonra köyden uzak Batağa köyünde medresede okumuştur. Annesinin köyünde bir kızla evlenip uzun yıllar Midavey(Abhazyay)'de yaşamıştır. Kuban'a döndükten sonra Astrahan'ı ezmek istemiş ve orada ölmüştür. Şiirlerinde Nogay halkının cesaretini, Nogay dilinin güzelliğini, sıradan halkın merhametini anlatır. "Bekmırza" en önemli eseridir⁴². 17.yüzyıla kadarki dönemlerde çıkan eserlerin konuları Nogay devletinin kuruluşu, Altınorda hanlarıyla ve Toktahan ile

⁴¹ M.K. Sultanbekova, "Tuvgan El Literaturası", Çerkessk 1980 s.3-4

⁴² Mariya Bulgarova - Eminat Kurmanseyitova - Nasiphan Suyunova, "Nogay Edebiyatı", *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, C.21 Ankara, 2002.

mücadeleler, Cungar istilas1, Nogay Şehzadeleri ve beylerinin aralarındaki çat1şmalar ile Nogay Ordasının d1ř politikalarında izlediği sert politikaları anlatılır.

18. y1zyılda Nogaylar a1ısında pek verimli olmayan bir d1nemdir. Rusların yayılcı politikaları ve Nogaylar 1zerinde kurdukları baskı neticesinde Nogay T1rkleri'nin bir kısmı 1lm1ř, kalanlar ise 1evre b1lgelere g11 etmek zorunda kalmışlardır. Nogayların devlet teşkilatlarının yıkılması, kendilerine ait bir ilim merkezlerinin olmaması el yazması eserlerin başka milletlerin eline ge1mesine sebep olmuřtur⁴³.

19.yy.'da Sıddıkbay, Hozray Tuyaklı ve Fahrudin Őeyde gibi Őairlere rastlıyoruz. Fahrudin Őeyde'nin "G1l Envar", "Kurdaş Kız", Sıddıkbay'ın "G1l Perde", "G1l Cemal", "Kazahtın Kızı", Hozray Turyaklı'nın "G1l Ramazan" adlı destanları meşhurdur. Bunun dışında "K1mi K1y1nde", "Karaev", "Akmoldır", "K1ler Zuvan" "Bekmurza" ve "Ant" destanları ortaya 1ıkmıřtır⁴⁴.

20. yy.'ın en tanınmış Şairi Karanogay'ın As k1y1nde doğan Aci-Molla Nogman oğludur. "Gracdonlar Sagısı", "Oktyabr", "Yıravlar", "1t1biyke" ve "Nurgazi" adlı Şarkıları tanınmıştır. 20.yy.'da mektepler, medreseler, halk okulları, k1t1phanelerin a1ılması ve matbaaların kurulmasıyla 1ok sayıda hizmet verilmeye başlanır ve modern Nogay Edebiyatı ilk tohumlarını atmış olur⁴⁵.

1.4.1.1. Edige Destanı

T1rk d1nyasının 1nemli destanlarından biri de Edige diğer bir deyişle Edige Batır destanıdır. Her ne kadar Nogay T1rklerinin bir kahramanına dayalı ortaya 1ıkmışsa da 1zellikle Kıp1ak sahası halkları (Kazak, Kazan Tatarları, Kara Kalpak, Başkurt gibi) ile 1zbek, T1rkmen gibi T1rk boylarında da bilinmektedir.

Edige destanının ortaya 1ıkışı XIV-XV. asırlardır. Ortaya 1ıktığı zamandan g1n1m1ze kadar zaman s1zgecinden damıtılarak ge1en bu eserin bilinen seksenden fazla varyantı bulunmaktadır.

Sovyet T1rkolojisi eski ve orta T1rk1e d1nemi eserler başta olmak 1zere T1rk soylu halkların 1nemli dil yadig1rlarını, destanlarını ele alarak incelemiş bunların yayınlarını yapmıştır. Ancak, 1944 yılında Tataristan Sovyet B1lgesel Y1netimi

⁴³ Birol Azar, *Yitik Bir Toplum: Nogaylar ve Halk Edebiyatı 1r1nlerinden (Masal) Se1meler*, 2009

⁴⁴ Yeni T1rkiye Medya Hizmetleri, T1rk D1nyası 1zel Sayısı II, (Temmuz-Ağustos 1997), Yıl 3 Sayı 16

⁴⁵ Mariya Bulgarova - Eminat Kurmanseyitova - Nasiphan Suyunova, "Nogay Edebiyatı", *Başlangıcından G1n1m1ze Kadar T1rkiye Dışındaki T1rk Edebiyatları Antolojisi*, K1lt1r Bakanlığı Yayınları, C.21, Ankara, 2002.

Komitesinin kararıyla 'Edige' destanı 'geçmiş zamanı övüyor' bahanesiyle eleştirildi. Bu karar Edige destanı üzerine yapılacak olan çalışmalarını da geciktirmiş oldu.

Edige destanındaki Edige'nin imajında halkın birlik, haysiyet, refahının koruyucusu, kahramanın kişilik özelliğiyle ilgili en üst temsilleri somutlaştırılmıştır. Halk arasında oldukça yaygın olarak bilinen Edige Batır ismi Nogay Ordası'nın kuruluşuyla başlar. Bu destanla birlikte halk arasında saygı duyulan, sevilen bir kahraman tipini görmekteyiz.

Kahramanın sahip olduğu olağanüstü zekâsı ve bilimi, soyluluğu ve nüfuzluluğu sayesinde, Edige hayattayken, onun adı, etrafında efsane haline getirilmiştir.

Kişisel cesareti, askeri başarıları ve ülkedeki birliği ve düzeni destekleyen bir hükümdar olması halkı tarafından nesilden nesile aktarıldı. Bu nitelikleri onu çok tanınmış biri haline getirdi ve adını asırlar boyunca unutturmadı.

Böyle büyük hacimli bir eserin ortaya çıkması, şüphesiz Büyük Bozkır'ın kültürel olarak beslendiği (Kağanlık zamanlarının Orhun-Yenisey yazıtları, Karahanlılar ve Harezmi dönemi eserleri) eski devletlerinin daha önceki tarihi ve kültürel gelişimini göstermektedir. Altın Ordu'nun sanatıyla ve onun kalan parçası olan Nogay Ordası'nın yükselmesinden doğdu. Bu iki imparatorluğun düşüş ve yükseliş dönemlerinde efsane sanatının başyapıtlarından biri Edige hakkındaki efsanelerdir.

Kahramanlık destanı ile ilgili metin örneklerinin tespiti ve yazıya aktarımı Nogayların da dağılmış yerleşimleri sebebiyle nispeten geç başladı.

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren, Rus bilim adamları V. V. Radloff, P. M. Melioransky, A. N. Samoyloviç, I. N. Berezin, M. Osmanov, P. A. Falov, tarafından incelendi. Çalışmalara XX. yüzyılda da devam edildi ve bunun sonucunda Moskova, St. Petersburg, Volga bölgesi, Ural, Orta Asya Cumhuriyetleri, Kırım ve Kafkasya'nın önemli doğubilim merkezlerinde sayısız folklor eseri olarak Edige koleksiyonu ortaya çıktı. XX. Yüzyıl Türk bilimi çalışanları Edige üzerine (V. M. Jirmunsky, M. O. Avezov, A. H. Margulan, E. İsmailov, R. Berdibaev, A. İ-M. Şihaliyev, A. T. Konratbaev, İ. T. Sagitov, F. İ. Urmançev, A. M. Adciev, R. Kıdırbaeva v.b.) çalışmalarına devam etti. Nogay bilim adamlarının halk edebiyatı eserlerini ve bilimsel araştırma çalışmalarına geç dâhil olmasının sebebi, bugünkü Avrasya'nın geniş alanlarında bulunan Nogayların

dağınık yerleşimleridir. Buna rağmen, XX - XXI yüzyılın başlarında Nogay folklorcularının ve araştırmacılarının faaliyetleri gözle görülür bir şekilde çoğaldı. Bu bilim adamlarının: A-H. Ş. Janibekov, S. A-H Janibekova-Kalmıkova, A. İ-M. Şihaliyev, D. M. Şihmurzaev, T. A. Akmanbetov ve diğerlerinin eserleridir⁴⁶.

1.4.1.2. Nogay Türklerinin Varyantları ve Araştırmaları

Edige destanının hikâye ve efsane türleri İdil, Ural, Sibirya ve Kırım'da yaşayan halklar arasında da bulunmaktadır. A. Hodzko, Edige hakkındaki halk hikâyelerini 1830 yılında Astrahan'dayken Tatar arkadaşı Ali Beg Şarapov'un anlatımına göre yazıya geçirip İngilizceye çevirerek, 1842 yılında Londra'da '*Fars Halk Şiiri*' adlı kitabına ekledi⁴⁷.

N. S. Semenov, 1880-1881 yıllarında Astrahan Nogaylarından Edige batır destanının hikâye türündeki varyantını yazıya geçirdi ve Rusça çevirisini 1895 yılında '*Tuzemtsı Severo-Vostoçnogo Kavkaza*' (Kuzeydoğu Kafkas Yerlileri) adlı eserinde yayınladı⁴⁸.

İ. N. Berezin'in Togtamış Han hikâyesi adlı varyantı 1892 yılında '*Turetskaya hrestomatiya*' kitabında yayınlanmıştır⁴⁹. Bu varyant önce Nogay bilim adamı Y. A. Karakaeva tarafından yayınlanmıştır⁵⁰.

Nogay destanının konu olarak tamamlanan temel varyantı, M. Osmanov 1883 yılında St. Petersburg'da yayınlanan '*Nogayskyye i Kumykskyye teksti*' kitabına ekledi. Bahsedilen varyantların dışında, Nogay varyantları M. Osmanov'un ve İ. N. Berezin'in okuma kitaplarında, tercüme veya anlatma olarak, G. Ananyev (1900), M. Aleynikov ve A. Goryaçin'in yayınlarında yer almıştır⁵¹.

Edige ile ilgili destanın yeni bir varyantı, 1958 yılında folklorcu Şihaliyev Aşim İmam-Mazemoviç Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi'nin Adıge-Habl ilçesinin İkon-Halk köyünden (eski köyün adı Tokhtamış) Kumukov Hadcı-Ishak Juma-Alioğlun'dan yazıya geçirmiştir. Ozan bu destanı 1905 yılında, Mineralnie Vodı

⁴⁶ N.H. Suyunovoy, "Sokroviçnitsa Narodnoy Slovesnosti nogaytsev, Edige Nogayskaya Epiçeskaya Poema", *Pod redaktsiyeyi*, Nauka, Moskva, 2016. s.7.

⁴⁷ Chodzko, *Specimens of the popular poetry of Persia*, London, 1842, 469, note.

⁴⁸ N. Semenov, "Murza Edige", *Tuzemtsy Severo-Vostoçnogo Kavkaza*, San-Petersburg 1895, s. 415-465

⁴⁹ I.N. Berezin, *Toktamış han hikayeti, Turetskaya hrestomatiya*, Kazan, 1892. T.2, s. 59-76.

⁵⁰ N.H. Suyunovoy, , "Sokroviçnitsa Narodnoy Slovesnosti nogaytsev, Edige Nogayskaya Epiçeskaya Poema", *Pod redaktsiyeyi*, Nauka, Moskva, 2016. s.177.

⁵¹ N. H. Suyunovoy, , "Sokroviçnitsa Narodnoy Slovesnosti nogaytsev, Edige Nogayskaya Epiçeskaya Poema", *Pod redaktsiyeyi*, Nauka, Moskva, 2016. s.339-340.

yakınlarındaki Kangalı köyünde, Nogay halkının ünlü şarkıcısı Arslan Şabanoglu'dan (1858-1912) derledi⁵². V. İ. Jirmunski, A. Şihaliyev bu varyantını en son tamamlanan varyantı diye ifade etmiştir⁵³. Türkiyede 2014 yılında İsmail Doğan, Nesrin Güllüdag Nogay Destanları adlı kitapta Şihaliyev Aşim İmam-Mazemoviç bu varyantını Türkiye Türkçesine aktararak yayınlamıştır⁵⁴.

A.-H. Ş. Janıbekova varyantı Koban'da Şabaz köyünde yaşayan Acı-Davit Kudaynet'in oğlundan 12 Mayıs 1922 yılında yazıya geçirmiştir. Destanın tamamı Karanogay Acı-Molla Nugman oğlundan 18 Temmuz 1926 yılında yazıya geçirmiştir⁵⁵.

9 Ağustos 1944 tarihinde Tüm Birlikler Komünist Partisi (Bolşevikler) Merkez Komitesi'nin kararıyla kaldırılan Edige destanının yeniden derleme ve araştırılması 1990 yılından itibaren başlamıştır.

1950'li yıllarda Prof. Dr. Saadet Çağatay, Türkiye'nin Ankara yakınlarındaki Haymana'nın bir köyünde yaşayan 76 yaşındaki Hacı Osman Ataoğlu'ndan yazıya geçirdiği varyantı, Almanca olarak yayınlanmıştır⁵⁶. Hacı Osman Ataoğlu, bu destanı 19-20 yaşında Kırım'da duymuştur.

Bir başka Edige destanı varyantı, Enver Mahmut ile onun eşi Nedret Mahmut tarafından Rumen şehri Konstantsa'da ve onun yanındaki köylerde yaşayan ozanlardan yazıya geçirerek 1988 yılında Dobruca Tatar Masalları kitabında yayınlamıştır⁵⁷.

Edige destanının 1975 yılında Dağıstan Cumhuriyeti Nogay ilçesindeki Termen köyünde yaşayan ozan Yanpo Dorjjeva'dan ünlü folklorcu T. A. Akmanbetova yazıya geçirmiştir. Bu elyazı arşivte saklanmaktadır. İlk defa 2016 yılı '*Edige Nogayskaya Epiçeskaya Poema*' kitabında yayınlanmıştır⁵⁸.

---

⁵²N. H. Suyunovoy, "Sokroviçnitsa Narodnoy Slovesnosti nogaytsev, Edige Nogayskaya Epiçeskaya Poema", *Pod redaktsiyeyi*, Nauka, Moskva, 2016. s.23.

⁵³V. M. Jirmunskiy, *Turkskiy Geroiçeskiy Epos*, Nauka Yay, Leningrad, 1974, s. 354

⁵⁴İsmail Doğan - Nesrin Güllüdağ, *Nogay Destanları*. Türk Dil Kurumu. Ankara 2014 s.13.

⁵⁵N. H. Suyunovoy, "Sokroviçnitsa Narodnoy Slovesnosti nogaytsev. Edige Nogayskaya Epiçeskaya Poema". *Pod redaktsiyeyi*, Nauka, Moskva 2016. S.203.

⁵⁶S. Çağatay, "Die Adige-Sage. Text, Übersetzung und Kommentar", *Ural Altaische Jahrbücher*, Vol. XXV-1953 (Wiesbaden) – Hf. ¾.

⁵⁷Nedret Mahmut ve Enver Mahmut, "Dobruca Tatar Masalları, Edege Batir, Bozcigit". Birinci Kitap. *Kriterion Kitap Uyi*. Bucuresti. 1988. p.15-67.

⁵⁸N. H. Suyunovoy, , "Sokroviçnitsa Narodnoy Slovesnosti nogaytsev. Edige Nogayskaya Epiçeskaya Poema". *Pod redaktsiyeyi*, Nauka, Moskva 2016. s. 267.

Yazar İ. S. Kanaev, A. H. Djanibekova varyantını, Nogay ozan Kuray Lukmanova ve Karaçay-Çerkesya halk yazarı Suyun Kapayev'den yazıya geçirilmiş metinleri derlemiştir⁵⁹.

1996 yılı Andrea Schmitz yapmış olduğu 'Die Die Erzählung von Edige: Gehalt, Genese und Wirkung einer heroischen Tradition' adlı çalışmasında hikayenin¹⁷ varyantı hakkında bilgi vermiştir (Andrea Schmitz 'Die Die Erzählung von Edige: Gehalt, Genese und Wirkung einer heroischen Tradition (Turcologica, Band 27) Taschenbuch. 31. Dezember 1996). Schmitz'in kısaca tanıttığı varyantların 7 tanesi Kazak, 6 tanesi Nogay, 3 tanesi de Radloff tarafından derlenmiş Batı Sibirya'ya ait varyantlardır⁶⁰.

Batır ve Tarih Destanları'ndan Örnekler⁶¹

	Mamay
Tamın tavga taragan,	Saçığı dağa dağılan,
Butağı aybar karagan,	Budağı heybetli görünen,
Yarangan delim yapanda,	Yabanda yaranan delikanlım,
Yalgız bitken tekektey.	Yalnız bitmiş ağaç gibi
Atalıklar, delimdi	Atalıklar, delikanlımı
Asırav, saklav köriniz,	Görüp gözetiniz,
Tilegini beriniz.	Dileğini veriniz.
Ahırında bu delim	Sonunda bu delikanlım
Yav kuvmaga kerecti.	Düşman kovmaya gerek.
Tolı harının ulmınan	Dolu Han'ın oğlundan
Tuvgan barma delidey.	Doğmuş var mı delikanlı gibi.
Tuvralaskan künlerde	Savaşılan günlerde
Duşpan basın keser ol.	Düşman başına keser o.
Karsılaskan duşpanga	Karşılaştığı düşmana
Davıl bolıp eser ol.	Rüzgâr olup eser o.

⁵⁹Suyunovoy, N. H., "Sokroviçnitsa Narodnoy Slovesnosti nogaytsev. Edige Nogayskaya Epiçeskaya Poema". *Pod redaktsiyei*, Nauka, Moskva 2016. s. 293.

⁶⁰Mustafa Yıldız, *Nogay Türklerinin Kahramanlık Destanı Edige*, Kömen Yayınları, Konya, 2016. s. 12

⁶¹Mariya Bulgarova - Eminat Kurmanseyitova - Nasiphan Suyunova, "Nogay Edebiyatı", *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt:21 Ankara 2002

Sımayıl

Sağırdan kaşkan koyan
Şan bolır,
Şagına ala kumis yer bolır,
Şagında şaft şıgırğan er bolır,
Şagında şan şıgarmas yamanlar
Arka avıldın basında
Kökiregi yer bolıp ay,
Könili kara yer bolır!

Kamışlıktan kaçan tavşan
Toz olur,
Göz kamaştırıp ala gümüşlü eyer olur.
Yalnızken ses çıkaran olur,
Yalnızken ses çıkarmayan kötüler
Arka köyün başında
Gögsü toprak olup ay
Gönlü kara yer olur.

Agıs

Bozaktın aldı boz kamış,
Yamgurşıdın ulı Deli Agıs,
Anda bılay aytıp tolgaydı:
Künde mingen atımdı
Künde arkanlap tögermen
Musa biyden kalgan köp yaman,
Kuvıp yolga aydarman.
Kara-torım savında,
Birevdin köpligine yalınan.
Kankaday kara basım savında,
Müşem savda, men savda,
Men birevdin anavda
Köpligine yalınan!

Bozağın önü boz kamış,
Yamgurşı'nın oğlu Deli Agıs,
Orada şöyle şiir söyler:
Her gün bindiğim atımı
Her gün bağlayıp dertleşirim
Musa Bey'den kalan kötüleri,
Kovup yola getiririm.
Kara-dorumun sağlığında,
Hiç kimsenin çokluğuna aldırım.
Han gibi karabaşımın sağlığında,
Elimin ayağımın sağlığında,
Ben, şurada hiç kimsenin
Çokluğuna aldırım!

Şorabetir Yır'ı⁶²

Aktacıdın Ali-biy
At beline mingen biy,
At beline mingiş te,
Hav ala şıkkan biy,
Hav ala şıkkaş ta,
Eldin seti Narik dep,

Aktacı'nın Ali bey
At beline binen bey,
At beline binmek istediğinde,
Hav ala ata binen bey,
Hav ala ata binmek isteyince,
Elin sının Nerik deyip,

⁶² Mariya Bulgarova - Eminat Kurmanseyitova - Nasiphan Suyunova, "Nogay Edebiyatı", *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt:21 Ankara 2002

Kar Narikke kelgen biy.
Aktacıdın Ali-biyi keldi dep,
Avlağına kart Narik,
Süyrep otav kondırdı,
Yemeğine kart Narik,
Semiz koylar soydırdı,
Suvsımına kart Narik,
Arakı-ballar kuydırdı,
Otavına tüspedi,
Koymın etin yemedi
Arakı-balın işpedi,
At üstinnen akırıp,
Hav sorap turdı biy,
Argımdan altav berdi-almadı,
Yebeden yetev berdi-almadı,
Yel yetpesti koşa berdi-almadı,
Kus yetpesti koşa berdi-almadı,
Dört tuyaqı tagalı,
Kuyırığı yalı kınalı,
Bozdı berdi-almadı.

Karanogay Varyantı

Köterilişi, kök bulıt,
Künnin közin köreyim,
Köterilip bek yuvırşı, kök dönen,
El karasın köreyim.
Kıykvılskan el meken,
Kıymıldaskan mal meken,
Kıykvılskan el di dep,
Kıymıldaskan mal di dep.
Ağaştan şıkkın
Saklavdı,
Ağarlardı bir kutsız,
At aydagan yol di dep,
Algasap yaman şapkan ekenmiz,

İhtiyar Narik'e gelmiş bey,
Aktacı'nın Ali beyi geldi diye,
Avlağına ihtiyar Narik,
Çekip otağ kondurdu,
Yemeğine, ihtiyar Narik,
Semiz koyunlar soydurdu,
İçeceğine, ihtiyar Narik,
İçki ile bal koydurdu,
Otağına girmede,
Koyunun etini yemedi
İçki ile balını içmedi,
At üstünde bağırıp,
Hav ala atı isteyip durdu bey,
Argımdan altısını verdi almadı,
Hızlı koşandan yedisini verdi almadı,
Yel yetişmezi birlikte verdi almadı,
Kuş yetişmezi de katmerdi almadı,
Dört tırnağı naili,
Kuyruğu yelesi kınalı,
Bozuverdi almadı.

Yükselsene gök bulut,
Güneşin yüzünü göreyim,
Büyüyüp iyi koşsana, gök beygir,
El karasını göreyim.
Bağrısan el mi ki,
Kıymıldeşan mal mı ki,
Bağrısan eldir deyip,
Kıymıldeşan maldır deyip.
Ormandan çıkan,
Muhafızı,
Ağaların hayırsızı,
At sürülecek yoldur diye,
Atılıp boşuna koşmuşuz,

Argımak değen berennin
Talday moynın katırtıp
Tangı uykısın kaldırtıp,
Argımakka ok tiydi,
Kıl maykannın tuvınnan,
Şabaganşı er kazakka ok tiydi,
Omurtkadın otız eki buvınnan.

Argımak denen kahramanın
Dal gibi boynunu kırdırıp
Sabah uykusunu terkettirip,
Argımağa ok saplandı,
Kıl maykanın arasından,
Hızlı koşan er kazağa ok saplandı,
Omurgasının otuz iki ekleminden.

Bozlaglar⁶³

Üy Bası Hatın Ölgende Bozlav

Biykelerdin biykesi,
Biyik taktın iyesi,
Tastarın oray salıngan,
Tamagının astırman
İşken ası köringen.
Tuvmagalı üydifi iyesi,
Tolgısıgan köp nevmettin menesi,
Köşpem, köşpem dep edin,
Köşpem yetken başına.
Köş toktatıp as bergen
Somsı yetken başına.
Katı yanıp tez söngen,
Kapilesten atlangan.

Evin Başı Hatun Ölünce Bozlag

Dostların dostu,
Büyük tahtın sahibi,
Dastanını güzel örtünmüş,
Damağının altından
İçtiği aş görünmüş.
Doğulan evin sahibi,
Bütün nimetlerin manası,
Ölmem, ölmem diyordun,
Ecelin yetişmiş başına.
Göç durdurup, aş verdiğin
Herkes yetişmiş başına.
Kuvvetli yanıp, tez sönmüş,
Ansızın atlanmış.

Kelinşek Bozlavı

Alla yazgan yazuvım,
Atam koskan kosagım,
Etime kiygen köylegim,
Et kasıgan tırnağım,
Kalempir tüşli köylegim
Kime berdın kiymege?

Gelincik Bozlağı

Allah yazmış yazımı,
Atam uygun görmüş eşimi,
Üstüme giydiğim gömleğimi,
Vücutumu kaşıdığım tırnağım,
Karanfil renkli gömleğimi
Kime verdin giymeye?

⁶³ Mariya Bulgarova - Eminat Kurmanseyitova - Nasiphan Suyunova, "Nogay Edebiyatı", *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt:21 Ankara 2002

Kası argımak ayvandı
Kimge berdin minmege?
Suv tilesefi bal bergen
Özine algan kutsızdı
Kimge berdin süymege?

Beşik yırları⁶⁴

Menim bebem bel türsin,
Bebem koyan keltirsin,
Koyanınnan ayrılıp,
Yolda yılap oltırsın.
Biyisin, bala, biyisin,
Beline şaşı kuyılsın,
Biyimege kelgende,
Biykeleri yıyılısın.
Ak terektift astırman
Kart atası da kelsin,
Kalempirdin kasınnan
Kart ey esi de kelsin,
Beline kılış bağlayan
Bas ağası da kelsin.

Kızım-kızım, kız tana
Kızımnan keler yüz tana,
Yüzevi de ak tana,
Atası şıgar maktana,
Ak tanadı pışaklar,
Kızımdı küyev kuşaklar.

Kavkaz⁶⁵

Has Argımak hayvanı
Kime verdin binmeye?
Su isteyince bal veren
Kendin için aldığın bahtsızdı
Kime verdin sevmeye?

Beşik Şarkıları

Benim bebem bel aşsın,
Bebem tavşan getirsin,
Tavşanından ayrılıp,
Yolda ağlayıp otursun.
Büyüsün bala büyüsün,
Beline saçı dökülsün,
Evlenme vakti gelince,
Arkadaşları toplansın.
Ak ağacın altından
İhtiyar atası da gelsin,
Karanfilin yanından
İhtiyar anası da gelsin,
Beline kılıç bağlayan
Beş ağası da gelsin.

Kızım-kızım, kız tana
Kızımla gelir yüz dana,
Yüzü de ak dana,
Atası çıkar övünmeye,
Ak danayı bıçaklar,
Kızımı güvey kucaklar.

Kafkas

⁶⁴ Mariya Bulgarova - Eminat Kurmanseyitova - Nasiphan Suyunova, "Nogay Edebiyatı", *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt:21 Ankara 2002

⁶⁵ Nesrin Güllüdağ, "Nogay Türkleri ve Edebiyatı", *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı*, Ağustos 1997, Yıl:3, Sayı:16, s.1989-2003

Tuvgan, öksen; yerim Kavkaz

Oyun yılı, basın ayaz

Kim bilmeydi seni tavım

Kar kalpaklı sintas tavım

Men süemen Kavkaz yağım

Bay senin taslarındı

Kar kaplanıp, kökke yetken

Ötkir senin baslarındı

Kuvnak közli em de yiğit

Senin kavım yaslarındı

Den soktırıp, yaşav bergen

Tetli senin aslarındı

Akikatlay yer üstinde

Turgan, Kavkaz, sen yennetsin

Ölgi deri, Kavgaz yağım

Yuregimnen sen ketpessin

Aytar edim men tagı da

Yoktı endi menin sözüm

Baylığına Karap tursam

Könilim yok, toymay közim.

Doğduğum büyüdüğüm yerim Kafkas

Eğlence yılı basın ayaz

Kim bilmezdi senin dağım

Kara kalpaklı taş kahramanım

Ben dayanamam Kafkasyam

Zengin, senin taşlarına

Kar kaplanıp göğe yeten

Senin sivri başlarına

Güleç gözlü ve de yiğit

Senin bir kısım gençlerindi

Den atıp yaşam veren

Senin tatlı aşlarındı

Hakikaten yer üstünde

Duran Kafkas, sen cennetsin

Ölünceye dek Kafkasyam

Sen yüreğimden gitmezsın

Söyledim ben daha

Yoktur şimdi benim sözüm

Zenginliğine bakıp dursam

Gönlüm doyar, doymaz gözüm.

A.K. Murzabekov

Atasözleri'nden Örnekler⁶⁶

-Ayaz suvıtar, bulıt yılıtari tuvgan yerin tentek mutar.

Ayaz soğutur, bulut ılıtır, kötü doğduğu yeri unuttur.

-Yeri baydın, eli bay.

Yeri zengin olanın ili zengin olur.

-Elde bolsa, ayada bolar.

Elde olursa avuçta olur.

-Basta akıl bolmasa, eki ayakka küş keler.

Başta akıl olmazsa, iki ayağa güç gelir.

-Dostan ayagan mal bolmas.

Dosttan kıskanılan, mal olmaz.

-İytke inanma, suvga tayanma.

İte güvenme, suya dayanma.

-Uyasında ne korse, uşkanda som eter.

Yuvasında ne görürse, uçunca onu yapar.

-Önerli sözinnen biliner, önersiz yüzinnen biliner.

Hünerli sözünden bilinir, hünersiz yüzünden bilinir.

-Avıruv başka, temir tayak.

Hastalık başka demir sopa.

-Kardaştın azarı bolsa da, beteri bolmas.

Kardeşin hakaret edici sözleri olsa da, kötüsü olmaz.

-Ah demegen o dems, işlemeyen dişlemes.

Ah demeyen ob demez, işlemeyen dişlemez.

---

⁶⁶ Nesrin Güllüdağ, "Nogay Türkleri ve Edebiyatı", Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı, Ağustos 1997, Yıl:3, Sayı:16, s.1989-2003

-Alay könül yubantar, alıs erdi kıskartar.
Türk'ü gönül yatıştırır, uzak yeri kısaltır.

-Yazda mayı kaynagannın, kışta kazanı kaynar.
Yazın beyni kaynayanın, kışın kazanı kaynar.

-Oynap aytsanda, oylap ayt.
Şaka ile söylesen de, düşünerek söyle.

-Bilegi yuvan birdi yıgar, bilimi yuvan mindı yıgar.
Bileği güçlü biri yıkar, bilgisi güçlü bini yıkar.

-Zor man yaraq bolmas.
Zor ile güzellik olmaz.

-Atadan körgeñ ok yanar, anadan körgeñ ton pişer.
Babadan görgeñ ok yontar, anadan görgeñ elbise biçer.

-Karnı aşkanga kazan astırma, tonganga ot yaktırma.
Karnı aç olana yemek yaptırma, üşüyene ateş yaktırma.

-Sıktıkı sandıkta şirir.
Cimrininki sandıkta çürür.

Bilmeceler

-Astı temir, üstü temir ortasındagın sen kemir.
Altı demir, üstü demir ortasındakini sen kemir. (Ekmek)

-Eki kardaş yaşaydılar, Birinin biri körmeydiler.
İki kardeş yaşardılar, birbirini görmezdiler. (Göz)

-Karañgı üyde Kanlı balta.
Karanlık evde kanlı balta. (Dil)

-Bir kişkene boyu var, Toguz kabat tonu var.
Bir küçücük boyu var, dokuz kat elbisesi var. (Soğan)

1.4.2. YAZILI EDEBİYATLARI

Nogay Edebiyatı'nda destan, yır, tavarıh hikâye, atasözleri, şarkı, türkü ve masal gibi çok çeşitli nazım türleri bulunmaktadır. Bu sözlü edebiyatların en önemlileri destanlar ve yırlardır. Ancak bu türler 19. yüzyıla kadar dilden dile aktararak ulaşmış ve bu eserler kısmen de olsa matbaalarda basılmaya başlanmış ve yazılı medyaya aktarılmıştır. Ancak Nogayların 19. yüzyıl içerisinde yaşadığı olumsuzluklar ve bölünmeler neticesinde Nogaylar, çeşitli bölgelere göç etmek zorunda kalmışlardır. Tabiki yeni yeni Nogayların elinde bulunan bu yazılı belgeler bu olaylar sonucunda büyük ölçüde yer değiştirmiş veya kaybolmuştur. Böylece bu yüzyıl Nogay edebiyatı açısından bir durgunluk dönemi olmuştur.

20. yüzyıla geldiğimizde okullar açılmaya başlanmış, artık halk okuma ve yazma öğrenmeye başlamıştır. 1926 yılında Bakü'de ilk Türkoloji konferansı toplanmış ve Nogaylar, 15. yüzyıldan beri kullandıkları Arap alfabesini bırakarak Latin alfabesine geçiş yapılmıştır. Abdulhamid Şarşembieviç Dcanibekov, Latin alfabesini kullanarak Nogay alfabesini hazırlamıştır. Kurmanaliev ve Karbaliev kendi yazmış oldukları şiir, makale ve denemeleri oluşturan ders kitaplarını hazırlamışlardır. Bolşevik devrimi sonrası kurulan SSCB yönetimi henüz gelişen ve yeni doğan edebiyatlara önem verilmesi gerektiğini vurgulamıştır⁶⁷. Dcanibekov, 1905 yılından itibaren Nogaylar'ın masal, atasözü ve bilmece gibi halk ürünlerini derlemeye başlar. İlk gramer kitabı ve terminolojik sözlüğü çıkartan da o'dur.

Nogay alfabesi hazırlandıktan sonra bazı kararlar alındı ve Nogay dilinde “Kızıl Şerkeş”, “Kızıl Bayrak” ve Açıkulak'ta “Kolhoz Provdası” adlı gazeteler çıktı. Nogaylar bu durumu memnuniyetle karşıladılar. Bu gazetelerde Bulatukov, Kereytov, Kukoev, Kazako ve Abdulcaliliov gibi yazarların şiirleri, makaleleri ve destanları yayımlanmaya başlandı. Nogay yazarları kendi edebiyatlarını geliştirmek için sanat değeri yüksek kitaplar çıkarmaya başladılar⁶⁸. Kereytov'un şiirlerinde ana teması halklar arası dostluk ve kardeşlik olmuştur. Onun “Kün Ortada Talı Ay” adlı şiirinde tarih teması ön plandadır. Nogay, Abaz ve Çerkes halklarının devrime kadar nasıl zorluk içinde yaşadıkları anlatılır. Yeni gelişmekte olan Nogay şiirine

⁶⁷ Nesrin Güllüdağ - Mustafa Şenel, “Nogay Edebiyatının Tarihi Seyri”, *Karadeniz Araştırmaları*-1, s.60

⁶⁸ Yeni Türkiye Medya Hizmetleri, Türk Dünyası Özel Sayısı II, (Temmuz-Ağustos 1997), Yıl 3 Sayı 16

büyük yardımları olan kişilerden biri de M.Kukoev'dir. Onun ilk şiirleri Nogay gazetelerinde yayımlanmaya başlar. 1937'de Konstitutsiya, 1938'de Prizivnikler Tınşanız ve 1939'da Küz, Eki Süygen gibi şiirlerinde Nogayların sözlü edebiyatlarından yararlanır. Ali Kazakov şiir yazarak edebiyat dünyasına girmiştir. 1939'da On Yetinşi Sentyabr, 1940'da En Yenilmes Armiya ve Kar Tübinnen Şeşekey adlı şiirleri ve politik yazı ve makaleleri gazetelerde yayımlanır.

Nogay Edebiyatı'nın asrın ilk yarısındaki önemli temsilcilerinden biri de Suyun İ. Kapayev'dir. Yazdığı makale ve hikâyelerle dikkatleri üzerinde toplamıştır. Köylerde öğretmenlik yapan Kapayev, halkın zengin türkü, masal, efsane ve atasözlerini babasından öğrenerek eserlerinde yayımlamıştır. "Danıl Uyandı", "Tav Suvi", "Yürek Sırları" adlı şiir kitapları, Ötöv adlı makale kitabı ve Eski Üydin Sonı, Tolkının Tolı Tazasuv, Tandır adlı hikâyeleri ve "Bekbolat" adlı romanı önemli eserleri arasındadır⁶⁹.

Modern Nogay edebiyatının önemli temsilcilerinden F.A. Abdulcalilov'un sanat hayatı gazetelerde küçük haberler ve çocuklar için yazdığı şiirler ile başlar. Yenilgen Yavlar adlı piyesi, Köpti Körgen, Kobansuv adlı şiir kitapları ve Katı Agın, Beş Kamış Bereket adlı romanları eserlerinden bazılarıdır. Ayrıca yazar Sovyet dönem Rus yazarların eserlerini de Nogayca'ya çevirmiştir⁷⁰.

XX. yüzyıl Nogay Edebiyatı⁷¹ diğer şair ve yazarları arasında Orazbaev, Murzabekov, Zalyandin, Bulunçakova, Bulutava, Abcuzeldüev ve Kurumov bulunur. Bu dönemde Sovyet rejiminin ilkeleri ön planda tutulmuştur. Özellikle II. Dünya Savaşı bitiminde savaş sonrası edebiyat ortaya çıkmış ve savaşın konu edildiği eserler yayımlanmaya başlamıştır. Bu yüzyıl Nogay dilinin ilerleme ve gelişme gösterdiği bir dönem olmuştur. Eserlerin Nogay Türkçesiyle verilmesi halkın okuma ve yazma oranını büyük ölçüde artırmıştır. Bu da olumlu yönde bir gelişme olmuştur.

---

⁶⁹ Nesrin Güllüdağ - Mustafa Şenel, "Nogay Edebiyatı'nın Tarihi Seyri", *Karadeniz Araştırmaları I*, s.62

⁷⁰ M.K. Sultanbekova, Kurmangulova S.A., "Nogay Literatürası", Çerkessk 1977, s.77-91

⁷¹ Mariya Bulgarova - Eminat Kurmanseyitova - Nasiphan Suyunova, "Nogay Edebiyatı", *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt:21 Ankara 2002

Nogay Türk Edebiyatı, günümüzde çok sayıda Nogay edebiyatçının eserleriyle, eskiye göre nitelik ve nicelik bakımından daha fazla sayıda eser verilerek devam etmektedir⁷².

1.4.2.1. YAZARLAR VE ESERLERİ⁷³

Basir Abdullin (Astrahan, 1892-1937)

1930'lu yıllarda tanınan Basir Abdullin, 1892 yılında Tiyek köyünde doğmuştur. Medreselerde okuyan yazar, özellikle Nogay Edebiyatı'nın yanında başka kardeş milletlerin edebiyatları ile de ilgileniyordu. Halkın tarihi, kültürü, adetleri ve sözlü edebiyatları üzerine derin bir bilgiye sahipti ve bunları çalışmalarında yazıya ustaca aktarmıştır.

Eserleri;

Kırbatırleri (Kıryiğitleri), Kaygısız Zamanlar, Kim Ayıplı? (Kim Kusurlu?), Eski Adet Kurman Soraydı (Eski Adet Kurban Arıyor), Katerelikeşe (Kederli Gece), Baylıksoltanatında (Zenginlik Saltanatında), Bası Baylandı (Başı Bağlandı).

Musa Kurmanaliyev Kurmanaliyev (Stavropol, 1894-1972)

Kurmanaliyev, 15 Mart 1894'te Stavropol bölgesinin Kara-Töbe köyünde doğmuştur. Dağıstan'ın Açıkulak Rayonunda Nogay aydını Abdul-Hamid Cenibekov ile karşılaşır ve geleceğin şairinin talihinin açılmasına sebep olur. Canibekov'dan öğretmenliği öğrenen yazar, Nogay ders kitaplarını hazırlar. İlk şiirlerini de okuma kitaplarında yayınlı.

Eserleri;

Doslık (Dostluk), Dos-Adanas (Dost-Ağabey), Bolat ulı Batırbek, Balalar Üşin Zaman Yırlar Antolojisi, Kanatlı Yürek, Şöllük Tarvısı.

⁷² Dilek Ergönerç Akbaba, *Sovyet Dönemi Nogay Türk Edebiyatına Genel Bir Bakış ve Nogay Türklerinin Tanınmış Edebiyatçısı Suyun Kapayev*, Ankara 2007

⁷³ Mariya Bulgarova, Eminat Kurmanseyitova, Nasiphan Suyunova, "Nogay Edebiyatı", *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt:21 Ankara 2002

Hasan Şahimoviç Bulatukov (Habez, 1907-1937)

1907 yılında Habez rayonunun Kızıl-Yurt köyünde yoksul bir çiftçi ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Yoksulluk içinde yaşamıştır ve eserlerinde de bu temayı işlemiştir.

Eserleri;

Fatimat, Ekiyaşav (İki Yaşam), Azret, Erinşek, Mazan em Kolhozşılar.

Fazıl Apasoviç Abdülceliliov (Mineralovod, 1913-1974)

Nogay Edebiyatı'nın oluşmasında ve gelişmesinde önemli bir payı vardır. O, halkının kültürünü geliştirmeye çalışmış ve bunu sadece kendi yaşadığı bölgeye değil, bütün ülkeye yaymıştır. Edebiyat hayatı, gazetelerde küçük haberlerle ve çocuklar için kaleme aldığı şiirler ile başlamıştır. Çok yönlü olan Abdülceliliov, derin bir sanatçı kişiliğine sahiptir. Eserlerinde halkın çektiği sıkıntıları, halkın eski yaşamını ve o dönemlerdeki savaş yıllarını konu edinmiştir. Yazar, hayatı boyunca genç yazarların yetişmelerine büyük katkılar sağlamıştır.

Eserleri;

Yenilgen Yavlar, Köptikörge Kubansuv, Asantay, Kön (Gün), Katı Ağın (Şiddetli Akın), Bes Kamışı (Beş Kırbaç Bereket), Küşlilerdin Üyeli (Güçlülerin Ailesi), Atadın Ulı, Nasip Yerde Yatpaydı, Arüv Nişan (Yinişan), Yollar yollar, Kavkazım (Kafkasım), Bolganındı Süyemen (Her Şeyini Severim), Kob Ansum- Aruv Su (Koban Suyum, Güzel Su).

Kuruptions Başıeviç Orazbaev (Boranşı, 1924-1990)

Dağıstan Muhtar Cumhuriyeti'nin Nogay rayonunun Boranşı köyünde doğmuştur. Edebiyat dünyasına şiirler ve hikâyeler ile giriş yapmıştır. Hayatın farklı yönlerini eserlerine taşımıştır. Eserleri ince ve zengin bir üslupla yazılmıştır. Ayrıca atasözü, deyimler ve deyişlere de yer verilmiştir.

Eserleri;

Ken Kırklar, Nasip yıldızı, Akbolat, Birinşi Barazna, Yas Koysıdın Kuvanışı, Menim Bahtım, Saatke Karay Turıp, Gözelimnin Qarami, Ötiriktin Örkeni Yoq, Ayağı Başqan Yerdı Közi Körmeydi (Ayağının Bastığı Yeri Gözü Görmüyor),

Bolşibek-Qaragul, Atadın Quşagı (Atanın Kuşagı), Saban Tübi-Sarı altın, Danıl Sağını, Aşşıdıbilmegeñ Tatlıdıbilme (Acıyı Bilmeyen Tatlıyı Bilmez), Dostun Olsun Her Evde, Erken Kalkan Yol Alır.

Suyun İmamaliyeviç Kapayev (1927-2001)

Nogay Edebiyat dünyasına 1950’li yıllarda giriş yapmıştır. Edebiyatın bugünkü duruma ulaşmasında büyük katkıları vardır. Eserleri yığıntık denilen antolojilerde yayımlanmıştır. Eserleri rusça ve ülkede bulunan diğer milletlerin dillerine çevrilmiştir. Eserlerinde geçmiş ile bugün arasında bağlantı kurmakta ve bunlar arasındaki ortak ve farklı taraflı göstererek okuyucuya karşılaştırma imkânı sunmaktadır. S. Kapayev Türk dünyasını gezmiş, gittiği yerlerdeki edebiyatçılar ile fikir alışverişinde bulunmuştur. “Stambul”, “Kün Ayındı” ve “Göremedim Nur Kızları” adlı şiirleri Türkiye için yazmıştır.

Eserleri;

Stambul, Kün Ayındı, Göremedin Nur Kızları, Danıl Uyandı, Tav Suvı, Yürek Sırlarım, Savle, Ötöv, Akşokırak Avılında, Eski Üydin Sonı, Tolkının Tolt Tazasuv, Tandır, Bekbolat, Kırıluv, Kazkulaktın Kartları, Nogaydin Üyi, Avırsokpak-Sıylısokpak (Ağır Sokak-Değerü Sokak), Erlikti Azelyenmes (Erligi Ecel Yenmez), Süyüvi Kaldı Halkında (Sevgisi Kaldı Halkında).

Gülcemal Mirzayeva

Şair, eserlerinde kahramanların çocukluğundan sonra savaş yıllarındaki zorluklardan bahseder. Çünkü bu zorlukları yaşamıştır. Onun “Yanoka” adlı ertegesi Nogaylar tarafından oldukça fazla bilinir.

Eserleri;

Yaşamının Manası, Yanoka, Tuvgan Yerim (Doğduğum Yer), Menim Güllerim (Benim Çiçeklerim), Oylar (Fikirler), Ayavlı Anam (Merhametli Anam), İzleymen Anamdı (Anamı Arıyorum), Kartlıgım (İhtiyarlığım), Eskeröv (Hatırlayış).

Yelena Hasanova Bulatukova (Kızıl Yurt, 1937)

Kızıl-yurt köyünde doğmuştur. Nogay Edebiyatı’nın önemli isimlerinden biridir. Çok sayıda masal ve hikâye kaleme almıştır. Eserleri antolojilerde ve okul

kitaplarında yer almaktadır.1995 yılında Rusya Federasyonu'nun Yazarlar Birliği'ne üye olmuştur.

Eserleri;

Aykaskan Yollar, Altınşaş, Atamman Söylesüv (Babamla Sohbet).

Askerbiy Kireyev (Karamurzay, 1938)

A.S. Kireyev, 1938 yılında Karamurzay köyünde doğmuştur. Edebi yaşamı “Yürek sözü” adlı şiir kitabı ile başlamıştır.

Eserleri;

Yürek Sözü, Mirat (Murat), Yür Kıymasım (Yürü Dostum), Yarganat (Yarasa), Kögerşin (Güvercin), Bavırsak, Mindim Kargıp Men Atka (Bindim Atlayıp Ben Ata), Bulak (Kaynak), Küpelek (Kelebek), Şökırak (Dere), Şipni (Civciv).

Gamzat Yusupoviç Adgeldiyev (Orta-Töbe, 1939-1966)

Dağıstan cumhuriyetinin Nogay rayonunda Orta-Töbe köyünde doğmuştur. M.Gorky Edebiyat enstitüsü'nü başarı ile bitirmiştir. 1960'lı yıllarda Dağıstan'daki Nogay yazarlar hareketini canlandırmada önemli bir rol oynamıştır. “Karlıgaç” antolojisi savaş yıllarından sonra basılmış ilk eserdir. 27 yıllık kısa ömründe önemli bir yer edinmiştir.

Eserleri;

Sokpak, Karlıgaç, Kuşlar Kaydan Keleşiz (Kuşlar Nereden Geliyorsunuz?), Mennen Başka Bar Bolsa (Benden Başka Varsa), İzleyemen Seni (Arıyorum Seni), Uurlangansüyüv (Çalınan Sevgi), Dörtlikler (Dörtlükler).

Muharbiy İslamoviç Aybekizev (Adil Halk, 1940)

Karaçay-Çerkesk'te Adil-Halk köyünde doğmuştur. Genç yaşlarda kendisi için edebiyat yolunu seçmiş olan yazarın iki şiir kitabı bulunmaktadır.

Eserleri;

Şıkta Tap, Örnekli Yapıraklar, Tandır, Yürek, Kaynagan Kırk Yazlıgım (Kaynayan Kırk Yaşım), Süymemeni (Sevme Beni).

Anvar Bey Ötey oğlu Kultayev (Günbatar, 1940)

1940 yılında Nogay bölgesinin Günbatar köyünde doğmuştur. Şair, tercüman ve nesirci olan yazara Fazıl Abdulcalilov, Suyun Kapayev ve Aydemir Murzabekov yardım etmiş ve edebiyat dünyasında yükselmesinde önemli yerleri olmuştur.

Eserleri;

Yolda, Bahtım, Koruma, Karşılaşma, Helallik, Senin Hakkında Şarkı Söylüyorum, Güzel Günler, Bozkırımın Şarkıları, Bozkır Gururu, Öğle Vakti, Çoban, Basamaklar, Yırlar (Türküler), Yıllar em Yollar (Yıllar ve Yollar), Likırğaşıgayık (Şimdi Dışarı Çıkalım), Yollar Yollar, Zuhra Şandiyeva'dın Yırısı (Zuhra Şandiyeva'nın Türküsü), Ölgün Şayirler Eske Tüsip (Ölen Şairler Akla Düşüp), Alıslıktabolsamda (Uzakta Olsamda), Men Aytayım al Âmin! (Ben Söyleyeyim Şimdi Âmin), Esitsemdede (İşitsemdede), Künbatarım Eske Ala Turaman (Günbatarımı Hatırlayıp Duruyorum), Men Süyemen (Ben Severim), Aşuvbolayak (Yazık Olacak), Bilmeydiler (Bilmiyorlar), Balalık (Çocukluk), Ne Sonday Nogaylar (İşte Böyle Nogaylar), Eskeremiz Ayavlap (Hatırlıyorum Acıyıp), Zeid-Musa-Abdulhamid.

Keldihan Kumratova (Adıge-Habl, 1944)

Kumratova, ilkokulda okurken ilk şiirlerini yazmaya başladı. İlk eserleri, annesi ve köyü hakkındadır. Yazdıkları Rus diline çevrilip gazetelerde çıkmıştır. M.Gorky Edebiyat enstitüsü'nde başarıyla okumuştur.

Eserleri;

Şabden, Songı Yapıraqlar, Kalkobız, Altın Oqa, Tamız, Tan İnanında, Beşik Yın (Ninni).

Canbulat İbragimoviç Türkmenov (1935)

Nogay Türk şairidir. Küçük yaşlarda yazmaya başlamıştır. Şiirlerinde, doğup büyüdüğü yerleri, halkın geçmişini ve adetlerini konu edinmiştir.

Eserleri;

Yilinşigim, egeze Yol, Nege Herdin Sol Sundı, Halkım Seni Yırlaydı, turgan Dese Nogaylar (Yaşamış İse Nogaylar), Kümis Tüslü Yilinşigim (Gümüş Renkli Yilinşigim).

Biyke İskakovna Kulunçakova (Dağıstan, 1946)

Dağıstan'da dünyaya gelmiştir. Şair, tercüman ve hikâye yazarıdır. Mahaçkale'de öğretmen enstitüsünü bitirmiş ve gazetecilikten öğretmenliğe, çeşitli görevler yapmıştır. Eserlerinde ahlak, insanlık, gayret, aile ve sevgi ve ana babalara vazifeler konu edinmiştir.

Eserleri;

Bir Ayelde, Kazbek, Boztorgay (Çayırkuşu), Sooday da Boladı, Tungış, Ten Bolganda Söylermiz (Eşit Olduğumuzda Konuşuruz), Oylar, Esindeme, Sen, Zaman, Bizim Ayel (Bizim Aile).

Kadriya Orazbayevna Temirbulatova (Terekli Mekteb, 1948-1979)

Temirbulatova, 1948 yılında Nogay rayonunun Terekli-Mekteb köyünde doğmuştur. Köy ortaokulunu bitirdikten sonra Mahaçkale Eğitim enstitüsü'ne girmiştir. Gölünü sanatın gücüne kaptırıp Moskova'ya gitti. M.Gorky Edebiyat Enstitüsü'ne girdi ve başarıyla bitirdi. Küçüklüğünden beri Halk Edebiyatı'nı çok sevmiştir. Şiirleri, rus, Kumuk, Avar ve başka milletlerin dillerine çevrilmiş, Dağıstan'da çıkan çeşitli gazetelerde ve dergilerde yayımlanmıştır. Genç yaşta hayatını kaybetmiştir.

Eserleri;

Tavdanıldan Baslanadı (Dağ Bozkırdan Başlar), Dokpakyolga Imtilsa, Yaşlık Yırlan, Hayran, Aydın Külemsirevi, Saklangan Yıldızlar, Atayurtım (Atayurdum), Bavda (Bahçede), Anamın Kolları, Yüreğim Menim, Bağıslav (Bağışlama), Doslar Yoy Aman (Dostlar Kaybediyorum).

Valeriy Seperoviç Kazakov (1948)

70'li yılların sonunda ismini duyurmuştur. "Yıldız Babay" adlı ilk uzun hikâyesi Rusçaya'da çevrilmiştir. Hikâye ve şiirlerin toplu olarak yer aldığı birçok eserde onunda ismine rastlanır. Eserlerinde, iç dünyanın zenginliği, ustalığı, kullandığı semboller dikkati çeker. Edep ve görgü gibi temaları işlemiştir.

Eserleri;

Yıldız Babay, Sahamda Kar Yavgan, Kelin, Togız Kaptal (Dokuz Kaftan), Kabartı Tukımlı At, Boranbay, Üyimnin Bosagasında.

İsa Suyunoviç Kapayev (Erkin Yurt, 1949)

80'li yıllarda edebiyat dünyasına giren İsa Kapayev; Nogay Türklerinin ünlü yazarlarından Suyun Kapayev'in oğludur. Eserlerini genellikle Rusça ve Nogay Türkçesi ile yazmıştır. Eserlerinde genellikle insan-tabiat ilişkisi, dünyaya iyilik ve sevgi ile bakış, edep, ahlak gibi konuları işlemiştir. Edebiyata şiir yazarak değil hikâye yazarak başlamıştır. Kapayev'in 30'dan fazla eseri bulunmaktadır. Ayrıca Nogay yazarların ortak antolojilerinde de birçok eseri bulunmaktadır.

Eserleri;

Kuran, Berdazi, Yest Takiye Pami, Tel Terektin Bulakları Tiyedi Menim Betime, Vokzal, Garmonitska, Şel Çelovek Po Ulitse, Dunıya Ömirli Senin Kızlerinde, Skazaniye O Sintaslı, Sülder, Karabatır, Nakonets to, Bolmagan Sabantoy, Altın Şıbın, Bar Sonday Yaslar, Kobızşı, Reklama, Sintaslı Akında Tolgav, Salam Mihail Andreyeviçi, Keravız, Nogay, Kobızşı Akında Povest.

Murat Alibekoviç Avezov (Orta Töbe, 1951)

Nogay Türk Edebiyatı'nın önemli şairlerindedir. Genç yaşta yeteneğiyle ön plana çıkmıştır. Nogay şiirine yenilikler getirmeye çalışan yazar, şiirlerinde namuslu, temiz yürekli insanları tasvir etmiştir. Avezov, eserlerinde hayatın değişik yönlerini göstermeye çalışmaktadır.

Eserleri;

Müyis (Köşe), Namaz.

Feride Seyitahmetova Muhammedovna (Stavropol, 1966)

Stavropol bölgesinin Neftekum ilçesinde Artezian-Mangıt köyünde doğdu. İlk şiirleri öğrencilik yıllarında Gudermes ilçe gazetesi "Krasnoye Znamya" gazetesinde Rusça yayımlandı. Şairin ilk Nogayca şiir kitabı 1991'de çıktı.

Eserleri;

Şölligim (Çölüm), Menım Dunıyam, Senüvim (Ümidim).

Salimet Maylıbayeva

Bereket, Şora Batırge, İzleymen, Arıyorum.

Magomed Ali Hanov

Son Yır.

Magomed Kocayev

Asıgıslıkaytaman (Hemen Dönüyorum).

Argentin Ayubov

Asıgaman (Acele Ediyorum).

Sracdin Batırov

Ana Yır.

1.4.2.2. Nogay Türkçesi

Nogay Türkçesi⁷⁴; lehçe tasniflerinde Kıpçak (Şimal) grubunda⁷⁵ canlı şiveler arasındadır. Çağatay'a göre ise Nogayların yazı dilleri önce genel Türk dili, şimdi ise halk dili Kazan, Kırım lehçesine ve Karakalpaklara çok yakındır⁷⁶. Kelime zenginliği, fonetiği, gramer kurallarına göre Nogay dili Karakalpak diline çok yakındır⁷⁷. Nogayca'nın söz varlığı köken itibariyle Türkçe'den kaynaklanır. Ayrıca Arapça, Farsça ve Kafkas dillerinden sözcükler; Moğolca, Tunguzca öğeler ve Rusça sözcükler bulundurulur⁷⁸. Nogay Türkçesinde Arapça ve Farsça ödünç kelimelerdeki ön ses c-, y- olur⁷⁹. Nogay Türkçesi Ak Nogay (Karaçay Çerkes Cumhuriyetinde), Asıl Nogay (Stavropol, Açıkulak bölgesinde) ve Kara Nogay (Dağıstan Cumhuriyetinde) ağızlarına ayrılır⁸⁰.

⁷⁴ Reşit Rahmet Arat, Makaleler 1, Ankara,1987, s.81, 83, 115,123⁷⁴ *Classification of the Türkic Languages*, Fundamenta, C. 1, s.1-5; Talat Tekin-Mehmet Ölmez, Türk Dilleri, Ankara 1995 s.85

⁷⁵ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.91; Saadet Çağatay, “Nogay Atasözlerinden Birkaç Örnek”, *TDAY Belleten 1961*, s.47; Agop Dilaçar, *Türk Diline Genel Bir Bakış*, TTK yay. Ankara 1964, s.55

⁷⁶ Saadet Çağatay, a.g.e., s.103; R.R. Arat, Makaleler cilt 1 TKAE Ankara 1987 s.126

⁷⁷ N.A. Baskakov, *Nogayski Yazık Tyurskie Yazıkşı*, Moskova 1966, s.280

⁷⁸ Fuat Bozkurt, a.g.e., s.365

⁷⁹ Talat Tekin - Mehmet Ölmez, a.g.e. s.86

⁸⁰ Hasan Eren, “Nogay Türkçesi veya Nogayca”, *Türk Ansiklopedisi*, C.XXII, s.311; Mehmet Akalın, *Tarihi Türk Şiveleri*, Ankara 1988, s.5

Ramsted linguistik amaçlı araştırmalarda bulunmak üzere bir geziye çıkar. Açıkulak Köyü'ndeki tecrübelerini şöyle anlatır: “Bu Nogay dili Kazan Tatarcası'na çok yakın. Yalnızca biraz daha eski ve belki bir ölçüde de Kazakça'ya benziyor.” Ramsted Nogayların arasında kalır. Nogay masallarını ve şarkılarını derler. Açıkulak'ı 1912 de ziyaret eden A.N.Samoyloviç ise şunları söyler: Stavrapol Nogaylarının dili stabil olmayan bir görüntü çiziyor. Nogay dili en çok Kazak ve Kırgız lehçelerine yakındır⁸¹

---

⁸¹ Emine Gürsoy Naskali - Halen, Harry, Cumucıca, Nogaıca, Helsinki 1991, s.104-106; Ahmet Caferoğlu, “Kafkasya Türkleri”, *Türk Kültür Dergisi*, TDEK, Ankara 1976, s.121

2. BÖLÜM

Bu bölümde Çağdaş Nogay Edebiyatı kurucularından yazar Suyun İmamaliyeviç Kapayev'in biyografisi, yine kendisi gibi yazar olan Nogay Edebiyatı öncülerinden Suyun oğlu İsa Kapayev'in hayatı, eserleri hakkında bilgiler ve Kapayev'in eserlerinden alıntı örnek metinler yer almaktadır.

Tez'in araştırma konusu amaç ve kapsam yönünden İsa Kapayev'in hayatı ve eserleri üzerine hazırlanmıştır. Bu bölümde Nogay Edebiyatının gelişmesine büyük katkıları olan İsa Kapayev'in babası Suyun Kapayev'i anlatmak edebiyat dünyası açısından büyük bir kazanım olacaktır. Böylece bu bölümün başlangıcını Suyun Kapayev hakkında bilgi vererek başlamak uygun olacaktır. Suyun Kapayev, sözlü edebiyat geleneğini devam ettirerek atasından öğrendiği yırları, şiirleri, destanları yazıya geçirerek edebiyat dünyasına kazandırmıştır. Bu bağlamda yapmış olduğu çalışmalar çok önemlidir. Yazının devamında İsa Kapayev'in edebi yaşamından bilgiler verilmektedir. Yazarlığa başlangıcı, aldığı ödüller ve yaptığı görevler hayatı bölümünde ayrıntılı olarak bulunmaktadır. Devamında yazdığı eserler kronolojik olarak içerik bakımından anlatılmakta ve Türk dünyası edebiyatlarına yaptığı kazanımlar vurgulanmaktadır.

2.1. SUYUN İMAMALİYEViÇ KAPAYEV

Yazganlarım
Menim şıqqan dawısım,
Sağır şığam,
Zanırayım bilmeymen
Sola dawısım
Esitilse mennen son
Dep, baqtımnan
Men yalbarıp tileymen,

Yazdıklarım
Benim çıkan sesim,
Sağır mı?
Çınılıyor mu, bilmem
Şu sesim
İşitilsin benden sonra
Diyerek bahtıma
Yalvarırım.

Şiirinde de anlatmak istediği gibi, sesi eskisinden de daha güçlü bir şekilde duyulmaya devam eden Suyun İmamaliyeviç Kapayev, Nogay Türk Edebiyatı'nda 1950'li yıllar deyince akla gelen ilk edebiyatçı isimlerindedir. Suyun Kapayev (3 Mayıs 1927), edebiyatın bugünkü durumuna ulaşmasında büyük katkısı olan, Nogayların en tanınmış şair ve yazarlarından biridir. Kapayev, Karaçay-Çerkesk özerk bölgesinde Adıge Hablın Erkın Yurt köyünde doğdu. Çerkesk Öğretmen

Enstitüsü'nü, daha sonra Stavropol Pedagoji Enstitüsü'nü bitirdi⁸². 1948'de köy okullarında öğretmen olarak görevler almıştır. 1954 yılında gazeteciliğe başlamış ve bölgesel Nogay gazetesi editörü olmuştur. Suyun Kapayev yazmaya henüz okul yıllarında iken başlamış ve ilk şiirini de İlbahar mevsimi için yazmıştır. Kapayev'in en önemli özelliklerinden biri de az sözle çok akılda kalıcı çok bilgi vermesidir. Kendi üslubu ve söyleyiş tarzında yazmıştır. Genelde eserlerinde neşe dolu derin bir anlatım vardır⁸³.

Nogay Türk Edebiyatı'na 1950'li yıllarda girmiştir. Sade bir Nogay Türkçesi ile yazan Kapayev'in hikâye, şiir, roman gibi türlerde yazdığı 30'dan fazla eseri bulunmaktadır. Eserleri Rusça'ya ve ülkedeki diğer halkların dillerine de çevrilmiştir.

Suyun Kapayev Nogay Türklerinin yaşayan en büyük edebiyatçılarından biridir. Eserleri yıymtık denilen antolojilerde de yer almaktadır. Rusça'ya ve ülkedeki diğer halkların dillerine de çevrilmiş olan eserlerinde geçmiş ile bugün arasında bağlantı kurmakta, bunlar arasındaki ortak ve farklı tarafları göstererek okuyucuya karşılaştırma imkânı vermektedir. Edep konusuna önem veren yazarın eserlerinde, fikrî derinlik ve lirizm hissedilmektedir. Realizm ile sözlü edebiyatın romantizmini birleştiren Kapayev, halk hayatını çok iyi bilmekte ve bunu yazdıklarına yansıtmaktadır.

Karaçay-Çerkesk Cumhuriyeti'ndeki Adige-Habl bölgesinin Erkin-Yurt köyünde dünyaya gelen Kapayev, küçüklüğünden itibaren ertegilere (hikâyelere), yırlara, tarihe ilgi duymuş, bu konular hakkında anne ve babasından da çok şey öğrenmiştir. Kapayev küçüklüğünde zor bir hayat yaşamıştır. 30'lu ve 40'lı yıllar bütün Türk dünyasında olduğu gibi Nogay Türklerinin de en zor yıllarıdır. 1933'te binlerce insanın öldüğü ve büyük açlığı yaşayan ailesiyle birlikte yaşamak zorunda kalan Kapayev, gençlik yıllarında işçi olarak çalışmıştır. Ağır geçen bu çocukluk ve gençlik yıllarının yansımalarını onun eserlerinde görebiliriz.

Kapayev'in edebiyata ısınmasında babasının etkisi büyüktür. 7-8 yaşlarında iken eski Nogay yırlarını babasından tekrar tekrar dinleyerek ezberleyen, evlerinde "kart yırawlar"ı (ihtiyar yırcılar) günlerce misafir ederek Nogay yırlarından oluşan

---

⁸²Nesrin Güllüdağ, "XX. Yüzyıl Nogay Edip ve Şairleri", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 1997, s.294-301

⁸³M. K. Sultanbekova,– Ş. A. Kurmangulova, Nogay Literatürası adlı eserlerden alınıp Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

hazineyi öğrenen Kapayev, bütün bunların Nogay folkloruna ilgi duymasını sağladığını ve şiir yeteneğinin gelişmesine büyük katkısı olduğunu belirtir. Ayrıca babasından öğrendiği atasözleri, yırları, masalları ve diğer kültürel edebi öğeleri de yazıya aktararak Nogay Edebiyatı'na kazandırmıştır.

Savaş yıllarından sonra, 1950'lerde, "Lenin Yolu" adıyla çıkan ve Nogayca olarak basılan gazetede yer alan şiirlerinden etkilenerek şiir yazmaya başlayan Kapayev'in ilk eseri ise bir şiir kitabı değildir. Şiirleri gazetede yayınlansa da ilk eseri "Ötüw" (1957) adıyla basılan bir hikâye kitabıdır. Bu hikâyeler de önce gazetede, daha sonra "yıyıntıq"larda çıkmıştır. Eserin çok beğenilmesi Kapayev'in yazma konusundaki isteğini ve cesaretini daha da artırır. Kapayev, özellikle de nesir türünde yazdığı yazıları Nogay Türk Edebiyatının ilk ve en önemli isimlerinden olan Fazıl Abdulcalilov'a kontrol ettirir. Abdulcalilov, Kapayev'in yazdıklarını beğenerek bir taraftan onu yüreklendirirken, bir taraftan da orijinal olması ve kimseye benzemeye çalışmaması konusunda onu uyarır ve yönlendirir⁸⁴.

Suyun Kapayev'in eserleri Rusça'ya ve ülkedeki diğer halkların dillerine de çevrilmiştir. Eserlerinde geçmiş ile bugün arasında bağlantı kuran Kapayev, onlar arasındaki ortak ve farklı tarafları göstererek okuyucunun karşılaştırmasını sağlar. Özellikle Nogayların hayatını çeşitli yönleriyle eserlerinde ele alan Kapayev'i edebiyatın hayatın aynası olduğu fikrini benimsemiştir. "Yuwsan" adlı uzun hikâyesinde, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Nogayların yaşadığı zor günleri anlatmaktadır. Aynı hikâyede "Nogay Şölligi"nden de (Nogay Çölü) bahseder. Buraların değişimini, o coğrafyaya suyun gelişini, şehirlerin oluşumunu anlatır.

Ana dili konusunda da bilinçli olan Kapayev, Nogaycayı bilmeyen, Nogayca konuşup yazmayan ve kendisine "milletşi" (milliyetçi) denilmesinden korkan kişilere şu şiiriyle cevap verir:

Ana tilim, ana süt pen
Qanğa sindin, yanga sindin
Dünya körip, seni bilip,
Soqpaq saylap, yolğa mindim.

Ana dilim anamın sütü ile
Kana sindin, cana sindin
Dünyayı görüp, seni anlayıp,
Dar patikalar seçip yola çıktım...

Ana tilim-Nogay tilim,
Men tirimen seni minen.
Sensiz bolgan bir künimdi
Ten etermen öli minen...

Ana dilim, Nogay dilim,
Ben diriyim senin ile,
Sensiz olan bir günümü
Denk sayarım ölü ile.

⁸⁴Dilek Ergönerç Akbaba, *Sovyet Dönemi Nogay Türk Edebiyatına Genel Bir Bakış ve Nogay Türklerinin Tanınmış Edebiyatçısı Suyun Kapayev*, Ankara 2007

S. Kapayev Türk dünyasını gezmiş, gittiği yerlerdeki edebiyatçılar ile fikir alışverişinde bulunmuştur. Türkiye'ye de gelen yazar, "Stambul", "Kün Ayındı", "Göremedin Nur Kızları" gibi şiirleri Türkiye için yazmıştır.

“Kün ayındı” dediler mağa
Ayaq basqanlay Türk Eline
Qaradım men qaramın toymay,
Aytuwlı Anadol yerine.

“Günaydın” dediler bana
Ayak basar basma Türk memleketine
Baktım ben bakışlarım doymadan
Meşhur Anadolu yerine

“Kün ayındı” dediler mağa
Türk eğinişler qolumdı alıp,
Qardaştay bolıp xabar qurdıq
Bir Nogay üyde keşe kalıp

“Günaydın” dediler bana
Türk çiftçiler elimi tutup,
Kardeş gibi konuştuk
Bir Nogay evinde gece kalıp

S. Kapayev şiirde 14.-15. yüzyıllardaki eski Nogay şairlerini takip etmiş, onların geleneklerine uymuştur. Önemli eserleri arasında “Danıl Uyandı” (1958), “Taw Suwı” (Rusça, 1957), “Yürek Sırlarım” (1969), “Sawlw” (1987) adlı şiir kitapları; “Ötüw” (1957), “Akşoqıaq Awılında” (1963) hikâyeleri; “Eski Üyidin Sonı” (1962), “Tolqının Tolu, Tazasuw” (1964), “Tandır” (1967), “Bekbolat” (Rusça, 1971), “Qırluw” (1974) uzun hikâyeleri; uzun hikâye ve makalelerinin bulunduğu “Qaqulaqtın Qartları” (1990) ve “Bekbolat” (1970) romanı sayılabilir.

“Tolqının Tolu, Tazasuw”, “Tandır” ve diğer uzun hikâyelerinde Nogay halkının cephe gerisinde yaşadıklarını göstermeye çalışmıştır. “Tandır”da Nogay aydınlarının nasıl şekillendiği ve ilk Nogay öğretmenleri anlatılmaktadır. “Bekbolat”ın konusu ihtilalin Nogay köylerine nasıl geldiği ve insanları nasıl etkilediğidir. “Qırluw”, savaş yıllarında büyük kahramanlık gösteren küçük Nogay kızı Qırımhan Miceva hakkında yazılmıştır. 1995’te basılan “Nogaydın Üyi” Nogay Türklerinin evleri, kıyafetleri, yemekleri, bayramları, adetleri gibi çeşitli konuların ele alındığı bir eserdir. Bu eserle Kapayev, halk bilimi konusundaki bilgi ve tecrübesini de göstermektedir.

Nogayımın ken kösilgen qırı bar,
Qırlarında qonaq süyer üyi bar.
Üylerinde zanırgan yırı bar,
Yırlarında yılawı bar, küyi bar.

Nogayımın geniş kırları var,
Kırlarında misafirperver evi var.
Evlerinde çınlayan yırı var.
Yırlarının ağıdı var, ezgisi var.

1957’de SSCB’nin “Yazarlar Birliği”ne üye olan Kapayev, 1995 yılında da “Karaçay-Çerkesk Cumhuriyeti’nin halk yazarı” seçilmiştir. Halen birçok farklı

halkın yaşadığı bu cumhuriyetin yönetimi tarafından da Kapayev'in eserlerine büyük değer verilmektedir⁸⁵.

Edebiyatın gelişmesi için elinden gelen bütün çabayı gösteren Nogayların bu büyük edebiyatçısı 21 Mayıs 2001'de hayata gözlerini yummuştur.

Suyun Kapayev'in şu sözlerini eklemekten geçmemek gerekir:

“Mine men elli yıllarga zamandı literatüre man kar şegip keleyatırman. Ene sol yıllardın işinde, nesin yasırayım sizden, literaturamızdın ‘issisin de’, ‘suwıgın da’, qıyının da, tınışın da kördim. Örisin keneyteyim, öreşesin biyikleteyim dep, qolımnan kelegen zattı qızğanmay ettim. Sol kar etüwler benim özimdi de terenlettiler, yazuwdın sırım-sıbırın anlamağa amal da berdiler...”

“Ben elli yıla yakın bir zamandır edebiyat ile uğraşmaktayım. Bu yıllarda (gizlemeye gerek yok) edebiyatımızın sıcaklığını da, soğuşunu da, zorluğunu da, kolaylığını da gördüm. Edebiyatımızın gelişmesine, akıp gidişine katkıda bulunmak için elimden geleni yaptım. Bu çalışmalar benim de kendimi geliştirmemi sağladı, yazının sırrını anlamama yardımcı oldu...”

Suyun Kapayev artık aramızda olmasa da nice Nogay edebiyatçısına bugün dünya görüşüyle ve zengin bir dil mirasını yansıttığı eserleriyle yol göstermeye devam etmektedir. Kendisi gibi yazar olan oğlu İsa Kapayev, babasının izinden gitmekte ve Nogay edebiyatının gelişmesine büyük katkılarda bulunmaktadır.

Stambul⁸⁶

Ataylar aytkan yır bolıp,
Esitken edim balalay,
Yaslık ta ozdı kart boldım,
Ketti-av zaman bir talay

Tenizde yüzip, yer yürüp,
Türk eline keldim men.
Atalar aytkan ataklı
Stambuldı-av kördim men

Evropa man Aziya-av
Stambul degenin bu eken.

İstanbul

Ataların söylediği yır olarak,
Duymuş idim çocukluğumda
Gençlik geçti, yaşlandım,
Gitti vay vay, epeyce bir zaman,

Denizde yüzerek, yer gezerek,
Türk eline geldim ben,
Ataların anlattığı meşhur,
İstanbul'u gördüm ben,

Avrupa ile Asya vay vay,
İstanbul dediğin buymuş.

⁸⁵Mariya Bulgarova - Eminat Kurmanseyitova - Nasiphan Suyunova, “Nogay Edebiyatı”, *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt:21 Ankara 2002

⁸⁶Cemil Sütbaş, “Stambul”, *Nogay Türkleri Bülteni 6 Aylık Dergi*, Yıl:1 Sayı:2, Ankara (Haziran 2016) s.9

Kaladı eki ayırgan
Teren de deniz suv eken.

Kümis te kanat sol bir kus
Türsip te ketti esime,
Tınp ta tınlap turdım men
Kuslardın şıkkın sesine

Kumis te kanat sol bir kus
Körinmedi-av özime.
Bosforda yuzgen ak şavke
Körindi benim közime.

Körindi benim közime
Kezipte yurgen bir işşi,
Sargayıp turı sırada,
Sırgasın satıp kümişşi.

Stambul deĝen av bu eken,
Kaladı karap kezemen.
Türli de tilde âdemler
Söylegenlerin sezemen

Körinip turı meşitler
Aspanga asıp basların,
Türk kızları da yüriler,
Kaytanday kıyıp kaşların.

Bazarda turı bir yiğit,
Oynatıp kuba ayuvdı,
Taslarlar kimler kapık dep,
Ol yaygan yerge yayuvdı.

Keşe de kün de şalpıldap,
Kaladı deniz yalaydı.
Şaplakların da şapdaytıp,
Kala denizge karaydı.

Tarihte danklı Stambul,
Avelgin senin aytuvlı.
Keregin senin köp bolıp,
Sölegin senin bay tuvıl...

“Stambulda bir kus bar,
Kanatında kümis bar,
Alagöz anda, men munda
Aramızda deniz bar...”

Şehri ikiye ayıran,
Derin de deniz su imiş.

Gümüş de kanat o bir kuş
Gelip te gitti aklıma,
Sükûnetle dinleyip durdum ben,
Kuşların çıkardıkları sesi.

Gümüş de kanat o bir kuş
Görünmedi vay vay, kendime.
Yüzen küçük ak karga
Göründü benim gözüme.

Göründü benim gözüme.
Yürüyüp de gezen bir işçi,
Sararmış halde duruyor sırada,
Küpesini satan, gümüşçü.

İstanbul denen vay vay bu imiş,
Şehre bakarak geziyorum.
Türli de dilde insanlar,
Konuştuklarını seziyorum.

Görünüyor camiler,
Semaya asarak başlarını,
Türk kızları da geziyorlar,
Kaytan giibi kıyıp kaşlarını.

Pazarda duruyor bir yiğit,
Oynatarak bozayıyı,
Bırakırlar kimler garip diye,
O sermiş yere sergiyi.

Gece de gündüz de dalgalanıp,
Şehri deniz yalıyor.
Tokatlarını da tokatlayıp,
Şehir denize bakıyor.

Tarihte meşhur İstanbul,
Geçmişin Senin ünlü,
Senin gereğin çok,
Şimdin senin zengin değil...

“İstanbul’da bir kuş var,
Kanadında gümüş var,
Alagöz orda, ben burda
Aramızda deniz var...”

Ataylar aytkan yır bolıp,
Esitken edim balalay,
Yaslıkta ozdı kart boldım,
Ketti-av zaman bir talay.

Ataların söylediği yır olarak,
Duymuş idim, çocukluğumda,
Gençlik geçti, yaşlandım,
Gitti vay vay, epeyce bir zaman.

Suyun İmamaliyeviç KAPAYEV, Stambul Şiiri
(Çev.: Cemil SÜTBAŞ)

2.2. İSA KAPAYEV'İN BİYOGRAFİSİ

İsa Kapayev, Türk Dünyasının önde gelen yazarlarından olan Nogay yazarı, şair, roman yazarı Suyun Kapayev'in oğludur. İsa Kapayev yazdığı hikâye ve romanlarıyla ayrıca yaptığı mütercimlerle Nogay Edebiyatının tanınmış yazarlarından. Babası gibi yazarlık görevini yürüten İ. Kapayev, 16 Haziran 1949 tarihinde Rusya'nın Stavropol bölgesinin Erkin-yurt köyünde dünyaya gözlerini açmıştır. Ünlü Nogay yazarı, savaş sonrası Sovyet dönemi Nogay Edebiyatı yazarlarından. Karaçay-Çerkesk Halk Yazarı olmasının yanında SSCB ve Rusya Federasyonu Yazarlar Birliğinin bir üyesi olan şair, oyun ve öykü yazarı olan Kapayev, Kuzey Kafkasya'da ve Rusya'nın bazı bölgelerinde ve özerk cumhuriyetlerde geniş bir okuyucu kitlesine sahiptir. Suyunoviç Kapayev, ilk, orta ve lise eğitimini Karaçay-Çerkesk'te almıştır. Çerkesk'te ulusal bir yatılı okulundan 1966 yılında mezun olmuştur. Yazar, henüz Rostov'da mühendislik eğitimi alırken yazmaya ilgi duymuş ve başlamıştır. 1970 yılında M.Gorki Edebiyat Enstitüsü'nde öğrencilik hayatına devam etti ve buradan 1974 yılında mezun oldu. Yazar öğrenim hayatı içerisinde yazmaya başlamış ve ilk şiir ve hikâyelerini 1968 yılında Rusça ve Nogayca olarak yayınlamıştır. 1974 yılında Gençlik (Yunost) dergisinde yayınlanan Ocağa Sadakat hikâyesiyle edebiyat dünyasına adım attı, onun Nogay dünyasında tanınmasını sağladı ve İsa Kapayev'e yazarlık yolunu açtı. Şöyle ki söz konusu gazetenin genel yayın yönetmeni, yazarın eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin yazarlar birliğine alınması için teklifte bulunmuştur. İsa Kapayev, öğrenimini tamamlayıp doğduğu yerlere geri dönünce, Karaçay-Çerkesk Otonom Bölgesinde, Pedagojoloji Enstitüsü'nde kıdemli eğitimci olarak görev almış, müze müdürü olarak devam etmiş ve Yazarlar Birliği'nin tanıtım direktörü olarak çalışmıştır.

İsa Kapayev, Nogayların yaşadığı bütün ülkelerde bilinmektedir ve onun adı Nogay edebiyat klasikleri ile aynı satırlarda yer almaktadır. Yazar, Rus dilinde de

yazdığı için onun eserlerini çok çeşitli millete mensup okuyucular da yazarın eserlerini severek okumakta ve İsa Kapayev'i çok yakından tanımaktadırlar. Onun yazmaya ve yazarlığa karşı olan hevesi, istek ve iradesi yaşamı için yazarlığı ayrılmaz bir parçası yaptı.

Çevresinde meydana gelen olayları gözlemleyen, tarihte yaşanmış olayları derinlemesine araştıran ve geçmiş zamandan bugüne kadar edebiyatın gelişimini inceleyen yazar, eserlerini daha çok Rusça ve Nogayca yazmaktadır. Milletın hayatını, tarihini çok iyi bilmekte, eserlerinde insan-tabiat ilişkisini ön planda tutmaktadır. Dünyaya iyilik ve sevgi ile bakış, edep, ahlak gibi konulara da yer vermektedir⁸⁷. İ. Kapayev araştırmacı bir yazar olup edebiyata diğer yazarlar gibi önce şiir yazarak değil, hikâye yazarak başlamıştır.

Kapayev yazarlık görevinde gösterdiği başarılarından dolayı Rusya'nın en büyük kamu ödülüne layık görüldü. Onun adı "Rusya'nın en iyi insanlar" adlı yıllık ansiklopedisinde yer almaktadır. Ansiklopedi yayımlayan Yayınevi Danışma Konseyi kararı ile İsa Kapayev'e kamusal üretim, bilimsel çalışmalar ve hayırsever faaliyetlerden dolayı yayın katılımcı adıyla madalya verilmiştir. "Rusya'nın en iyi insanlar" adlı ansiklopedisi madalyası Rusya devletinin güçlendirilmesi, Rusya Federasyonu'nun kültürel, ekonomik ve askeri gücünün artırılıp güçlendirilmesi alanında verilen en yüksek kamu ödülü olarak bilinir. Bu ödül, bilim, kültür, sanat ve politikanın yaklaşık beş yüz farklı figürlerinin bir parçası olup Editoryal Danışma Konseyi ile belirlenir.

İsa Kapayev, Rusya Yazarlar Birliğinin bir üyesi olup eserleri yurt içi ve yurt dışında çok sayıda basılarak yayımlanmıştır. Başta Karaçay-Çerkesk Özerk Cumhuriyeti olmak üzere özellikle Polonya, Kazakistan, Moskova (Rusya) ve yurt dışında birçok ülkede eserleri yayımlanmıştır. İsa Kapaev Karaçay-Çerkesk Cumhuriyeti Halk yazarı olarak seçilmiştir. 40'den fazla öykü, hikâye, roman ve destanlardan oluşan kitapların yazarıdır. Onun hikâyeleri Stavropol bölgesinde ve Kafkasya'nın değişik yerlerinde, dergilerde ve gazetelerde makale olarak yayımlanmıştır. Kapaev'in eserleri her yıl Rus nesir koleksiyonlarında da yer almaktadır.

---

⁸⁷ Mariya Bulgarova - Eminat Kurmanseyitova - Nasiphan Suyunova, "Nogay Edebiyatı", *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt:21 Ankara 2002

1978 yılında yayımlanan “Böyle Gençler de Var” (Bar Sunday Yaslar) adlı hikâyesi, N.Ostrovsky adına düzenlenen Birleşik İttifak (Yedinniy Al’yans) Edebiyat yarışmasının galiplerinden biri oldu ve burada yapılan edebiyat seçmelerinde kendisine “Böyle Adamlar Var” ödülünü getirdi. “Bar Sunday Yaslar” romanında o dönemin politik havasını, halkın meselelerini dile getirir. Aynı yıl içerisinde Çağdaş adlı kitabı bir yayınevince yayımlandı.

1979 yılında Boris Polevaya, Georgy Berezko, Nikolai Evdokimov gibi ünlü yazarların tavsiyeleri ile SSCB Yazarlar Birliğine kabul edilmiştir. O zamanlardan beri günümüze kadar Nogayca, Rusça ve yabancı dillerde yayımlanan 30’un üzerinde kitap çıktı. Polonya, Türkiye ve Bulgaristan gibi ülkelerde yayımlanan bireysel eserleri Rus yazarlarının antolojisinde yer almaktadır.

1980’li yıllarda İsa Kapaev’in yaratıcılığı Sovyetler Birliği kahramanı görülen A.Skokov’un Leninsky Komsomol Gençlik Örgütü Stavropol ödülü ile işaretlendi. İsa Kapaev’in vatanseverlik edebiyatının gelişimine büyük katkıları ve yüksek sanatsal eserlerinin yaratılmasından dolayı Karaçay-Çerkesk Halk yazarı ünvanı verilmesi Rusya Federasyonu kültürünü onurlandıran bir figür ve Kazakistan Cumhuriyeti kültürünü onurlandıran bir ünvan olarak değerlendirildi.

Kazakistan'da, "Ölümsüz Bozkır" adlı eseriyle, 1991-1996 yılları arasında edebiyat ve gazetecilik dergisi Polovtsian Moon (Kıpçak Ayı) dergisinin genel yayın yönetmeni İsa Kapaev oldu⁸⁸. Baş editörlüğünü yaptığı derginin ilk sayısında, daha önce SSCB yetkilileri tarafından yasaklanan Nogay destan şarkısının ünlü Edige şarkısının Rusça'ya çevirisi basıldı. Ayrıca Nogayların ünlü “Edige” destanı Rusça olarak yayımlanmıştır.

Söz konusu derginin birçok sayısında Nogayların ve diğer bütün sayılarda, Nogay ve diğer Türk halklarının tarihi hakkında bilinmeyen materyaller yayınlandı. Bu destan Sovyet hâkimiyeti tarafından o dönemlerde neşri ve yayımlaması yasaklandı. Bilgilendirme için ilave edelim ki Nogayların “Edige” destanı bu halkın ortak eserler söz sanatının önemli değerlerinden biridir.

İsa Kapaev, 1998 yılında Büyük Bozkır Yağmacıları ve Ölümsüz Ölüm adlı tarihi denemelerinin ilk bölümlerini yazması ve Kayan gölgeler adlı hikâyesi ve diğer yayımlanan hikâyeler ile Rusya Federasyon Başkanlığı’ndan hibe olarak maddi destekler almıştır. Buna ilave olarak yine Rusya Federasyonu Başkanlığınca,

⁸⁸ <http://www.xalqcebhesi.az/news.php?id=28394>

Nogayların tarihi ve kültürünü oluşturan Halk Müzesi için İsa Kapaev'e bir başka hibe daha verilmiştir. 2002-2004 yılları arasında Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı'ndan hibe almaya hak kazanan İsa Kapaev, Karaçay-Çerkesk Cumhuriyeti'nden Erkin-Halk Nogay Ulusal Tarih ve Kültür Müzesi'ni açtı.

1998-2001 yılları arasında İsa Kapaev'e Karaçay-Çerkesk Kültür Bakanlığı'nın önde gelen uzmanı olarak görev yapmıştır.

İsa Kapaev genç bilim adamları ve edebiyatçılarla sürekli ilgilenmektedir. Onlara yaratıcılıkları konusunda yardımcı olmaktadır. Yapılan bilimsel çalışmalar ve tez araştırmaları İsa Kapaev adına adanmaktadır.1998 yılında Dünya Edebiyat Enstitüsü'nde bilim adamı Nasiphan Suyunova tarafından İsa Kapaev hakkında doktora tezi çalışması yapılmış ve bu enstitüde savunulması yapılmıştır. Yazarın yaratıcılığı üzerine yapılan araştırma kitap haline dönüştürülmüş ve "İsa Kapaev'in Yaratıcılığı" adıyla yayımlanmıştır. 2001 yılından itibaren KÇC'nin Yazarlar Birliği'nin edebiyat danışmanı ve Rusya Edebiyat Derneği'nin bölge direktörü olarak çalışmıştır.

2002-2004 yılları arasında İsa Kapaev Rusya Federasyonu Başkanlığı'nın hibesine layık görülmesinin yanında, hem de büyük medeni işler hayata geçirmektedir. Şöyle ki, o, Karaçay-Çerkesk Cumhuriyetinin Erkin-Halk köyünde Nogay halk tarih ve medeniyet müzesini açtı. İsa Kapaev, "Karaçay-Çerkesk Cumhuriyetinin Halk Yazarı" fahri adının yanında Rusya Federasyonunun emektar medeniyet hizmeti adını taşımakla, Kazakistan Cumhuriyeti'nin medeniyet hizmetkârı adıyla törende kendisine fahrilik ödülü layık görüldü.

İsa Kapaev'in adı 2006 yılında "Rusya'nın en iyi adamları" ünvanına, 2016 yılında ise "Modern Rusya'nın tarihçileri" ansiklopedik lügatına layık görüldü. Şu anda İsa Kapaev halen Moskova şehrindeki Rusya Edebi Dostluğu Heyetinin üyesidir.

O, Commonwealth ve Uluslararası Edebiyat Vakıf yönetim organlarından oluşan SSCB ve Rusya Yazarlar Birliği çeşitli kongrelerinde yazarların bir temsilcisi olarak görev aldı. 2002 yılında yazar, kültür alanında tüm Rusya'nın önemli projesini somutlaştırmak için Nogay tarih ve kültürünü simgeleyen halk müzesi adına Rusya Devlet Başkanlığı'ndan hibe aldı. 2004 yılında müze Erkin Halk Karaçay-Çerkesk Cumhuriyeti'nde görkemli bir törenle açıldı. Nogayların tarihi ve kültürel halk müzesi oluşturulması için yaratıcı faaliyetlerde bulunulması amacıyla İsa Kapaev'in Rusya'nın en iyi insanlar ansiklopedisinde tanıtımı yapıldı.

İ. Kapayev'in çalışmaları defalarca Türkçe olarak basıldı. İşlenen mit ve efsanelerin yanı sıra "Eski Amet", "Sinirli Sabant", "Uzakta Salam" hikâyeleri, Türk dergilerinde yer alan eserlerin bir kısmı "Türk halklarının antolojileri"nde yayınlanmıştır. İsa Kapayev'in bilimsel çalışmaları Moskova, Astana, Astrahan, Mohaçkale'de yayınlanan çeşitli Türk koleksiyonlarında yayımlandı.

İsa Kapayev, Karaçay-Çerkesk Cumhuriyeti Halk Yazarı, Rusya Federasyonu Onurlu Kültür Çalışanı ve Kazakistan Cumhuriyeti kültür işçisinin rozetini ve unvanlarını kazandı. 2008'de Karaçay-Çerkesk Cumhuriyeti Devlet Başkanı U. Aliyev ödülünü aldı.

İsa Kapaev'in yaratıcılığı Nogay kültüründeki edebi durumu önemli ölçüde değiştirdi. 20. Yüzyılın sonlarında yaşayan farklı nesillerin yazarlarının ulusal sanatsal düşüncede nitel değişikliklerin aranmasını teşvik etti. Herkes yaratıcılığını okumanızı tavsiye etmektedir. Çok anlamlı yazar ve benzersiz bir tarzı vardır. Kitaplarını elinize aldığınızda pişman olmayacağınız bir yazardır.

2008 yılında ise KÇC'nin başkanlık ödülü verilmiştir. İsa Kapayev Karaçay Çerkesk Cumhuriyeti'nin halk yazarı olmasının yanı sıra, Rusya Federasyonu Yazarlar Birliği'nin değerli bir üyesi ve Kazakistan Cumhuriyeti'nin kültür elçilerinden ileri gelenleri arasında anılmaktadır. 2006 yılında yayımlanan ve "Rusya Federasyonu'nun en faydalı insanları" listesine, hali hazırda yaşayan tarihçiler grubunda yer alarak ismini duyurmuştur.

Nogay Edebiyatı'nın gelişmesinde büyük katkıları olan ve 1980'li yıllarda edebiyat dünyasına giren Kapayev, eserlerini Nogayca ve Rusça yayınlarken yazarlık görevini yürütmektedir. Kapayev'in roman, hikâye ve öykülerinden oluşan yaklaşık 30'dan fazla eseri bulunmaktadır.

Şu anda İsa Kapayev, Karaçay-Çerkesk Cumhuriyeti Yazarlar Birliği Başkan yardımcılığı görevini yürütmektedir.

İsa Kapayev'in kendi dilinden Türkiye gezisinde yaşadığı bir anısı:

"Ben Türkiye'de az bulundum. İlk kez Murat Avezov'un yardımıyla, İzmir'e, Türk Halkları Kurultayı'na gittim. Ondan sonra iki kez turist olarak Antalya'da bulundum. Üç gelişimde de Nogaylar'ın yaşadıkları köylerde bulunamadım. Köylere gidemesem de Nogaylar'ı gördüm. İlginç Nogaylar'ı. İzmir'e gittiğimde, orada bizimle kendisi tanışan Ünal Binbir adlı yiğit evine çağırdı, konuk etti. Orada dilimizi çok iyi konuşan anasıyla tanıştırdı. Sonra şehre götürdü, Osman Canbolat

adlı Nogay'ın evine vardık. Osman Canbolat çok sayıda Nogay atasözü biliyordu, hoşsohbet idi. Onun söylediklerini yazıp aldım. Eve döndüğümde, "İzmir'de Nogay Bayrak" adlı makaleyi yazdım ve onu gazetede de kitaplarımda da yayımladım. Söylemek istediğim, O'nlar İzmir'e uzak olmayan yerde, Afyon adlı şehrin yanındaki köyde yaşıyorlar. "Köyün adı nedir?" – diye sorduğumda, "Bizim köyün adı, Çerkes Köy" – dediler. "Neden Çerkes Köy? Siz Çerkez dilinde konuşabiliyor musunuz?", - diye şaşırdım. "Yok! Biz burada konuştuğumuz dilde konuşuyoruz. Atalarımız da, analarımız da bu tilde konuşuyorlar", - dediler. "Öyleyse, köylerinize "Çerkes Köy" diye neden söylenmiş?" – diyorum. "Bizim babalar Çerkez dağlarından gelmişler. Göğüslerinde cepleri olan şepken (kaftan) giymişler. Bunun için..." – diye Osman Canbolat üzülenek ekledi, "Siz erken gelmeliydiniz, ihtiyarların yaşadıkları zamanda. Onlar size çok bilgiler verirlerdi. Arık köyde bizim insanlarımız da kalmadılar. Orda burda dağınk yaşıyoruz."

Ondan sonra Antalya'da tatil yaptığım yerde hayret verici bir rastlantı oldu. Otelin çevresinde bir 30-40 ev toplu halde duruyor. Dükkânlar, yemek yenilip, su içilen mekânlar var. Orada dükkânları gezmeye gittiğimizde ben, Türkler'le konuşmaya çalışıyordum. Ordan burdan konuşup, notlarımı yazıyorum. Orada bir açıda ipler gerip, oraya giyimler asıp, küçük kutulara küçük şeyleri koyup, bir 3-4 kadın ile bir 10 erkek satış yapıyorlardı. Ben geçip gidecektim ama bir genç kız dikkatimi çekti. Yuvarlak yüzü ve gözleri çekikti. Yanına gidip:

-Sen Nogay mısın? - diye hemen sordum.

-Yok, - dedi kız, güldü ve koluyla giyimlerin asıldığı yeri göstererek, - Benim anam Nogay, - dedi.

Giyimlerin asıldığı taraftan, üstüne mor elbise giymiş, başına sarı başörtüsü bağlamış, esmer yüzü, yaşlı kadın çıktı, bana dikkatlice bakıp, yan tarafına bakındı.

-Nogay olsa ne olmuş? – dedi kadın ve işini yapar gibi eline bir şey aldı, bir tarafa koydu.

-Anay, Ben Nogay'im. Burada Nogaylar'ı görmeye hasretim, - dedim.

-Ben sana nasıl ana oluyorum? Benim kızım var, diye satıcı kadın kızı gösterdi, - Köyde oğlum da var, Allah'a şükür! – diye kolunu iki yana salladı.

Ben şaşırdım. Bir müddet sessizce durduk. Bu arada bayanların yanında duran erkek gelip, yavaşça bir şeyler sordu. Benim hakkımda olduğunu anladım. Genç kız da fısıltıyla bir şeyler anlattı. Erkek bana süzerek baktı. Suratını asınca,

bir şeylerin ters gittiğini anladım. Düşünmeye başladım. Bildim. Ben onlarla aynı giyinmemişim. Üstümde kısa kol gömlek, şort pantolon, Müslümanın, bayanla konuştuğunda, böyle giyinmesinin uygun olmadığını anladım. Ama tatildeki insanların hepsi de böyle giyiniyorlar ya. “Gidiyim”, - diye düşünüp, -Pazar olsun! – diye ayrıldım.

Otel uzaktaydı. Acele acele vardım. Otele dönüp, paçalı pantolon, uzun kollu gömlek giyip, karanlık olmadan, bayanlar gitmeden, gidip göreyim, diye geri döndüm. Gün batmıştı artık ama hala hava aydınlık.

Onların yanına gelince:

-Gittiniz diye korkmuştum? – dedim.

-Biz karanlık oluncaya kadar çalışıyoruz, - dedi genç kız.

Erkek bana epeyce baktı, başka giyim giydiğimi sezdi, onaylar gibi başını eğdi.

-Anam, Nogay geldi, - diye kız anasına bağırdı.

-Ben ona neye lazımım? Biraz genç insanlarla konuşsun, - diye yaşlı kadın giyimlerin arkasından çıkıp, sorarcasına bana baktı. – güzel adam, beni sen ne yapacaksın?

Kızı güldü. Erkek te sözünü duyup güldü.

-Benim soracaklarım var.

-Söyle, güzel insan. Söyle! İçimi dışıma çıkardın, - dedi kadın.

-Siz Nogaylar, burada çok musunuz?

-Konya 'da çok. Üstü üstüne yürüyorlar.

Kız güldü. Ben de güldüm.

-Burada ben kızımdayım. Başka Nogay'ı at öldürsen bulamazsın.

-Ben Konya 'da çok olduğumu biliyorum. Gitmeye fırsatım yok.

-Neden soruyorsun? Kimi arıyorsun?

-Kimseyi aramıyorum. Bizim kardeşlerimiz geçmişte buraya Türkiye'ye göçmüşler. – diye biraz düşünceli sordum. – Siz nereden gelen Nogaylarsınız?

-Biz Konya 'dan gelmişiz.

- Atalarınız Türkiye'ye nereden gelmişler?

-Onu nereden bileyim? Buradakiler, tatile gelenler bize Kazak, Kırgız, diye de söyleyenler oluyor. Çin'den gelen bir Uygur da yanaştı, bizi Uygur sanarak. Biz Çin, Kırgız olmayız, yüzümüz yassı Nogayız.

-Hayret, hayret! – dedim.

-Kırk yıl önce yaşayan atamızı görseydin, hayret olan onlardı. O sana, nereden geldiğini de, aslını da, tamgasını da söylerdi. Gerçek bir Nogay idi, cennetlik olsun! Ya sen, nereden gelen Nogaysın?

-Ben Rusya'dan.

-Biz de Rusya'dan. Kırım mı, Mırım mı? Bilmiyorum. Atam söylerdi, benim aklında bir şey durmuyor.

-Öyle de olur mu?

-Öyle-böyle diye atam söyledi, - diye kadın keyiflendi. – Siz, güzel adam, erken gelmeniz gerekirdi. Bizde nasıl yaşlılar, analar vardı. Yır bilenler, akşamları yırlayanlar.

-Ya sen, bir şey yırlamıyor musun?

-Ben de yırlıyorum. Atam bana tatlı verip, bir yır öğretmişti. Çok çalışmıştı. Neden böyle yaptığını bilmiyorum? Şimdi söylemeye çalışayım... Atam sürekli bu yırı söylemiş. Onu sana söyleyeyim, - diye kadın yüzünü ovuşturup, dikkatini topladı, yaklaştı ve acele etmeden, sesini çok çıkartmadan fısıldayarak söyledi:

*Ey dünyaya emsalsiz Edil su!
Tarihte biz Edige'e sığmazdık,
Başsızlar o yıllarda bizlere
Çok çektiren baş oldu,
Birbirine karşı düşman oldu.
Kırda yayılarak yaşayan,
Kırmızı ile koyun iliği yiyen,
Övgüsü yurtdan yurtları aşan,
Aydınlık Nogay yurdu taş oldu.*

Men bu sözleri duyunca şaşkınlıkla kadına baktım.

-Konuşsan daha çok şeyler söyleyeceksin. Senin söylediğin yırın bir parçası bazı yıllarda da yırlanıyor.

-Artık yırlanmıyor mu?

-Yırlanıyor.

-Atam bana öğretti. Ezberlemem için çok çalışmıştı! Nedense? – diye kadın iki kolunu yaydı.

-Bana rastlayacağını bilmiş işte, bana söylersin diye öğretmiş, - derken benim gözlerim doldu.

-Sana ne oldu? – dedi kadın, sulu gözlerime yan yan bakıp.

-Hiçbir şey, - diye ben ayrıldım.

“Neler söyleyeceksin, öyleyse? – diye yola çıktım, Ya Rabbim! Hayret! Baksana, atası öğretmiş?! O kadının bana rastlayacağını, baksana?! Gerçekten de atası cennetli olsun, bana selam verir gibi, bana haber verir gibi. Estağfurullah!...” – diye düşüncelerim karışıp, otele döndüm⁸⁹.”

2.2.1. İSA KAPAYEV’İN ESERLERİ

Nogay Edebiyatı denince akla ilk gelen isimlerden biridir İsa Kapayev. Eserlerinde, insanı ve doğayı ön planda tutan İsa Kapayev genelde sade, açık ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Süslü anlatımlara çok az yer veren Kapayev, efsanevi ve destansı anlatımları Nogay destanları çalışmaları dışında eserlerinde pek yer vermemiştir. Yazar, yaptığı tercümelemlerle ve mütercimlerle Tarihi Türk Dünyası edebi eserleri de Nogay Edebiyatına kazandırmış ve kazandırmaya da devam etmektedir. Kapayev, milletin hayatını, tarihini çok iyi bilmekte, eserlerinde insan-tabiât ilişkisini ön planda tutmaktadır. Dünyaya iyilik ve sevgi ile bakış, edep, ahlak gibi konulara da yer vermektedir. İ.Kapayev araştırmacı bir yazardır. Edebiyata diğer yazarlar gibi önce şiir yazarak değil, hikâye yazarak başlamıştır.

Kapayev, Karaçay-Çerkesk Halk Yazarı olmuştur, bunun yanında Sovyetler Birliği ve Rusya Federasyonu Yazarlar Birliğinin de bir üyesidir. Şair, oyun, tiyatro ve öykü yazarı olan ünlü Nogay yazar İsa Kapayev, Karaçay-Çerkesk Cumhuriyeti’nde ve çevre cumhuriyetlerde geniş bir okuyucu kitlesine sahiptir.

Nogay yazar, eserlerini Rusça ve Nogayca dillerinde yazmaktadır. Roman, hikâye ve öykülerden oluşan 30’dan fazla eseri bulunmaktadır. 1968 yılında gençlik yıllarında ilk şiirlerini ve hikâyelerini Rusça ve Nogayca olarak yayımlamıştır. 1974 yılında Gençlik (Yunost) dergisinin yayınladığı “ocağa sadakat” hikâyesiyle edebiyat dünyasına adım attı. Aynı yıl yazarın “Yunost” adlı gazetede yayımlanmış “Ocağa Sadakat” adlı hikâyesi, onun Nogay dünyasında tanınmasını sağlamış ve gazete o sayısıyla İsa Kapayev’e yazarlık yolunu açmıştır. Şöyle ki söz konusu gazetenin genel yayın yönetmeni, yazarın eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)’nin Yazarlar Birliğine alınması için teklifte bulunmuştur. İsa Kapayev, öğrenimi tamamlayıp doğduğu yerlere geri dönünce, Karaçay Çerkesk Otonom Bölgesinde, Pedagojoloji Enstitüsü’nde kıdemli eğitimci olarak görev almış, müze müdürü olarak devam etmiş ve Yazarlar Birliği’nin tanıtım direktörü olarak

---

⁸⁹İsa Kapayev, “Selam Uzak Olsun! Hafızada Kalan”, (Çev.: C. Sütbaş), *Nogay Türkleri Bülteni 6 Aylık Kültür, Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Ankara Yıl:3 Sayı:5 Haziran 2018 s.42-47

çalışmıştır. Yazarın eserleri Yunost (Gençlik) dergisinin yanı sıra ayrıca Halkların Dostluğu, Afiş, Don adlı dergilerde ve çeşitli mecmualarda yayımlanmıştır.

1974 yılında Moskova’da yayınlanan Yunost makalesinin devamı olarak İsa Kapayev “Drujba narodov (Halkların Dostluğu)”, “Znamya (Afiş)”, “Don” ve diğer dergilerde meraklı bekleyişler içinde yeni eserlerle çıkış yaptı⁹⁰. Eserlerinin çoğu “Sovremennik”, “Sovetski pisatel (Sovyet Yazar)”, “Sovetskaya rossiya (Sovyet Rusya)”, “Molodaya qvardiya (Genç Bekçi)”, “Qolos Press (Basının Sesi)” gibi Rusya neşriyatlarında baskısı yapıldı. Kayıt ettiklerimizden başka İsa Kapayev’in kitapları ve ayrı ayrı eserleri Kazakistan, Türkiye, Bulgaristan, Ukrayna, Polonya ve diğer ülkelere de yayıldı. Yazarın “Sıntaslı hakkında destan” kitabı Kazakistan’da çok sevildi ve Kazak dilinde iki defa okuyuculara takdim edildi.

1975’te “Kurcın” ve “Berdazi” isimli uzun hikâyelerini, 1977’de “Yest takiye pami” isimli Rusça uzun hikâyesini yayımlamıştır. Yazdığı hikâyeler çok beğenilmiş ve çok olumlu eleştiriler almış ve çok sıcakkanlı okuyucular ile karşılaşmıştır. Bu aynı zamanda Karaçay-Çerkesk Cumhuriyeti’nde yetişen genç bir yazarın hikâyeleridir. Bu kadar çok ilgi duyulmasının nedeni yazarın insan odaklı konularda yaşamdan alıntılar yapmasında gizlidir. Okuyucu, hikâyeyi okurken kendinden bir parça bulmakta, kendisini öykü ve romanın içinde yaşamaktadır.

İsa Kapaev’in kitapları Sovremennik, Sovyet Yazar, Sovyet Rusya, Genç Muhafız gibi Rus yayınevlerinde yayınlandı. İ. Kapayev'in kitapları ve kişisel eserleri Kazakistan, Türkiye, Bulgaristan, Ukrayna, Polonya'da yayınlandı. “Sözdiziminin Hikâyesi” kitabı Kazakistan Cumhuriyeti'nde Kazakça olarak birden fazla basım yapmıştır⁹¹. Onun hikâyeleri Stavropol bölgesinde ve Kafkasya'nın değişik yerlerinde, dergilerde ve gazetelerde makale olarak yayımlanmıştır. Kapaev'in eserleri her yıl Rus nesir koleksiyonlarında da yer almaktadır.

1978 yılında yayımlanan “Böyle Gençler de Var” (Bar Sonday Yaslar) adlı hikâyesi, N.Ostrovsky adına düzenlenen Birleşik İttifak (Yediniy Al'yans) Edebiyat yarışmasının galiplerinden biri oldu ve burada yapılan edebiyat

⁹⁰ <http://www.xalqcebhesi.az/news.php?id=28394>

⁹¹ Mariya Bulgarova - Eminat Kurmanseyitova - Nasiphan Suyunova, “Nogay Edebiyatı”, *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt:21 Ankara 2002

seçmelerinde kendisine “Böyle Adamlar Var” ödülünü getirdi. “Bar Sonday Yaslar” romanında o dönemin politik havasını, halkın meselelerini dile getirir. Aynı yıl içerisinde Çağdaş adlı kitabı bir yayınevince yayımlandı.

Yazar, 1981’de “Tal Terektin Butakları Tiyedi Menim Betime” isimli hikâyeden oluşan kitabını yayımlamıştır. 1982’de “Vokzal” romanı, 1985’te “Garmonistka”, 1987’de “Şel çelovek po ulitse” ile bir uzun hikâyeye ve kısa hikâyelerden oluşan “Duniya Ömirli Senin Közlerinde”, 1988’de “Skazaniye o sintaslı”, 1989’da “Sülder” (1.cilt), 1991’de “Sülder” (2.cilt) basılmış kitaplarındandır. Ayrıca Nogay yazarların ortak antolojilerinde de birçok eseri bulunmaktadır.

Kapayev; “Karabatır”, “Nankonets-to”, “Bolmagan Sabantoy”, “Altın Şıbın” hikâyeleri ile “Bar Sonday Yaslar” ve “Kobızşı” uzun hikâyelerinde köy hayatından sahnelere yer vererek hayatın içindeki meseleleri okurlara göstermeye çalışmıştır. “Vokzal”, “Duniya Ömirli Senin Közlerinde”, “Reklama” gibi uzun hikâyelerinde şehir hayatını işlemiştir. “Kurcın”, “Sıntaslı Akında Tolgav”, “Salam, Mihail Andreyeviç” gibi hikâyelerinde köyde yetişen kahramanın şehirle karşılaştığı zaman hayatında meydana gelen değişiklikler, zorluklar anlatılmaktadır.

Kazakistan’da, "Ölümsüz Bozkır" adı altında, 1991-1996 yılları arasında edebiyat ve gazetecilik dergisi Polovtsian Moon (Kıpçak Ayı) dergisinin genel yayın yönetmeni İsa Kapayev oldu. Baş editörlüğünü yaptığı derginin ilk sayısında, daha önce SSCB yetkilileri tarafından yasaklanan Nogay destan şarkısının ünlü Edige şarkısının Rusça’ya çevirisi basıldı. Ayrıca Nogayların ünlü “Edige” destanı Rusça olarak yayımlanmıştır. Söz konusu derginin birçok sayısında Nogayların ve diğer bütün sayılarda, Nogay ve diğer Türk halklarının tarihi hakkında bilinmeyen materyaller yayınlandı. Bu destan Sovyet hâkimiyeti tarafından o dönemlerde neşri ve yayımlaması yasaklandı. Nogayların “Edige” destanı bu halkın ortak eserler söz sanatının önemli değerlerinden biridir.

Nogay yazarı “Ölümsüz Bozkır” yazdığı tarihi makale, Rusya ve Kazakistan’da birkaç kez yeniden basıldı.

İsa Kapaev, 1998 yılında Büyük Bozkır Yağmacıları ve Ölümsüz Bozkır adlı tarihi denemelerinin ilk bölümlerini yazması ve Kayan gölgeler adlı hikâyesi ve diğer yayımlanan hikâyeler ile Rusya Federasyon Başkanlığı’ndan hibe olarak maddi destekler almıştır. Buna ilave olarak yine Rusya Federasyonu Başkanlığınca,

Nogayların tarihi ve kültürünü oluşturan Halk Müzesi için İsa Kapaev'e bir başka hibe daha verilmiştir.

Halen, İsa Kapaev'in seçtiği eserlerin anadillerinde dört ciltlik bir koleksiyonu yayınlandı.

Tarihi "Saraycık'ın Alevi Ruhu" adlı makaleyi ve "Göksel Kurt Nogayhan'ın ruhuyla birlikteyim" bilimsel çalışmasını ve Ortaçağ Nogay Yırau'nun çalışmaları üzerine bir çalışmayı içeriyor.

İsa Kapayev başarılı bir şekilde çeviri faaliyetlerinde bulundu. Modern Nogay diline "Orhon-Yenisey Yazıtları" metinlerini ve Yusuf Balasagun, Ahmet Yesevi, Seif Saraylı, Kutba, Yunaki'nin ayetlerini çevirdi.

İ. Kapayev'in çalışmaları defalarca Türkçe olarak basıldı. İşlenen mit ve efsanelerin yanı sıra "Eski Amet", "Sinirli Sabant", "Uzakta Salam" hikâyeleri, Türk dergilerinde yer alan eserlerin bir kısmı "Türk halklarının antolojileri"nde yayınlanmıştır.

İsa Kapayev'in bilimsel çalışmaları Moskova, Astana, Astrahan, Mohaçkale'de yayınlanan çeşitli Türk koleksiyonlarında yayınlandı. "Mitolojik sözlüğün deneyimi", Nogay mitleri, efsaneleri ve inançları "Belli bir nota" ise İ. Kapayev kitabıdır. Kitabın sunumlarındaki bilim insanlarının belirttiği gibi, bu Nogay mitolojisi üzerine yapılan sağlam bir araştırma ve Türk çalışmalarının gelişimine önemli katkı sağlıyor⁹².

İsa Kapayev, Karaçay-Çerkesk Cumhuriyeti Halk Yazarı, Rusya Federasyonu Onurlu Kültür Çalışanı ve Kazakistan Cumhuriyeti kültür işçisinin rozetini ve ünvanlarını kazandı.

Onun "Ölümsüz Bozkır" adlı 2004 yılında Stavropol'de basılan kitabı, Nogay Edebiyat dünyasında büyük yankı uyandırmış, bu kitaptaki hikâyeler gerek Rusya'da gerekse Kazakistan'da birkaç kez tercüme edilerek yayımlanmıştır.

2008 yılında ise Karaçay-Çerkesk Cumhuriyeti Başkanının mükâfatçısı oldu. Belirtmeye ihtiyaç var ki, bu Nogay yazarının tarihi eseri "Ölümsüz Ölüm" Rusya ve Kazakistan'da birçok defa ışık yüzü gördü. Kitabın neşri "Ölümsüz sahra" adı altında okuyucularla buluştu.

A.X.Canıbeyov, S. Çağatay kimi tanınmış Türkolog âlimler tarafından yazıya alınmayla geniş okuyucu izlemesine takdim olundu. Eserin birçok defa neşir

⁹²<http://edebiyatqazeti.az/news/gundem/1644-muasir-nogay-edebiyati-isa-kapayev-yaradiciligina-yigcam-baxis>

ve yayım için yasaklanmasına bakılmadan, 2016 yılında Karaçay-Çerkesk Humanitar Tedkikatlar Enstitüsü'nün çalışanı ve Enstitü'nün şube müdürü Nasiphan Suyunova'nın umumi basımı altında Moskova'nın "Nauka" neşriyatında Nogay ve Rus dillerinde topluma takdim edildi. Bir bilgiyi de ilave edilmeli ki, "Edige" orijinal şifahi sanat numunesi kimi Nogaylardan başka Kazak, Kırgız, Karakalpak, Tatar, Başkurt ve diğer Türk halk epik örneği kimi bu halkların yazılı edebiyatının gelişimi bakımından ciddi tesir gösterip "Edige" Azarbecan diline tercüme edilse de, onun yeniden yayımlanmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Bir durumu da belirtelim ki, İsa Kapayev "Kıpçak Ayı" edebi yayımcı jurnalın baş basımcısı olduğu devirde Nogayların ve diğer Türk halkların tarihine dair o devre kadar malum olmayan çok sayıda materyaller bu dergide okuyuculara sunuldu. Böylelikle bütün bunlar Nogayların "Edige" ile bağlı olan gerekli bilgileri idi.

İsa Kapayev çevirmenlik ve yazarlık faaliyetlerine devam etmektedir. O, yeni zamanlarda, Orhun-Yenisey yazıtlarını, Yusuf Balasagun, Ahmet Yesevi, Seyf Sarayidin, Kutba ve Yugenuki'nin eserlerini Nogay diline çevirmiştir. Çevirileri Çerkesk'te yayımlanan "2013 Nogay Edebiyatı Antolojisi"ne girmiştir. İsa Kapayev "Rusko-Nogayskiy Razgorovnik" adlı eserin sahibidir. İsa Kapayev, bölgemizde Erkin-Halk köyünde Nogay tarihi ve kültürü üzerine açılmış müzenin kurucusudur.

İsa Kapayev'in yaratıcılığı üzerine genç bilim adamları ve edebiyatçılar sürekli ilgilenmektedir. Her yıl öğrenciler yazarın yaratıcı yolculuğuna bilimsel çalışmalar adamışlardır. İsa Kapayev'in yaratıcılığına ilişkin ilk doktora tezi, 1998 yılında Dünya Edebiyat Enstitüsünde bilim insanı Nasiphan Suyunova tarafından başarıyla savunuldu. Okuyucuya yazarın yaratıcılığını araştırmasını önerdiği "Hayat Sürecek" kitabını yazmıştır.

Yazarın "Sülde" adlı romanı 1990 yılında yayımlandığında Nogay Edebiyatımızın temsilcilerinden biri olan İsa Kapayev, ismini edebiyat dünyasında duyurdu, önemli edebiyat eleştirmenlerinin ve yazarlarının dikkatlerini çekti. "Bu sadece onun için değil bizim halkımız için de büyük bir onur" diye yazan dilbilim doktoru Nasiphan Suyunova 1999 yılında İsa Kapayev'e ithafen "İçizn

Prodalçaeteye” adlı kitabı yayımlamıştır. Yazarın 50 yıllık çalışması takdir edilmiş ve KÇC’nin halk yazarı ünvanı ile onurlandırılmıştır⁹³.

İsa Kapayev’in Kitaplarının Listesi:

1. Kurzun. Romanlar ve hikâyeler. Karaçay-Çerkesk Kitap Yayınevi, Çerkesk, 1975 s.192, 600 kopya, Nogayca. (Yaşamdan alıntılarının yapıldığı bir eserdir. Yazar halkın günlük hayatını yansıtmaya çalışmıştır.)
2. Berdazi. Hikâyeler. Karaçay-Çerkesk Kitap Yayınevi, Çerkesk, 1977, s.96, 700 kopya, (İnsan odaklı olup dönemin yaşamından kesitler verilmektedir. Okuyucu hikâyeyi okurken kendinden bir parça bulmakta ve kendisini öykünün içinde bulmaktadır.)
3. Böyle adamlar var. “Sovremennik” , Moskova, 1977, s.208, 30.000 kopya, Rusça. (Eserde, o dönemin politik havasını göstermeye çalışmıştır.)
4. Altın Şıbın (Altın Sinek). Hikâyeler. “Daguchpedgiz” Mohaçkale, 1979, s. 66, 1000 kopya, Nogayca. (Köy sahnelerine yer verilmiş ve köy hayatı anlatılmıştır. Halkın meseleleri dile getirilmiştir.)
5. Yaşam Yolları. Koleksiyon (İ. Kapayev'in hikâyeleri: “Böyle adamlar var”, “Keravız”), Karaçay-Çerkesk Kitap Yayınevi, Çerkesk. 1979.
6. Tal Terektin Butaclar Tiedi Menim Bime (Söğüt yaprağı yüzüme dokunuyor). Romanlar ve hikâyeler. Karaçay-Çerkesk Kitap Yayınevi, Çerkesk 1981, s.240, 500 kopya.
7. İstasyon. Roman ve hikâyeler. "Sovyet Yazar", Moskova, 1982, s.280, 30 000 kopya dolaşım, Rusça,
8. Salam Mikhail Andreevich! Romanlar ve hikâyeler. Karaçay-Çerkesk Kitap Yayınevi, Çerkesk.1984, s.300, 800 kopya.
9. Harmonist. Hikâye. Sovremennik, Moskova 1985,320 sayfa, 50.000 tirajı, Rusça.
10. Emektar. Oyun. Rus dilinde VAAP. Moskva.1985.
11. Sokakta Yürüyen Bir Adam. Hikâye. “Genç Muhafız”, Moskova 1987, 300 sayfa, 50.000 tiraj.

---

⁹³ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-78547/nogay-edebiyati-21-cilt.html>

12. Duniya Omirli Senin Kozlerinde (Huzurunuzda Gözleriniz Sonsuzdur). Romanlar ve hikâyeler. Çerkesk 1987, s.300, 650 tiraj. (Bu uzun öyküde şehir hayatı işlenmiştir.)
13. Sözdizimi Efsanesi. Hikâye. “Sovyet Rusya”, Moskova.1988, 192 sayfa, 50.000 tiraj, Rusça.
14. Sözdizim Masalı. Hikâye. “Zhazushy” den Alma-Ata 1988, s.328, 7.000 basım, Kazakça.
15. Marhaba Gerçeği Nasıl Buldu. Oyun. VAAP. Moskova.1988, Rusça.
16. Sülder. Roman. Birinci Kitap. Çerkesk.1989, s. 320, 700 tiraj, Rusça ve Nogayca.
17. Sülder, Roman. İkinci kitap. Çerkesk, 1991, s. 400, 1.000 kopya, Rusça ve Nogayca.
18. Yansımalar kitabı. Roman. Çerkesk 1996, s. 608, Rusça, 3.000 kopya.
19. Yüzen Gölgele. Bölüm 1 - Hikâye, Bölüm 2 - “Büyük Bozkır Marajerleri” - tarihi bir çalışma. “Shat-Gora” dan, Stavropol., 1999, s. 320, 1000 kopya, Rusça.
20. Ölümsüz ölüm, Tarihsel kompozisyon. Gönderen "Shat-gora", Stavropol. 2004, 520 sayfa, Rusça, 1000 nüsha tiraj.
21. Nogai Masquerade. Oyun. Moskova. 2006, 96 sayfa, 200 kopya, Rusça.
22. Moyntymar. Hikâyeler, şiirler, makaleler. Çerkesk. 2007, s. 296, 1000 kopya, Nogayca.
23. Sözdizim Öyküsü. Hikâye. "Audarma", Astana. 2007, s. 312, 2.000 kopya, Kazakça.
24. Mavi kar. Sık. “Golos-Press” den, Moskova 2008, s. 702, 1000 kopya, dil Rusça.
25. Monista. Masal, hikâyeler, şiirler. “Golos-Press” den, Moskova 2008, 272 sayfa, 1.000 kopya tirajı, dil Rusça.
26. Ölümsüz bozkır. Tarihsel kompozisyon. Astana. 2008.
27. Rusça-Nogayca Konuşma Kitabı. İ. Kapayev tarafından derlenmiştir. “Yurkit”, Stavropol.2007, s. 202, 1000 kopya.
28. Toplanan İşler. V.1. “Voice-Press” den, Moskova, 2009, 448 sayfa, 350 kopya tirajı.
29. Toplanan İşler. V.2. “Voice-Press” den, Moskova, 2010, s. 448, 350 kopya.
30. Eve giden yol. Kuzey Kafkasya'daki yazarların eserleri (İ. Kapayev, Harmonist, s. 231 - s.327), Moskova, 2011, 3.000 kopya tirajı.

31. Nogay mitleri, efsaneleri ve inançları. Mitolojik sözlük. “Voice-Press” den, Moskova, 2012, s. 424, 700 kopya, dil Rusça.
32. Toplanan İşler. V.3. “Voice-Press” den, Moskova, 2014, s. 448, 350 adet.
33. Toplanan İşler. T.4. “Voice-Press” den, Moskova, 2016, s. 448, 350 adet.
34. Emektar. İki perdede bir oyun. “Nartrazdat”, Çerkesk, 2016, 50 kopya.
35. Kaderin Kılıcı. Tarihsel kompozisyon. “Voice-Press” den, 2017, s. 456, 500 kopya, dil Rusça.

2.2.2. DİL ve ÜSLUP ÇALIŞMASI

Nogay Edebiyatının öncü isimlerinden biri olarak kabul edilen İsa S. Kapayev öykü, roman ve hikâye yazarı olarak bilinir. O, diğer yazarlar gibi yazmaya şiir yazarak değil öykü yazarak başlamıştır. Bir yazarın üslubunun oluşmasında etki edebilecek bazı faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler öncelikle deneyim ve tecrübeden kaynaklanmaktadır. Bilgi seviyesi, kültür düzeyi, yazmadaki istek ve gösterdiği kabiliyet, özellikle çevresel faktörler ve dönemin getirdiği değişimler çok önemli rol oynamaktadır. Bilinir ki her yazar, yazdıkça duygu dünyasında oluşan değişimler ile bir sonraki eserini daha yaratıcı olarak bize sunmaktadır. Kapayev’in eserlerinde aynı yaratıcılığı ve zamanla yazdıklarında daha cesur yazılar kaleme aldığını görmekteyiz. Toplumun meselelerine kayıtsız kalmayan yazar sade ve açık bir kullanmayı tercih etmektedir.

Şimdi ise İsa Kapayev’in yaratıcılığına bakmak gerekir. Şu anki döneme kadar İsa Kapayev’in seçilmiş eserlerinin dört cildi Nogay dilinde neşredildi. Dört cildi İsa Kapayev’in “Saraycık’ın alevli gelbi” tarihi eseri “Men gelben Sema gurdu olan Nogayman” ve orta eserler Nogay yırlarının yaratıcılığı ile araştırılmasına bağlı işleri dâhil edildi. Orijinal yaratıcılığıyla paralel İsa Kapayev tercüme ile de meşgul olmaktadır. O, “Orhun-Yenisey Abideleri”ni modern Nogay diline çevirmenin yanında, Yusuf Balasagunlu, Ahmet Yesevi, Seyfi Saray, Kütbün, Yuğniki gibi şairlerinin eserlerini Nogay dilinde seslendirdi ve tercümeleri “Nogay şiirleri antolojisi” kitabına dâhil edildi. İsa Kapayev, yazar, şair, yayımcı, tercüman olmasının yanında hem de Nogay ve Rus leksikolojisi, leksikografyası, lügatçılık sahasında faaliyet gösteren aydınlardan, dilci araştırmacılarındandır. Bu bakımdan onun müellifi ve düzenleyicisi olduğu Rus-Nogay danışma kitabı merak uyandırmaktadır. İsa Kapayev’in bilimsel araştırmalarında Moskova, Astana, Astrahan, Mohaçkale ve başka kimi bilimsel merkezlerde çıkan çeşitli Türkoloji dergilerde okuyucuyla buluşturuldu. Bir şeyi özel olarak belirtmeliyiz ki, İsa

Kapayev'in "Mitoloji Lügat tecrübesi" Nogay efsaneleri ve inançları kitabı okuyucular tarafından daha büyük coşkuyla karşılandı.

İsa Kapayev'in bilimsel makaleleri Moskova, Astrahan, Mohaçkale'de basılan çeşitli Türkoloji yayımlarında yer almaktadır. Onun Nogay mitolojisi üzerine yaptığı çalışma ve eseri hakkında ayrıca söz etmek gerekir. Bu eser, 2012 yılında Rusça'ya çevrilmiş ve Moskova'da 2012 yılında yayımlanmıştır.

Kitap hakkında bilimsel yorumlara göre, bu çalışma Nogay mitolojisi hakkında derinlemesine bir inceleme olup, Türkoloji çalışmalarına büyük katkı sağlamıştır.

İsa Kapayev, 2006 yılında yayımlanan ve "Rusya Federasyonu'nun en faydalı insanları" listesine, hali hazırda yaşayan tarihçiler grubunda yer alarak ismini duyurmuştur. En yenilerde İsa Kapayev'in "Kop toplomalı Şıgarmalar" (Çok Toplomalı Çıkarmalar) adlı eserinin dördüncü cildi yayımlandı. Çok Toplomalı Çıkarmalar eserinin kapsamına dâhil edilen hikâyeler, yazarın sanatsal ustalığının ve iç dünyasının zenginliğinin önemli bir kanıtı. Bu eserde 4.cilt hakkında bilgiler verilmeden önce, yazarın aynı isimdeki eserinin ilk üç cildinden söz etmek gerekir.

Bu eserlerin her bir cildi birbirinden farklı muhtevaları içermektedir. Söz konusu eserleri baştan sona derinlemesine okuyup inceleyen bir okuyucu, yazarın dünya görüşünü yaşamı boyunca nasıl değiştiğinin açık bir şekilde fark eder, sezer. Bu hikâyelerin çoğunluğu Rusça'ya çevrilmiş ve çeşitli Rus dergi ve gazetelerde yayımlanmıştır. Başka dillere çevrilen hikâyeleri de Bulgaristan, Türkiye, Kazakistan, Polonya ve Ukrayna'da yayımlanmıştır.

Bu hikâyeler dergi ve gazetelerde yayımlandığı, Almanaklarda yer aldığı için bu hikâyelerin başkahramanları olan Tengiz (Deniz), Nurhan, Muhtar, Atay; tüm Kafkasya'daki okuyucular yakından tanımaktadır. Şunu da eklemek gerekir ki Karaçay-Çerkesk halkı çok kitap okuyan bir halk olarak kabul görmektedir. Bu sebeple bu hikâyelerin yer aldığı eserler büyük tirajlara ulaşmıştır. Böylesi bir durum yazarların arzu ettiği bir durumdur.

4 ciltlik yayımladığı eserleri büyük beğeni sağlamıştır. Üçüncü cilt ise okuyucular arasında hayli ilgi uyandırmıştır. Nedeni ise "Yalın Yanlı Saraycık" (Sade Canlı Saraycık) adlı uzun hikâyeyi içermektedir. Bu hikâye için ilk söylenecek söz şudur ki yazarın okuyucuya aktarmak istediği her bir düşünce açık seçik belirgin olup, yazarın diğer eserlerinde olduğu gibi bir ipliğe dizilmiş boncuklar gibi bir düşünce diğer bir düşünceyi doğurmaktadır. Eseri okumaya

başladığınızda yazarın anlattıklarını hayli anlamlı ve ilginç olduğunu seziyor, farkında olmaksızın okumaya dalıyor, sayfalar birbirini izlerken, yazar ile beraber siz de seyahat ediyorsunuz.

Bu kitapta yazar ayrıca kendi şiirlerinin yanı sıra, Ömer Hayyam ve M.Lermontov gibi şairlerin şiirlerinin çevirilerine de yer vermiştir.

Şimdi de yeni basılan dördüncü cilt hakkında söz edecek olur isek, zengin halk efsanelerine dayanılarak yaratılan bu eseri diğerlerinden ayırarak ona daha fazla ayrıcalıklı bir yer vermemiz gerekiyor. Kitabın içeriği, Nogay mitolojisinden, Nogay halk efsanelerinden, Nogay tarihinden, örf ve adetlerinden ve totemlerinden oluşmaktadır. Kitapta, Altın Yadıra, Xota ve Maria, Suvga Ketgen Yansurat (Suya Giden Yansurat) adlı uzun hikâyeler yer almaktadır. Son olarak yazarın bu kitapta en son ustalık eseri olan “Kökböri Yanlı Nogayman” (Gökkurt Canlı Nogayım) adlı bölümü vardır. Bu eserlerde her bir okuyucu, Nogay halkının folkloru hakkında kendi bilgisini artırıcı zengin materyaller bulacak ve çok yeni şeyler öğrenecektir. Şunu hemen ilave edelim ki, bu eser Nogay dilinin zenginliğinin böylesi edebi eserler de olduğu gibi ilmi eserler için de geçerli olduğunu kanıtlamaktadır. Nogay halkının geçmişteki sözlü edebiyatının zenginliğini bilen ve seven, aynı zamanda Nogay kültürü hakkında bilgilerini geliştirmek isteyen okuyucular bu kitabı okumaları gereklidir.

Geçmişte Nogay halkı, “Bu dünya nasıl yaratılmış?” diye düşünmüşler. İnsanlardan başka bu dünyada canlıların var olduğunu bilmişler, “Yağmuru kim yağdırmış?” merak etmişler. İşte bu gibi soruların cevaplarını siz okuyucular, bu efsane kitabında bulacaksınız.

Hepimiz çocukluğumuzda Aci-Yol (Samanyolu), Etegen (Çoban Yıldızı), Şolpan (Venüs) hakkında birşeyler duymuşuzdur. Ama Babay-Yıldız (Ata-Yıldız), Kumbar Yıldız (Kamber Yıldız), Kızıl yıldız (Mars), Sefer Yıldız (Merkür), Ülker yıldız (Ülker Yıldız Grubu), Uşarkar (Orion), Şabtay (Satürn) denilen ve bu yıldızlara isimlerin nasıl ve neden konulduğu hakkında bilgiler çoğumuzda bulunmamaktadır⁹⁴. İşte bu eserin “Astronom Tarihler” Astroloji Tarihleri adlı bölümde bu yıldızlar, gezegenler hakkında dolu dolu bilgiler bulacaksınız. Sefer ya da Safer yıldız hakkında yazar şunları söylüyor. Nogaylar bu yıldızın yolcuların yıldızı (Merkür) demişler. Dedelerimiz uzun yola çıkmadan önce Merkür’ün

---

⁹⁴ M.Mijeva’nın Nogay Davısı adlı gazetedeki makalesinden alınmıştır. 16.07.2016

konumuna bakmışlar. Eğer Merkür gidilecek yerin gerisinde veya sağında ise, yola çıkmayı uygun görmüşler, aksi halde uygun görmemişler. “Eski inanışlar ve tabiat anlatımları” isimli bölümde ise yazar; okuyuculara Tanrı ayı, Umay (Türk milletlerinde kadın veya onu betimlemesinde en önemli figürlerden biri), Bayterek, Yer İyesi (Yer Sahibi) hakkında malumatlar vermektedir. Nogaylar yine Berdazi (Mart Fırtınaları), Altarık soğuk günleri ile ilgili ilginç hikâyeler anlatmaktadır. Bu bölümde Özbek halkının nasıl İslam dinini kabul ettiğine dair verilenler okumaya değerdir. Nogay mitolojisinde yer alan köpek, kurt, su sahibi, su kızı (denizkızı) samur hakkında bilgiler vardır.

Kitaptaki “Efsanevi Varlıklar” isimli bölümünde yine çok çeşitli materyaller bulunmaktadır.

Hepimizde, masalarda geçen Azdaa, Albaslı, Altınşaş (Altınşaç), Dav (Dev), Elmasız, Yin (Cin) gibi yaratıklarla sadece bunlarla sınırlı değilmiş. Örneğin Karaton (Siyah elbise) “O, Albaslı’ya benzer, çocuğu olmuyor, efsaneye göre Karaton, beşikte bulunan yeni doğmuş çocukları kaçırıyor. O da Albaslı gibi çocuk bağından ve ateşten korkmaktadır. Vurunca ağlar. Onun ağlama sesi su kenarlarından ağaçlık yerlerden işitilir. Bu ağlama sesine Karaton çocuk izlemekte...” denmektedir. Nogaylar çocuk doğurmayan kadınlara “karaton” da demektedirler.

Dördüncü ciltte; yiğitlik, hüner, gelenek görenek ve adetler hakkında çok faydalı içerikler bulunmaktadır.

Moskova’nın Gloss-Press basımevi tarafından 300 adet basılan bu eserin C.A.Kukaeva, F.A.Kusegenova editörlüğünü yapmışlardır.

İsa Kapayev’in “Çok toplamalı çıkarmalar” adlı söz konusu dört ciltlik eserinin, tüm Nogaylar için çok ilginç geleceğine ve bütün okuyucuların kütüphanesinde eşsiz bir yer bulacağına şüphemiz yoktur.

İsa Kapayev yaratıcılığının en meraklı sayfalarından birini teşkil eden “Tale kılıcı” kitabı 2017 yılında Moskova’da ki “Qolos Press” neşriyat tarafından okuyuculara takdim edildi. Kitap yayımcı tarafından ilaveler ve değişikliklerle zenginleştirilmiş tarihi araştırmadan ibarettir. Onlardan birincisinde eser türünde Nogay hükümdarlarından olan tanınmış devlet adamı Edige’nin tercümeyle meraklı şekilde ortaya koyulursa, “Tale kılıcı” araştırmasında çok sayıda oluşturulmuş materyaller esasında Küçük Nogay Ordası’nda ki devlet kuruluşunun yaratılması ile bağlı söz açılır ki, bu devlet 1550’lerden 1640’lı yıllara kadar mevcut oldu.

Kronolojiye ciddi şekilde uyulmakla, yazar burada orta asır Nogaylarının Türkiye, İran ve Rusya gibi devletlerle olan karşılıklı alakalarını pekiştirdi. Eserin merak duyulan diğer bir kısmı şundan ibarettir ki araştırmada Nogay halkının değerli halk rivayetleri, inançları, toponimik adları ve tarihi devlet hizmetkârları ile bağlı alakaları da buraya dâhil edildi.

Türkiye’de yayımlanan Çağdaş Nogay Öyküleri adlı derleme kitapta Kapayev’in iki kısa öyküsü bulunmaktadır. Bunlar Kart Amet ve Acıyınız Yaşlı Aktuyaka adlı öykülerdir. Kart Amet (Yaşlı Ahmet) öyküsünde Ahmet Beyin kızını köyden şehre göndermesi ve kızının ayrı kaldığı babasına vefa göstermemesi anlatılmaktadır. Eşini kaybeden Amet’in yalnız ve sıkıntılı hayatını trajik bir şekilde ele alan yazar bu öyküde köy ve kent hayatının farklılığını ortaya koymuştur. Aslında hayalleri olan bir genç kızın babası dâhil köye ait olan ne varsa her şeyi hayatından çıkarmaya çalıştığı farklı bakış açısıyla anlatılmaya çalışılmıştır. Yazar özellikle bu farklılığı eserlerinde güncel konular ile okura aktarmaya çalışır. Betimlemeye az yer veren yazar gösterişsiz bir dil kullanmaya çalışmıştır. Derleme kitapta yayımlanan diğer eseri “Acıyınız Yaşlı Aktuyaka” adlı öyküde gündelik işlerde kullanılan bir atın yaşlanıp özgürlüğüne kavuştuğu anı anlatılır. Sahibi tarafından sürekli çalıştırılan ve yük taşıtılan hayvanın yaşlanıp artık iş yapamaz hale gelmesiyle terkedilir. Aktuyak artık özgürlüğüne kavuşmuştur. Artık hayatının son günlerini yaşıyan Aktuyak’ın öyküsü sade ve gösterişten uzak bir anlatımla okuyucuya sunulmuştur.

Kapayev yazarlığa öykü yazarak başlamıştır. Okuyucuların uzun metinlere karşı önyargılı olmaları ve okumaktan çekinmelerini düşünerek kısa metinlerle çalışmalara başlamıştır. Yazar, öykü, hikâye ve romanlarında genel olarak hayatın içinden konular seçip yazıya dökmüştür. Okuyucuların eserlerde verilen fikirleri ve yazıları kendi yaşamıyla ilişkilendirerek okuması metni daha rahat anlayabilmesini ve kendinden bir şeyleri metinde bulması okunmayı daha rahat hale getirmektedir. Kapayev’in diğer çoğu yazarlar gibi yalın ve sade anlatım metodunu seçmesi en önemli özelliğidir. Hikâye türü metinler belirli yaş grubunun daha fazla ilgisini çekmekte, anlamının oluşmasında kolaylık sağlamaktadır. Çalışmalarıyla her kesime hitap eden Kapayev özellikle Nogay dil, tarih ve edebiyat alanında yaptığı kazanımlar Nogay Türkleri kültürünün oluşmasında en önemli etkenlerden biri olarak görülmektedir. Geçmişe ve geleceğe yönelik projeler yürütmesi ve bunu geniş olarak bölgesel anlamda, kısıtlı olarak coğrafik anlamda kalıcı izler bırakması

ile yazıları yurt dışı okuyucuları tarafından da daha fazla ilgi görecek ve Türk dünyası içerisindeki yeri ve önemi daha net belirlenebilecektir.

2.2.3. ÖRNEK METİNLER⁹⁵

KERAVIZ

Yaslığında mayıskan tal,

kıyşık terek bolıp öser

(*T a k p a k.*)

Alibiy yetpis yasına kelgen kart. Ol bükireyip, ez tayagına tayanıp, erteñ sayın avıldıñ şetindegi haraga keledi. Munda kelip bolıp, koradıñ kasındağı özü süygen kara taska oltırıp, yılmğa suklanıp karap turadı. Kara körpe börkin mañlayına deyim basıp, künniñ yarığının közlerin şükireytip, atlarga karaydı. Okında kart oltırgan yerinde dirildep ketedi. Ol yarasık attı körse, süytüp boladı. Karttıñ közleri yıltıraydılar, tırtaygan kolları, attı sıypaganday bolıp, tizlerin sıypaydılar.

— Bâri zatka da Keravız şüşli... — dep onıñ erinleri seziler-sezilmes yıbırdaydılar.

— Bâri zatka da Keravız şüşli... — dep ol tağı da kaytaralap özü-özü men söyleydi.

Kart munda tap üyken kuslıkka deyim oltırıp, kün bek kızdırıp baslaganda, üyine ketip, keşke tura, salkım bolganda, tağı munda kelip, tağı da yılmğa karap zamanın ozgaradı. Âröv yarasık attı körse, yas baladay kuanıp, şal sakalın sıypay berip, özü-özü men söyleydi.

Üstine yamavlı morı şepken, basına eskirgen kara körpe börk kiygen ak sakallı karttı haradıñ korası kasında tasta oltırganın avılşılar da, yılmşılar da kün sayın körediler. Körseler de seyirsinmeydiler, üyrenip kalganlar.

Alibiy atlardıñ âlin bilgendey, avılda eş birev de bile bolmas. Tek kimge söle sol bilim kerek? Sonnan sebep kartka da az es etediler. Atlar nogaylardıñ yaşavlarınan ketip barayatır. Yahşı atlardı bugün nogay yigitler izlemeydiler. Koyılğan at şabıslar, mutılğanlar argımaklar. Yılmıklar da yok nogaylarda. Esirtetagan kımızdı, da halk işpeydi, yılmık et nogaydıñ eñ sıylı ası dep te siyrek

⁹⁵ İsa Kapayev'e ait eserlerinin bir kısmı bu bölümde yayınlanmıştır. Roman ve hikâyeler İsa Kapayev tarafından Kiril alfabesiyle yazılı gönderilmiş olup, Türkiye'deki Nogay Türklerinden Kamil Sütbaş tarafından Latin alfabesine aktarılarak yazılmış ve ondan izin alınarak yayınlanmıştır.

aytıladı. Em halk özü de atlardan paydadı körmeydi. Tek körmese de, nogaylar tulpar argımaklar, yel etpes em kus yetpes atlar akında yırlarında yırlaydılar...

Men de sizge birevge kereksiz bolıp kalgan karttıñ akında kucırlı habar aytayım. Sol kart atlardı aylak bek süygen, a halktıñ yaşavın añlamay kalgannan sebep, süyüvin de tas etip, yaşavın da âlek etken. Alibiy karttıñ savlay yaşavın tıñlañız, kaytıp ol yazık bolğanın esitiñiz. Men muna habardı aytayak boluvımnıñ mânesi: sizdi de kavıflı yoldan saklayak bolaman. Tek sonday süyüv üşün halktı da, tuvğan yurtıñdıda, tuvğan. üydi de mutıp oltırmañız.?

Alibiy atası man anasında yalgız er âvlet edi. Onıñ atası yılmı edi. On eki yasınan Alibiy atası man birge Balta mırzada ırgat bolıp, onıñ yılmısın küzetip yürdi. On eki yasındagı bala atası man birge, attan tüşpey, tav demey, tüz demey, keşe de, kündiz de mırzadıñ mıñga yuvık yılmısın aydap, otlı yaylavlar izlep, taza suvlar tavıp kuv dañıldı kezdi. On dört yasındagı Alibiy yılmısılıktıñ bâri sulıbın atasınan aldı. Ol, atasınday bolıp, yılmıdı kerek yerge burıp, kurık pan atlardı ıslap, biyelerdi savıp, emilik kulan atlardı iyerge üyretip basladı. Baygı attı egis attan, taza kanlı attı budan attan ayırıp üyrendi. Atası bâri bilgen zatlarına ulın üyretpege erinmedi. Ulı yılmıdıñ âreketin süygendey, atlardı da bek süydi. Erteñlikten keşe deyim at üstünde yürdi, erikpedi, yalıkpadı.

Em sol zamannan alıp, Alibiy at şabıslarda katnaspasa da, âdemler onı at üstünde körseler suklandılar. Onnan iygi atlı şıgayagına sendiler.

— Âperim saga, — deytagan ediler âdemler, onıñ at üstünde, basın köterip, yarasık bolıp oltırğanın körseler.

Özünde balalar man Koban boyında şabısıp, birinşi bolıp kelse, eriklerin yazayak üşün karagan kisiler, kartlar onı maktaytagan ediler:

— Maşalla! Aktacıdıñ onday yigit ulı barlıgına maşalla bolsın!..

Bala sav künin yılmıda ozgarıp, keşte üyge kaytatagan edi.

— Alibiy, ulım-av! — dep anası, karaldıdıñ aşık avızınan kiretagan atlıdıñ aldına şıgadı, yüvenin kolına ıslap, ulına sagınışlı karaydı.

Alibiy attan tüşüp, ayıldı bosatıp, iyerdı alıp, üyge âketedi. Attı kisenlep, karaldıdan şıgaradı.

— As bereş, abay, — dedi üyken erkeklerdey etip, Alibiy, seyirsinip karaytagan anasına.

Anası ulınıñ üyken bolğanına, erkek yürisine öktemsiydi. Ulınıñ aytkanına es etip, kıskayaklı sâspeklep, betin sıypay berip:

— Aynanıp ketkenim, nege turaman sosı men?! — dep ol üyge asıgıslı kiredi.

Üyden sıpiradı şıgarıp, karaldıga saladı. Onnan soñ maştak şat âkeledi, sıpiradıñ üstine ötpék tilip saladı, eski şıñ ayakka şay sapırıp kuyadı.

— Oltır, oltır! Şırakşım, oltır! — deydi anası.

Alibiy, kolların ıstanına uykalap, basınnan börkti şeşip, omıravın keñ yayıp, atasınday asıkpay oltıradı.

— Âşe, tayımşagım, bugün ne zat ettiñiz, arıdıñma? — dep sorap anası agaş basamakka oltıradı.

— Kullık köp edi, arımaga, abay, zaman bolmadı, — deydi öktemsip, kıskasınnan Alibiy.

Sol zamanda anası köp söylemeytagan bayın esine tüsürüp, ulınıñ köp kılığı atasındıkına usaytaganı üşün süyinip, külemsireydi. Birden Alibiy bala kılığın da körsetip aladı. Ol zamanda ana böten de bek kuanadı.

— Üyken kara yılan bugün biyedi tislegen! Biz akay man yılandı kamışılar man sogıp öltirdik! — dep Alibiy zavıklanıp habarlaydı.

— Sen e, toyıp e! — deydi anası.

Erteñlikte, künniñ birinşi sâvleleri tögilgenley, anası uykıga toymagan ulın ayap uyantadı. Alibiydiñ uykısı kelse de, turıp tez kiyinedi. Attı âkelip iyerleydi, anası bergen azık artpaktı alıp ketpege asıgadı. Süytüp keşke deyim yüredi...

Yılıksılıktı kişkeyley süygen Alibiy atasın kuvandırdı. Atası ulın özünüñ köp sulıbına üyretti.

Bir kün Alibiy yılıkıdıñ işinde ak biyeden yañı tuvgan kökşil-ak, yahşı tukımlı, taza kanlı taydı kördü. Yas köpke deyim özünüñ karamın biye men taydan ayırmadı. Tay bir yarım sâat yerde yatıp, soñ yiñişke ayaklarına köterilip; anasınıñ astına kirip, emdi. Tay anasınıñ sütine toymay, biyeden ayırılmay emdi. Biyeler töllenetagan zaman yazlık şak edi. Kökşil-ak tay tañ atıp baslayatkanda tuvdı. Ak biye de, kökşil-ak tay da tañnıñ kızıl sâvlelerine boyalganı böten de bek suklandırdı Alibiydi. Sonday yarasık süvretti Alibiy yaşavında birinşi kere körüp turı edi. Tay man biye erekten tap künniñ koynınnan şıkkanday bolıp körünediler. Onday zat baladı tuvıl üyken âdemdi de suklandırmay bolayak tuvıl edi.

Sosı âlemet körünisti Alibiy atasına ayttı. Kosta uyklap turgan atası yanmayan turıp, ulı man birge karamaga bardı. Aktacıdıñ uykısı sol sâatley aşıldı em ol da suklanıp karadı.

— Tay aylak yüyrik, yahşı at bolayak, — dep atası taydı körgenley maktadı. — Asıra onı, âröv etip kara! Biye de, aygır da bir taypadan, taza kanlı at bolayak. Buringı nogay atlardıñ kanı yüredi onda. Atası — Şalım-aygır bılıtır yılgada, özünüñ üyirin saklap, böridi tevip öltirgen... Keravız dep atamaga kerek, köresiñme, avızı kara, özü ak, onıñ avızı savlay müşesinde ölgen yerdey. Buringılar ölgenge «kör» dep aytkanlar em ertegilerde de şal atlardıñ atı — Keravız. Eki yıl yılmıda turgıstayak, onnan soñ üyretip baslarmız!

Alibiyge eki yıl bek sozıldı em uzak bolıp köründü. Ol dayanalmay taydı yılmıdın işinde tavıp kasına bara kalsa tay özüne yuvıkladpay, kaşıp turdı. Erekten közlep yürdi taydı Alibiy. Eki kıs ozdı, atası aytkan zaman yetti.

— Ulım, bas dep, onı âdemge üyrenşikli etpege kerek, soñında iyerge de üyretermiz, — dep atası erteñlikte ulına kurıktı berip, özünüñ atına mindirdi.

Yas yılmıdın işine kirip, onnan kunandı kuvıp şıgardı. Yas kunan özünüñ üyirine tağı da kireyek bolıp, yılmıdan erek ketpey kaştı. Alibiy kuvıp kirgıstpedi. Ol zamanda kunan kır boylap kaştı, yas artınnan kalmadı. Keravız tağı da artka kaytıp, yılmıga kireyek bolganda, Alibiydın kurıgı onı arkanladı. Yas kunan tıpırdap, kurıktın arkanın üzbege az kaldı, kasına âdem yuvıtpadı. Keravız tamam madarsız bolganşa, kurık pan birge, atlı Alibiydi süyredi. Keravız tınganda, atası attın kasına kelip:

— Olla, zalım at! — dep ol kunanın burınınan sıypadı, ol yaratpay kosayak attı. — Şaytan, turgan bir şaytan! — dep zavıklana berdi, Aktacı ulına karay berip. — Ya, Alla, muna at ulımdı baktılı etsin, — dep tiledi. — Ogırlı at bolsın.

Alibiy arısa da, yas kunandı ıslaganına süyinip, attan tüşüp, atası man birge Keravızdı bayladı.

Ertesi kün Alibiy, üstine saktıyan ıstan kiyip, Keravızdın üstine mindi. Üyrenmegen yas at onday zatka şıdalmadı. Ol kosayak atıp, temir avızlıktı şaynap, üstündegi âdemdi bulaktırayak bolıp, avızınnan sarı köpirşigi şıkkança, kosayak atıp orgıdı. Soñ talıp toktadı. Aktacı aldılarına şıkkanda, Alibiy de attın üstinnen tımalap tüstü.

— Sen onı özüñe tıñlattın, ulım, endigi ol seni, pişe bayın tıñlaganday, tıñlayak! — dep ol ulın aylak ta süyindirdi.

Keşte Alibiy avırdı. Terlep, avızı kurıp, közleri yıldırap madarsız boldı. Özü seskenip:

— Keravız, Keravız,.. — dep erinleri men yıbirdadı.

Atası onı üyge âketti. Ertesi kün anası ulın karatpaga kagımşı kurtkadı şakırdı.

Kagımşı kurtka kara tavık âkeldirip, onı marazdıñ üstünde silkti em tavık baladıñ avıruvın alayatırganday etip:

— Uf, uf! — dep üskirdi.

Onnan soñ ot yagadıñ yanına oltırıp, böri terisin otka küydirip, teridi iyne men tıkkışlap, baladı kakkan-sokkan şaytanlardı kuvdı.

— Ak şaytanga! — dep kurtka oñ betine tükürdü.

— Kök şaytanga! — dep kurtka sol yagına tükürdü.

Kazanda ölenlerden darman etip kaynatıp balaga uvırlattı. Marazlı kolay boldı. Alibiydiñ anası da süyindi. Bala orındıktan köterilip:

— Keravız, benim Keravızım onda! — dep sandıraklap kolı man karañı peştiñ müyisin körsetti.

Kagımşı kurtka sol zatlarga kulak saldı.

— Bismilla dep ayt, — dep anası baladı yatkardı.

Kagımşı kurtka böri terisin tagı da otka yuvıkladıp:

— Sol aytkan zatı baladı kazaga uşıratayak. Alla sol zattan yanın saklasın!
— dedi.

— Er yutsın sol attı! — dep anası da kargadı.

Kagımşı kurtkadıñ sözlerine birev de es bermedi.

Alibiy bir-eki künnen iygi boldı.

Alibiy attı asıradı. Özündey balalar man suv yagada şabıskanda, Keravızdıñ yüyrikligi köründü. Balalar kön şekeklerdi suvga toltırıp, atlarga mınıp şabıskanda, eger birer balalarda suvdiñ yartısı tögiletagan bolsa, Alibiy kolında ıslaytagan kön şekekten bir tamşısı da yerge tüspedi. Süydi yas Keravızdı. Keravız da yaska üyrendi. Eki kolin avızına salıp, «Ulyu-yu-yu, ulyu!.. — dep Alibiy bakırsa, otlap yürgen at, yıldıdıñ işinnen şıgıp, şavıp iyesiniñ kasına keletagan boldı.

Alibiy Keravızdıñ tuyaklarına nal kagıp, onı suvda yüzdirip, iyerge üyrenip, em şaptırıp, birinşi üyken at şabıska âzirlendi.

Sabantoyda üyken at şabıs ozgarılayak edi. Onda, avılda birev de bilmeytagan atka oltırıp, Alibiy atlılar yıyılğan yerge yeñil elis pen keldi.

Künniñ közü yumart sâvlelerin yerge mol tögedi. Köp-kömek kökte ak bulıtlar, süvrettedey bolıp yüzediler. Karlıtav da, biyik em üyken iyerdey bolıp,

kökke köterilip, tabiattıñ sol körünisin yarasıklandıradı. Yasıllangan tögerek yak âdemlerdiñ kuvanıñlı davazları man em kara torgaylardıñ yırları man biylengen.

BERDAZİ

Uvıt pan marttıñ arasındagı yade kıs pan yazlık arasındagı künlerge, halk takvimine köre, nogaylar berdazi dep aytadılar. Sol künlerde eski yıl yañı yıl man amanlasadı, yañı yıl eski yıl man salamlasadı. Bu şaktı ne yañı yıl, ne eski yıl dep aytıp bolmaydı, nege deseñ eski yıldıñ zamanı ozgan, a yañı yıldıñ zamanı baslanmagan, eşte, ene sonıñ üşün de bolar nogaylardıñ sol künlerge berdazi dep aytkanları. Berdazi — zamansız şak, em bu şakta tabiatta da âdem körmegen türlenisler boladılar. Anda bol da, munda bol, berdazide üyde bol dep, nogay halk bos aytpaydı. Nege deseñ berdazidiñ berli künleri berem-şerem etermen dep berlisiydiler.

Berdazi Apoş kartta sol künlerden erte baslandı.

Keşte kurtkası Apoştıñ aldına kumgan, eleken, namazlık âkeldi. Oylarga kömülgen Apoş keşki namazdı kılmağı. Em sol künnen beri Apoştıñ şeklengen yaşavı aylanıp ketti.

Bir yamgırlı kün Apoş neke kıyuvdan kaytıp keleyatır edi. Yaşagan oramı bek batpak edi. Tuvra üyiniñ kasındagı batpaktan şıgayatırğanda kart ayagındagı mestıñ üstine kiyilgen kauçuk kaloştı yoyadı. Batpakka kolın bileğine şekim malıp izleydi, tappaydı. İzleydi, yamgır da yavadı, aşuvlanadı, tappaydı. Kurtkası da terezeden onı körüp şıgadı. Olar endigisi ekevlere de izleydiler kauçuk kaloştı, bolsa da tappaydılar.

— Üydi sataman! Munaday zabın, batpak oramda yaşagım kelmeydi. Âdemler ene asfalt boyında yaşaydılar! — dep Apoş aşuvlanıp üyine kaytıadı.

Ertesi kün de kurtkasına pay bermeydi.

— Sen şüşlisiñ benim muna oramda yaşaganıma! — dep ol kurtkasına bakıradı.

— Kurmanıñ bolayım, sattağa, sattağa,— dep pişesi de erispeydi.

Kene de yüregi tınşaymay koñısı avılğa yayav kızlarına baradı. (Eki kız da kiyevlerde koñısı avılda yaşaganlar). Onda konıp, kaloştıñ habarın aytıp kaytıadı. Em aytkanınday üyin satıp avıldıñ ortasında yañı üy alıp köşedi.

Kauçuk kaloştı da, batpak oramda da şüş yogın Apoş bek âröv añlaytagan edi. Tek şüş ne zatta ekenin bir de añlayalmaytagan edi.

Apoştıñ karaldısında iyti bar edi. Ol karaldısın saklaytagan, koñısı maldı kurgistpegen, konak keleyatırğanın bildirgen, a onıñ koñısısında bir üyken koyşy iyt bar edi. Apoş sol iytko közü kızıp yas âdemge tileydi:

— Kalmurza (yastıñ atı), iytti maga ber!

— Saga benim iytim nege kerecti, özüñniñ iytiñ bardı da? — deydi Kalmurza, iytiñ kızganıp.

— Ber, seniñ iytiñ maga bek yaraydı.

— Maga da benim iytim yaraydı, — deydi koñısı yas.

— Soñğı kere tileymen — bereyeksiñme, bereyek tuvılsıñma iytti?! — dep katı etip aytadı Apoş.

— Yok, — deydi Kalmurza, unamay.

— Ol zamanda, sen de iytti bermegen maga — iytsiñ, men de sennen iytti tilegen — iytpen! — dep Apoş aşuvlanıp üyi betke burıladı.

Yas âdem Apoştan ömirde azar esitpegen, sonday sözlerdi esitip seyiri kaladı em:

— Tokta, Apoş, — deydi de iytti beredi.

— Sen de iytti maga bergen iyt tuvılsıñ, men de sennen iytti alğan iyt tuvılman, — dep kart koyşy iytti özüne alıp, özünüñ iytiñ koñısısına beredi.

Apoştıñ eşegi men kişkey arbası bar edi. Bir künde onıñ eşegi yok boladı. Eşek onnan aldın da yoyılatagan edi, aman da özü tabılatagan edi. Savlay avılda belgili ak eşek Apoştıñ eşegi edi. Sav kün Apoş eşekti Kobanniñ agaşlıgın da, yılğalardı da kaldırmay izleydi, aman da tabalmaydı.

— Tapsam, satarman sol aram zattı! — dep aşuvlanadı Apoş muna yol da.

Üşünşi kün Apoş eşekti tavıp em, aytkanınday etip, arbası man birge yüz mânetke bir kart avıldasına satadı.

Tınşaydı Apoş.

Aman da, bir şaklarda Apoş avıldasına ıraskanda, yañıdan yasalğan sırğa boyalğan arbadı, eşektiñ moyınında yañı hamıttı körgende aylak bek ökinedi.

— Mâ saga yüz yırma mânet, tek benim eşegimdi artka kaytar, — dep yalbaradı Apoş avıldasına.

Avıldası eşekti arbası man birge kaytaradı.

Tınşaydı Apoş.

— Kartayganda akılı avıladı, — dep pişesi karttıñ akında kızlarına şagınadı.

— Toksandığı kart akılın işken, — dep halk arasında da söylenedi.

Toksan yasında bolsa da Apoş berk, tiri, kuvatlı kart edi. Yerge teben basatagan edi, karaldısın özü karaytagan edi. Kün sayın senek pen kotanlardı tazalap, koyga yem salıp, kora yasap, yazda birevden de izlemey özü pişen şalıp, karaldı kullıklardı yürğistedi. Bes kere künde namaz kılıp, meşitke yürüp em halk ol soñğı zamanda etetagan zatların ol eteyekti esine de almagan edi. Ol özü şıdamlı, sabır, etken kullığın teşkerip, oylanıp etetagan edi. Özü sabır edi. Apoş bir zat bolsa özü-özüne: «Sabır tübi — sarı altın», — dep algasamay eteyek zatın etetagan edi. Birevge aşuvlangan degen zat onada kötere de yok edi. Bir insanga barmak pan tiymegen, birev men de ursıspagan âdem edi. Kartlar da Apoştıñ üyine onıñ Kuran okıganın tıñlamaga keletagan ediler. Oramda ozganda da yası kişkey oga yol berip, tartınıp ozatagan edi. Apoş bos zamanında Kurandı baska kağıtlarga avdarıp yazıp, yañı kuranlar etip halkka beretagan edi. «Siziñ Apoş mâlek âdem, Alladıñ mubaregi... Buringı zamanlarda ol şiyik bolmaga bolayak edi», — dep baska yaktap kelgen âdemler de aytatagan ediler.

Ene sonday âdem edi Apoş. Birden Apoştıñ tabınuvı yoyıldı. Endigisi onıñ ayak astında yer oyılğanday, kuyıga atılğanday boldı da ketti. Yüregin avırlık bastı, özün birev bugındırganday sezdi. Dunıyada yahşılıktan ese de yamanlık köp ekenin o kördü. Yaşavında ne zatka imtılayagın bilmedi. Bir yerde de: üyinde de, oramda da, kızlarında da orın tappay yürdi kart. «Bu yaşavdı birev tüzetpege kerek te... Nege bolmaydı eken? Mıyı katpagan bala nege ölmege kerek? Ne üşün onı yazalamaga kerek? Aşlık yıllarda bir şüşsiz avıldıñ yartısı öldü? Ol avıldaslardıñ ne şüşü bar edi? A kavgada ölgenlerşa?»_ dep soravlargı ediliip, yavap tabalmay yürdi ol.

Esin yıysa: «Künâlimen!» — dep erinlerin yıbırdatıp tağı da bek küygelekledi Apoş. Aman da yanında üyken şek tuvgan edi. Üydiñ artına şıgıp, tayagın köterip, uşı man kökke körgistip: « Yaman âdemler oñıp yaşaydılar! Yahşılar yazık bolganlar! Yok tuvralık!» — dep kart erinleri men yıbırdap «küna» etip yürdi. Süytüp Apoştıñ yüregi kıynaldı.

Apoş avıldaslardıñ tilegi men ölgen âdemlerdi yuvatagan edi. Endi de ol ölgenlerdi, aldındıday bolıp yuvdı. Halk tilegin etpey bolmadı. Tek endigi ol baskaşa yuvatagan boldı. Bir kere bir kart kisidiñ süyegin yuvğanda, ol kolı man öliidiñ yüregine de, közlerine de tiyip bir yanlı yer tabayak boldı. Aman da ölide bir

yanlı yeri kalmaytaganına tağı da bek ıynandı em tağı da ökindi. İynansa da, onday tuvrasızlıktı. tūsinalmadı. «Külep, oynap yaşagan âdem kaytip sav bolıp yatıp yerde şireyek? Ol kaytip boladı. Âdem nege bu dunıyaga yaratıladı? Öleyek üşünme? Yanı? Kaydadı ol yanı? Kayday eken ol?» — dep özü-özün kemirdi. Avılda Karacan degen bir yala yaguvşı em şağınuvşı kart öldü. Otız yıldan artık Karacan avılda sol kir zat pan âreketlep yürdi. Neşe âdemdi tutnakka oltırttı, neşe âdemdi kara kazaga tūsürdü. Ama özü sap-sav bolıp, davdıramday üyde yaşadı, balaların ayak üstine saldı, balaları da kolaylı yerlerde islep, oñıp yaşadılar. Özü bolsa, etekşilerge yarayak üşün yoldasın da, kardaşın da ayamadı. Az avıldasları kıyınılık şektıme onnan. Karacan ölgışey avılda ne bolataganın, ne bolmaytaganın iyiskilep, tñılap yürdi. Esitken zatın üyge kelip, birevge bildirmey, kagıtka tūsirgışey asıgatagan edi,

Karacanga da âcel keldi, onı da kömmege kerek boldı.

Apoş şiykendi.

Aman da tağı da âdemler tilediler, yalbardılar. Bu yol kartka Ablay-âpendi özü keldi.

KART AMET

Kart Amet, adımların akırınlatıp atıp, asıkpay baradı. Onıñ kulaklı börkin, omıravı aşık kara tonın kar boraydı. Kar ayazdan kızargan, taza keterilgen betine de, kalın mıyığına da yabıladı. Kart ozıp barayatkan âdemlerge de, oram boylap yarık yangan şıraklarga da, köp şarlaklı üylerdiñ türli tūsli terezelerine de es bermey, adımlaydı.

Yañı baslangan kısıñ birinşi karı yavadı. Onıñ dımlığı buringa sezimli sogadı. Kar yapalaklap, kökten ak küpelekler tūskenge usap, yavadı. Birinşi kardıñ âlemet iyisi avadı biylep algan. Amet oramnan oñ yakka burılğanda, tanımagan parkka kaytip kirgenin özü de bilmey kaldı. Parkka kireyatkan yerdegi kişkey töbeşikte âli de âröv yatpagan karda balalar şana tebediler. Amet olarga da karamay ozdı. Kayda barataganın kart özü de bilmeydi. Ol kalada tek otobüs garajı man kızı yaşagan üydi bileği. A muna yerlerde ol birinşi kere bolıp turı. Kene de kart, avır oylarga kömülüp, közleri kayda karay bolsa, sonda adımlay berdi. Eki yagında terekler ösken bir sokpakka baskanda, kart toktaldı. Munda bir insan da yok edi. Tögeregi tıp-tınık bolıp, kaladıñ şav şuvı artta kalğanın añlap, kart özünüñ

yalgızlığına kömüldü. Uzun ak sokpakka terekler arasınnan küñirt şıraklardıñ nâzik yarığında roylanıp kar tüsedı. Amet toktalıp, töbege karadı em kar puşıklar oga yerden kökke sozılğan ak yiplerdey bolıp köründüler. Kar tamşısınıñ yogarıdan tömenge deyim kaytıp tüsetaganın karayak boldı. Ama kar puşıkları, bir-birleri men karısıp, roylanıp köz aldında aylandılar em olardı ayırım kepte közlev kıyım edi. Bu zat oga nege keregin özü de bilmedi, tek kişkey baladay bolıp, kanıkkan zatınnan ayırılmay, ol bürkep aylangan kardan köpke deyim közlerin almadı. Basında oyları da onıñ süytüp aylandılar, yürekti tâceldey avır kaygı basıp, köñili tap bugünkü küñirt, suvık köktey bolğan. Kar puşıklarınday karıskan onıñ oyları da.

Süytüp ol balalar şeñilşek tebetagan maydanga etti. Ak yayuv man bürkengendeıy appa-aşık yerge âdemniñ ayagı tiymegen edi. Amet toktap karadı da, tep-tegis karga ayagı man baskısı kelmedi em sokpak betke burıldı. Ama ol sosı oyın da koyıp, artına kaytıp, taza karga birinşi adımın etti. Yıltıratıp krem yağılğan kirz etikler ulpaday yumşak karga oyılıp kettiler. Birinşi abıttan soñ, ekinşi, üçünşi, dörtinşi... Artındagı karagoşkı taplarına karay berip, ol kıyasınnan maydanniñ bir müyisinnen özgesine ötti. Kar bürkengen şeñilşektiñ kasında biraz turdı, soñ, bolğan küşün salıp, kolı man taktadıñ şetine soktı. Taktadıñ şeti yerge tiydi em onıñ özge uşı yogarga köterilip, şeñilşek zıykıldap terbetildi. Bu zat Ametke aylak seyirli bolıp köründü. Em ol maydanniñ müyislerinde turgan özge takta şeñilşeklerdi de süytüp sogıp şıktı. Soñ birden toktalıp, eki kolı man basın ısladı.

— Nege? Ne bolğan eken oga?— dep ol akırın erinleri men yıbırdadı.

Toktamay yavğan kar karttıñ taplarınıñ ızın yaba berdi. Birisi baskasına usagan em aylak köp kar puşıkların bir-birlerinnen ayırıp tanuv kıyım edi.

* * *

Amettiñ sıñar bir kızı bar edi. Ol da keş tuvıp, Amet tek kırk yasına tolganda balalı boldı. Sol keşigip kelgen nâsip onıñ akılın avıstırmaga az kaldı dep habarlaydılar avılşılar. Bala tuvmay turıp, âdemlerdiñ aytuvı man, kavgadıñ birinşi künninnen soñına deyim bolıp kaytқан Amet âdemlerden şet turgan, özünüñ oylarına kömülüp, ündemes kisi bolğan. Kavgadan soñ üç yıl ozganda, onıñ balası tuvadı em ol âdem tanımastay türlenedi. Âdemler onı karaldıda bala köterip, süyip oynaganın körüp. er kisige «yaramaytagan" zattı etüvi üçün betlemediler, a onıñ küyezlenip yaşav baslaganına işinnen ayap ta aldılar. Kene de birerler kün körmegen kün körse, kündiz şırak yagar dep, oga külemsirep te karadılar. Sonıñ üçün bolartaga nâsıpten akılı sasa kalayazdı degenleri. Tek Amettiñ sonday tolı nâsibi, üç yasındagı kız

baladıñ anası ölgende, bölindi. Emeklige âli de zaman köp bolsa da, Amet özün zamansız kart dep sanadı. Ekinşi kere üylenmedi. Yaşavınıñ sıñar körki balası boldı, kızdı asırap ayak üstine saluv onı yaşavda kutlandırdı. Kızı avılda okıganda da, yatılı okulda bolganında da, kalada kalıp isleytaganında da onı man öktemsip, yanın bermege kerek bolsa, yandı bermege âzir bolıp, özü akında kötere de oylanmay yaşadı Amet. Âdemler sosı kızda öktemsigendey âlemet zat körmeseler de, atası, kökireginde köñili bülkildep, öktemsidi.

Amettiñ seyirli kılıkları az tuvıl edi. Elbette, avılşılar bu zatka es etpey kalmadılar em öz ara söyleytagan ediler. Aytपाга, onıñ üyiniñ kasınnan keşe ozayatırsañ, birerde karttıñ bos üyde zavıklanıp yırlar yırlavın esitpege bolatagan edi. Ol süytüp bazarlardı süyetağan edi. Üşünin aytsañ, alatagan zatı da yok, a sıyırlardıñ, koylardıñ baasın sorap şıgar, kıskasınnan aytkanda, özüne kötere kerekpegen zatlar akında satuv-etüv habarın bardıradı. Kim bileidi, ol sosı akılın, bir bazardı da, yarmalıktı da kaldırmay yürgen burıñı kartlardan alğan bolsa da yaraydı. Aldıngı zamanlarda, sölegindey bolıp, âr buyımıñdı bitirgen em karañıga deyim aşık turgan tükenler bolmagan üşün halk bazar süygen. Amettiñ ene süytüp kökireksip, bazar boylap yüretagan akılı bar. Onıñ ayagında-âr zaman biyaladay yıldıragan etikleri, üstünde-keñ morı tüsli ıstan. Özge kartlardıñ bârisi demege bolayak tükende satılatagan ıstanlardı kıyetağan ediler, a ol koñısı bolıp turgan esli pişege iygi şuga kumaştan, tizlerine saktıyan keseklerin saldırtıp, ıstan tiktiredi. Onıñ üstündegi eñ de körnekli zat-ol iyinleri keñ degende keñ bolgan, omıravında teren kiseleri men em yıldıravık tüymeleri men yasıl işlik. Süytüp kıyingeniniñ mânesi de bar edi. Kızınıñ kalada yaşaytaganı üşün, avıl kartlardan artık kıyınmege onıñ özünşe şalıskanı sol edi.

Avılda Amettiñ yaşavı bir tegis pen bardı. Ol, özünüñ bir kesek teñlerindey bolıp, âcelin saklap, öleyekke deyim künlerin sanamadı, kaytarasına onıñ yaşav kutı bar edi, birevdi de künlemedi, kereksiz keñesleri men âdemlerdiñ yaşavına kirispedi em aslam akılı man dañklamadı. Yaşaytagan edi bulay. Kızı üşün. Onı köreyek üşün, körüp süyineyek üşün em yer yüzinde yanına yuvık âdem barlıgına kuanayak üşün yaşadı.

Kenemniñ özünde de ol avılda kucır kılıkları man belgili edi. Sol kılıklardıñ biri— arbalar. Eki üyken tegeşigi bolgan nogay arbalar. Onıñ birinşisi - bir âlemeti de bolmagan arbasın az âdemler biletagan ediler. Ol sosı arbası man avıl şetindegi dañılga, pişen tasımaga, üyge kerek yarak zatlardı âkelmege şıgatağan edi. Eger

deymen de ol avıl ortası man suv âkelmege yade kasabaga bazarga şıksa, özünüñ dañklangan arbasına kuba em ak eşegin yeger. Kartlar neşe kere körgen bolsalar da, kenemniñ özünde de onı âr zaman, tillerin şykıldatıp, köñillenip yolıgadılar. Sölegi maşınalardı kullanatagan yas-yavka da, sosı eskilikke külemsirep karasa da, suklanmay bolmaydı. Kökşil tüske boyalgan arba, âdetteginşe agaş tegeşiklerge tuvıl da, a avtomobil tegeşiklerine salıngan edi. Saldırbaşıkları bolgan yüvendi tarta berip, bir kolında altı örmeli sıbirtkızı ıslap, ornınnan köterile berip, eşeklerin aydap, şıgatagan edi Amet. Suv kuyılıp âkelineyek ak flyagalar, arbadıñ üstünde terbetilip, zıñırdagan sesi men âdemlerge es ettirediler em olar koralarından karaydılar. Toparlaskan balalar onı tap Kobanniñ özüne deyim ozgaradılar. Olardıñ kaysı birevleri, arbadıñ artına asılıp, kıldırmağa da şalıladı. Ama kayıstan örilgen sıbirtkı olardı tez kuvadı, barmaklarına bir kere tiyse, onnan soñ olar arbaga asılmaga batpaydılar. Balalar sosı yigerli eşeklerge zavıklanıp karaydılar, kartka aşuvlanadılar em onı ökindirüv akında mırada etediler.

Em de ökindiretagan, aşuvlandıratagan ediler...

Keşe, ayaklarına kisen salıp, Amet eşeklerin avıl şetine otlamaga yiberetagan edi. Yas balalar bolsa, sol sâatley kisendi alıp, eşeklerdiñ üstünde süygenleri kader kıldırıp, soñ olardı yılgaga yade baska yakka âketip kaldıratagan ediler. A eretñikte kaarlangan Amet, yas balalardı ıslap, kulakların tartkışlap, sav künin eşeklerdi izlevge yiberetagan edi...

Birerde ol oramda taslar üstünde koraga tayanıp oltırgan kartlar man oltıradı. Kartlar bolsa kacavlap:

— Aygırlarıñ sâatte neşe şakırım ötediler?— deydiler.

Amet olardıñ oynap aytuvların da añlaydı, bolsa da aşuvlanıp ketip, yerge tügilip karaydı, agargan katı mıyıklarınıñ uşların aylandıra berip:

— Olar üşün zapçastler izlemeymen, âdemlerdi bastırmayman, yürisimdi de bir zamanda tömenletpeymen... - dep yavap berer edi.

Teñler makullıkların körsetip küleydiler. Olardıñ sözlerin yüregine yuvık algan Amet, koyın kisesinnen «Pamir» paşkesin şıgarıp, onnan sigaret aladı da, eki bölip, yarti kesegin müştigine salıp, tartadı. Kartlar yane sıyırdı da özüñ savasıñ, kir de yuvasıñ, üy de yıyıştırısıñ dep te onı kacavlaytagan ediler. Süytüp olar onıñ yigerin yıkpaga baznaları batıp söyleydiler, ama ol da özün kemsittirmeydi.

Bir kere Amet özünüñ eski arbası man pişenşaldan kaytıp keleyatır edi.

Yolda avıl şaypağı Asker rastı. Karttı körüp, onıñ üstinnen külmege süydi.

- Amet! Amet!.. Tez! Şalt kel! Kel muna yakka! — dep kışkırdı ol biyik kırdan, tap yan bereyatkan âdemdey bolıp.

Kart arbadan tüstü de, Askerdiñ iñiranuvın esitip, âye küye bolıp, kırğa köterilip başladı. Tınısın avır alıp, pısıldap, Amet Askerdiñ kasına kelgende:

— Menim sıyırımğa yolda raspadıñma? — dep ol tınışlı davazı man soradı.

Amet bir yavap ta bermedi, beresesin soñında etti. Bir neşe künnen soñ ol sol bayagı arbası man kırdan tömenge tösüp keleyatır edi. Oyda Asker pişen şalıp turı.

— Üyge ketpeysiñme? - dep kışkırdı, özünüñ etken zatı akında mutıp kutılğan, Asker.

— Üyge baraman, — dep yavapladı Amet em, tuvarşıdı saklap, eşeklerin toktattı. Asker, tez bolıp şalgısın em şantasın alıp, kırğa tarmastı. Em ol köterilgenley, Amet oga:

— Asıkpa, men endi de sıyırıñdı körgen yokpan! — dedi de, telbegidi tartıp, oylanışlı bolğan tuvarşıdıñ seyirin kaldırıp, yolda şañdı köterip, közden yogaldı ...

Kızınnan baska onıñ yuvık âdemi yok edi. Ama Erkehan endi avılta aylak ta siyrek bolıp başladı. Kartka bolsa kızınıñ yanıplığı da, bas-köz boluvı da bek kerek edi. Kenemniñ özünde de Amet onıñ kelmevi akında yaman zat oylanıştı kelmedi. Âr kün sayın sakladı em saklavın bârisinnen yasırdı. Sol zat pan kıynalıp yaşadı. Kızın sagıngannan yüregindegi kâsüveti onı tamam moykırtırsa, ol bos üyden şığıp, yarbaska keter yade bolsa yaşav akında habarlaspağa doslarına barar edi.

Köp avılşılarday bolıp, Amet te, kaladı yubanşık yaşav üşün yaratılğan dep sanaytğan edi em sonnan sebep te onda tek yas-yavka yaşamaga bolayak dep oylaytğan edi. Bir kere Amet, sovhozga maşinistka kerek dep esitip, sol zat akında tez bolıp kızına aytpağa asıktı.

— Ne zat aytasıñ sosı sen, akam? Avılga endigi men kaydan keleyim eken, muna karañalikka?!— dep aşuvlandı Erkehan.

Kızı tuvgan avılına kaytıp, onda öz ustalığı boyınşa kullık etpege unayak dep bilgen edi kart. Ama onıñ oylaganı bolmadı.

Kene de, birev kaladan kelse, onı añılıp Amet kızı akında soray edi:

— Ey, siz onda benim Erkehanımdı körmediñizbe?

— Ne zat söyleydi-av sosı? Kala saga bizim klub bolğanı yokta! Bârisin de onda kaytıp köreyeksiñ? — dep, küley berip, âdemler öz yolları man ketediler.

Âr zaman otobuska şığıp, Erkehan bar bolar dep senip, Amet terezelerine közlerin tügiltedi, ama ol yok, kelmeydi. Kart, kaygısı tamagina tıgılıp, kömekeyi bosap, üyine kaytadı. Keşki otobuska şıkkasında, birevge rasıp oltırmayım dep, tartınadı, eger deyim rasıp oltırsa, eş bir zatın da bildirmeydi.

— Kalaydı âller, Amet? — dep soraydılar karttan.

— Ollahıy, Allaga şükir, arüv!

— Kızıñ şa?

— Ollahıy! Üyken yerde kullık etedi. Ene bir toy etsek eken, sol zat üşün semiz baspaktı da sımırlap turgıstaman. Mülk üşün özü yıyıp akşa bergen, nemesler etken garnitur alayakpan, - dep maktanadı Amet, kızı akşadıñ közün körsetpegen bolsa da. A baspaktı ol üşünü men de saklaytagan edi.

— Bizdi mutpa toyga şakırmaga, — deydiler oga avılşılar da.

Kart özü bolsa, kızınıñ kaytıp yaşavın, ne kâr şegüvin, oga ne zatlar keregin oylanıp, soñına şıgalmaytagan edi. Kızınıñ balalığın eskerip, özünüñ yüregın özü iygi etedi.

Anasız kalgan kız bala:

— Anay, anay! — dep kışkırıp, türlü-türli kışkayaklılarga atılatagan edi. Kışkayaklılar, közleri yaslanıp, kızalaktı kollarına alganlar em:

— Zâvilkey! — dep süyetagan bolganlar.

On dört yasında Erkehandı yatılı okulga berdiler, oga bas-köz bolatagan koñısı kurtka Marcan kötere de kavdıradı, atası bolsa, ösip barayatkan kızına ne zat, kayday iygilik eteyegin bilmeytagan edi em yatılı okulda okuv kızına bâri yaktan da ârüv dep oylandı. Kartka sölege deyim de kızı kışkey, ayanışlı, zâvilkey bolıp köründü em ol onıñ bâri zatın da keşirdi.

Soñğı kere ol atasınıñ üyinde bir yıl artta boldı. Kart üşün bu zat bayram edi. Erkehan erikpesin dep. Amet koñısı baladı yiberip, kızınıñ aldıngı teñlerin şakırttı. Olar, kelmege süymeseler de, karttıñ hâteri üşün keldiler.

BOLMAGAN SABANTOY

Kaladan yüretagan otobus avılga kirmeytaganı sebepli, men onnan avılga burilatagan yolda tüstüm de, yoldıñ şetinde avılga baratagan otobustı saklap turdım.

Könilim bek ârûv edi. Nege deseñ men baratagan avılda yazlıktan berbetin âdemler saklagan sabantoy erten bolmaga kerek edi. Aşık, yulduzlı kök te, yelsiz yılı keşe de ertengi künniñ ârûv bolayagı akında bildirip, yandı tınışlandıradılar. Sabantoyga kerek zatlar, uvak—tüyegine deyim oylanılıp, âzirlengenler. Avıldıñ eñ sıylı, dañklı kartı Alimurza sabantoydıñ hanı bolıp saylangan, Yanbolat-töbediñ basına hannıñ sarı şatırı kuralgan, sabantoyda bolatagan at şabıs, küres, tas atuv degendey sinaslarga yer âzirlengen, yas-yavka savga üşün yorgalaytagan baganadıñ özü şoñkır kazılıp, yerge oltırılğan, seyyar magazadın kasabadan keleyegi akında da söylesilgen. Sabantoyda üyken mâne berilgen birinşi baraznadı aydayak traktor da türli tüsli kazbalılar man yarasıklanıp, erten eñ sıylı mekanisyendi özüne oltırtpaga âpme-âzir bolıp, bayramdı saklap turadı.

Oylarıma kömülgennen sebep yolda eşek arbadıñ aldıma kaytip kelip toktalğanın bilmey kaldım.

- Ulım, sen bayagı özüñüzdikilerge klubka bara bolarsıñ? - degen davıs benim kanatlangan oylarımdı buzdı.

Eşek arbadıñ üstünde oltırgan şâvcik kart maga kılıpsıp, külemsirep karadı.

- Salam âleykum, Köşen! - dedim men. Onıñ atına «agay» degen sıylav sözün kospadım, nege deseñ biz onı man âr zamanda da bir teñdey bolıp söylesetagan edik. Soñ bergen soravına yavap berdim.

- Robert pen Yakub meni saklap talgan bolarlar.

- Oltır, men dañılga yol algan bolsam da, seni yeriñe yetkereyim, - dep ol kolındağı sıbirtkısın bulgap, meni özü betke şakırdı.

Barayak yerim uzak tuvıl dedi, üş-dört şakırım.

Men, kaladıñ âdemi, avılşılardıñ külkisi bolmayım dep, kündiz eşek arbaga oltırmaga tartınayak edim. Bizim zamanda eşek yegilgen arba - aylak siyrek zattı da em bu eskilik âdemlerde külkidi tuvdıradı. Sonıñ üşün de, arbaga oltırğanımda, men özümniñ sosı etken isime em karttıñ şakırğanına külemsiredim. Yıldızlar da kökte külemsiregendey köründüler. Kara asfalt yol baylap tıgırgan tegeşiklerdiñ tıkıldavı meni terbetip, zavıklanıp bardım. Böten de sosı âlemet kart pan, iyin iyinge tiyip, oltıruv iygi edi. Köşen, ündemey, sıbirtkısı man eşegin ayday edi. Men, ol bir kucırlı zat aytar dep, saklayman. Ama ol ündemeydi. Tek elektroşıraklar man yarıklangan avıldıñ orta oramına şıgayatkanda, ol kolındağı sıbirtkısı man bıdırgan yıldızlı kökke körsetip, könilin de köterinki etpey, sabır davazı man:

- Tezden Köşen de bir yıldızga aylanayak, - dep ayttı.

Eger kart sol zattı öktensip yade özünüñ kılıgına kelistirip, şaypaksıp aytkan bolsa, men küler edim, a onıñ özündükine usamagan köñilsiz, sabır davazı meni oylı etti. Men karttıñ betine de karadım. Ömiri külemsirep turgan Köşenniñ yüzi de türlengen edi. Sol zamanda nege di ayap kettim men karttı. Kene de köñilimdi kötereyek üşün men, sıpatıma külemsirevdi zor man endirip, soradım:

- Kayda yollangan ekesiñ? Karayman da arbañda kazan da, tezek te bar.

- Men, arbamga bu zatlardı salıp, âr keşede şıgaman. Avıldan erek bir yer tavıp; ot yagaman, kazan ilip şay asaman, şay kaynağışay keşki dañıldı tıñlayman, karaña köktiñ kümpezine suklanaman. Töbeñde yıldızlar yanıp, sıñar özün dañılda bolıp, şay işkennen iygi zat, ollahıy, bu dunıyada körmeymen! Şay işsem, yanım toyadı! Yanım nogaydıñ yaşavında körgen bir toyı - ol şay! Köñili de, toyı da, nâsibi de - şay! – dep kart soñında katırıp aytkanı şaypaksıp söyleytagan aldınğı Köşen kayttı degendi bildirdi.

Men külemsirep arbadan tüstüm.

- Saga da, seniñ eşegiñe de meni yolda kaldırmaganıñız üşün savbol aytaman! - dep men, karttıñ sözüne kelispege şalııp, onı erkeledim.

Eşekke kim savbol aytatagan dep, kart küler dep oylap özüm küledim, aman da kart, benim söylegenimdi makullap, basın iydi. Sol zamanda men kötere de sarkıldap küledim,

- Nê, aram zat! - dep kart sıbırtkı man eşegin tarttı. - Tap yıldızlardıñ özüne alıp kaş meni!— dep yekirdi ol em eşek arba karañada yok boldı.

Men klubtıñ kasında turagalıp, karañada yogalğan arbadıñ artınnan karap, onıñ tegeşikleriniñ tıkıldaganın tıñlap turdım. Sansız yıldırvak yıldızlar bıdırgan kap-karaña kök astındağı dañılda, tezek yagılğan ottıñ kasında oltırgan şâvcik kart közüme köründü. Belgisiz sesler men, türlü-türlü kületkiler men, kögölenlerdiñ kokuvı man tolı bolgan dañılda sıñar bir özü kuvanışka tolı sırayı man keldi. «Şay işsem, yanım toyadı!» - degen Köşenniñ sözleri kulakka şalındılar. Men ârüb bilgen, tanıgan kart sol sözler men benim tamaşamdı kaldırdı.

***

Köşen men birinşi kere bu yıl yazlıktıñ basında tanıştım. Ol zamanda biz, yas âdemler, halkta mutılğan eginşilerdiñ sabantoy degen bayramın yañırtayak bolgan edik. Halk sol bayramdı etpegeni mine elli yıldan artadı. Koban nogaylardıñ arasında sabantoy soñğı kere 1928 yılda etilgen. Sonnan sebep sabantoy akında sorastırgan kartlarımız, sol zamanda özleri bala bolıp, este az zat saklagan ediler.

Kene de aksakallar biz mutılğan ârûv âdetti yañırtayak bolataganımızdı makul körüp, bizge kollarınnan kelgenşe yardım etpege razı boldılar. Biz etnografiya akında bir kesek kitaplar okuduk, muzey em ilmi kullıkşılar man keñestik, olardan yardım tiledik. Şıntı nogay halktıñ bolğan bayramları bizde âle bek az, sonıñ üşün biz bugünkü künimizge bu bayramdı da kaytarayak edik. Bolayak sabantoy akında habar savlay rayonga yayıldı.

Sol is pen köñillenip yasargan kartlar bolayak sabantoydıñ hanın sayladılar, bes - altı âyel boza kaydattı, biz sol bayram kaytıp ozayagın basınnan soñına deyim oylastırdık. Bayramdı han aşadı, onnan soñ söz etnografiyadı bilgen kullıkşıga beriledi, ol söylep bolğan soñ sovhozdıñ eñ iygi egiñşileri yarasıklangan traktor man birinşi baraznadı aydaydılar, onnan soñ sovhozdıñ direktorı aldışı kullıkşılardı gramotalar man, baalı zatlar man savgalaydı, halk oyunları, sınısları, biyuvleri, at şabıs bolıp, bayram kutıladı. Biz âzirlenüv kullıklarınıñ bârisin de etik, seyyar magazadın kelüvi akında da söylestik, Yanbolat-töbediñ kasında oyunlar, sınıslar üşün meydan âzirledik, avıl arasınnan teller sozıp, sabantoy bolayak yerge elektroşıraklar ildik, estrada ansamblge de kontsert âzirlettirdik. Em mine zamanı yetti degende... Yazlık yamgırlar baslandılar. Ölşemen bıyıl olar sabantoy bolayak bazar künlerde yavıp turdılar. Sabantoy sozılıp basladı. Basında bayramdı saklagan avılşılar, tabiatıñ etetagan isin körüp, bizge külemsirep karaytagan ediler, a sozuluvınnan tamam bezgenlerinde, bayramnıñ bolmaytaganına biz şüşlidey, bizge kılıyınnan karap basladılar.

Sonday bir bazar künde kökten tap şeektey kuyılatagan yamgırlı şakta, biz - men, klubtıñ sekreteri Robert, koñısı avıldan bir şair yas Yakub,—klubta oltırıp, aşık esikte şıkkıtıp yavatagan yamgırğa aşuvlı karap turı edik. Yamgır sestı arbadıñ tegeşikleriniñ tıkırdaganı buzdı em:

- Тпру-у! Tokta, iyisiniñ betin aşatagan, ayvan! - degen sözler kulakka şalındılar.

Sol ara yasıl brezent plaška bürkelgen maştak kart basamakta köründü. Kart, kübirtkeylidey bolıp, suvlangan kiyiz börk kiygen basın plaştıñ astınnan şıgarıp, kıyık, oynaklı közleri men bizge karadı. Suvga atılıp şıkkın yanuvarday ol silkinip, yan-yakka yamgır tamşılarnın şaşıratıp, basınnan kiyiz börkti şeşip, tap bet yavlıktı sikkanday etip sıktı da özü âylecisip biz betke köz kıstı. Biz külemsiredik. A kart etikleri men kirgistikken batpakka karap, avızın aşıp biz betke közlerin batlattı. Biz tağı da külemsiredik.

- Kayda? Kayda? - dep oynap bakırdı müyiste oltırgan klubtı yıyıştıratan Akbilek. - Ne eteyek ekensin munda, kart Köşen?! Yade klubtı özünñin eşegiñin kotanı man adastırdıñma?! - dep kostı esli kısıyaklı.

Kart onıñ bakırığının korkanday boldı da, kuru yer saylap dors dep yerge oltırdı. Em seskenip ketken Akbilekke âylecisip karap, etiklerin şeşpege âzirlegenin körsetti.

- Allam-av! Navı ne zat etedi?! Men oynap aytım da! - dep Akbilek, yağın ıslap, Köşenge şavıp, koltığının ıslap, kötermege şalıstı. Ama kart unamadı em bayagı etigin şeşeyektey boldı. Biz şegimiz katıp küldik. Köşen de külemsiredi em kısıyaklıdın kolınnan bosalıp: «Hop!» - dep kışkıırıp, oltırgan yerinnen şorşıp, tap akrobattay ayak üstine kadalıp turdı.

- Oñmadım-av! Alcıgan eken navı! - dep Akbilek âceyipsinip biz betke karadı.

Köşen, kısıyaklıdın sözlerine es etpey em oga kötere de karamay, üstinnen şeşken plaşın kısıyaklığa bulaktırdı. Akbilek onı tegaran bir kolında ıslap kaldı. Kart, onıñ avızın aştırmay, kiyiz börkin de kollarına tıktı em belin buvgan belbavdı tüzetip, soldat galifedi, gimnasterkadı ayaları man uykalap:

- Üyiñizge yahşılık! - dep davazın köterip aytı.

- Yahşılık pan kiriñiz, agay! - dep biz de keşki salamına yavap berdik.

Aylak ta saskan Akbilek plaş pan kiyiz börkti âketip, kiyim ilgişke ildi. Kart, zal boylap yürüp, sahnedin bir şetine oltırdı. Oltırıp, sınaş bizge karadı. Yüzi oyly boldı. Soñ kisesinnen cigare şıgarıp yaktı em asıkpay tütün işti.

- Munda tütün işilmeydi. Munavı klub, kotan tuvıl dep tagı da aytaman! - dedi esin yıyıp baslagan kısıyaklı.

Köşen, Akbilektiñ sözlerin makul körüp, basın iydi, aman da kısıyaklığa karamadı em tütünin işe berdi. Cigareni işine iygi etip tartıp, tütünin buvdaklandırıp, kısıyaklı betke şıgardı, sonı körgen Robert külemsirevin yasırayak üşün ayası man yalpak mıyıkların sıypadı em tartınıp soradı:

- Köşen-agay, den savlık kalaydı?

- Kalay da, bakır da! - dep yavap bergen kart, «taptıñ soramaga zat» degendi bildirip, iyinleri men kaktı.

Tap birinşi tanısuvdan, esli âdemge kelispegen kılıkları, Köşendi bizge kucırlı kart etip körsetti. Em biz sol vakıttan alıp, Köşennen ne zattı da sakladık. Kart cigaresin tâvesip işip, Akbilekke azgıruvly karadı da, yañı yuvılğan yerge tasladı.

Robert, körmegen kisi bolıp, kıskayaklığa karamın burdı, Akbilek te ündemedi.

- Barayatırman tünegün keşe şaşa yol man,— dep köterinki davazı man korkıstayak bolıp, közlerin de batlatıp, halk arasında ayılganday, bası-soñı bolmagan habardı basladı Köşen. - Karayman, ana estelik bolıp turgan tas soldat (asker) ornında yok!

Biz sâspeklep bir-birimizge karadık.

- Kaytip ol yok? - dep âceyipsindi Robert. - Âşe, kayda ol bolayak eken?

- Men de süytüp seyirsindim,- dep, tizlerine kolı man kağıp, Köşen habarın bardırdı.

- «Kayda yok bolgan eken?» dep oylayman. Közlerimdi uykaladım, belki, uyklap ketken bolsam dep oylanıp, özümdi şımtıp ta aldım. Aman da soldat ornında yok. E-e, yin karıskan bolar ol zatka dep, sol yerden tez asıktım em bolgan küşim men sıbırtkıldı oynaklatıp, eşekti şaptırttım. Avıl betke barmaga yigerlenmedim, âdemler yuvık betke, kasabaga aydadım. Ağaşlıkka yeteyatırman, ana «Fatima» turgan yerge...

- «Tav kızı» deytagan estelikti «Fatima» deysiñme? - dep sözün Yakub böldü.

- Âşe, soga bizim avıl «Fatima» dep atagan,— dep Köşen onıñ sözün yöplep, nege di avır tınıs alıp. - Karayman... Sol kızdıñ kasında... Körgenime ıynangım kelmeydi. Tas soldat «Fatimadıñ» kasında turı. Karaş oga, «randevuga» kelgen eken!- dep kart sılıkıldap küledi.

- Nâlet saga, kart ötirikşi! - dep şıdayalmay ayttı Akbilek.- Karataga, Alla saklasın seni, ne zat şıgarataganın.

Biz, yaslar, şegimiz katıp küleymiz.

- «Ne zat şıgarataganın» deysiñme?! - dep Köşen türlengen de etpey. kıskayaklıdıñ közlerine tup-tuvra karadı. - Sol soldat frontovik (sınırdı savaşgan) te. A frontovikler - olar sölegi yas-yavkaday tuvıl, olar ne zatka da yaravlı, olardıñ kollarınnan ne zat ta keledi. Frontovik bir de sasıp keteyek tuvıl. Onı men bek âröv bilemen. Özüm frontovikpen de! - dep kart maktanıp, kolı man özünüñ kökireğine soktı.

ALTIN ŞİBİN

Kar töslendi agartadı. Bir kesek yerler irigennen sebep, erekten yamavlı ak yorkanga usap ketediler. Kıs şıkpaga köp kalğanı yok. Avılda, böten de maşınalar yüretagan orta oramda, kündiz epsiz batpak boladı. Maşınalar batpakka batpaga az kalıp, yoldıñ şetine şıgadılar em yoldı keñeyte berediler. Yer aylak zabın. Avıl âdemleri oramga etiksiz şıkpaydılar. Âr kün sayın, kuntuvardan kün tuvıp, özünüñ

küşî men yerdi yılıtadı. Avlalarda kalgan kar künnen küngê az bola beredi. Em avlalar kün tuvğanlay buvlanıp, ak hardan etilgen şımıldıktay, buv man bürkeledi. Üylerdiñ şerepişleri men şiferleri de buvlanadılar em, olardan tamşılar tıgırıp tüşüp, tamam yazlıktığı sesin şıgaradılar. A erteñlikte üylerdiñ konalarında, züklerinde ilingen buz simekleri âlemet kucır bolıp közge körünediler. Keşe yer buzlap şıksa da, kün, erinşek kullıkşıday bolıp, asıkpay tuvıp, özünüñ isin etip baslaydı em yerdi uyanuvga âzirleydi. Az bolatagan kar, iriytagan buz, avlalarda köteriletagan buv tez ara kıs uykıdan uyanmaga keregin bildiredi.

Sosı künlerde Sokur tösekte yatak bolıp, dunıyadan bas keşpege âzirlegen edi.

Tükenşi kız erteñ sayın onı bosına sakladı. Tükenşi kâr etip Sokurga dep «Belomorkanal» cigarelerdiñ pâşkesin aşıp âzirlep turatagan edi. Sokur kün sayın tükenge eki cigare almaga kelgen. Bir yıl artta, yas kız tükenge tüşetagananda, kart pan ol ursıspaga az kalgan ediler. Eki cigare üşün yas tükenşi pâşkedi aşkısı kelmedi. Sokur eki kâpik sozğanda, kız aylak ta bek aşuvlandı, aman da Sokurdi köpten tanıgan esli tükenşi sözge kiristi em pâşkediñ kağıtın yırtıp eki cigaredi kartka sozdı. Sokur külemsirep, erinleri men «sav bol» dep aytıp. yıbırdap, özünüñ şüşün añlagan kisidey, kunısıp, akırtın adımlap tükennen şıktı.

- Âşe, ne eteyeksiñ! Sonaday ol nâsipsiz! Eki yumada bir bulka ötpék, kün sayın eki cigare alataganı bolmasa, bir zat ta oga kerekpeydi, - dedi avısatagan esli tükenşi, orınına tüşetagan kızdı üyretip em oga aşılğan pâşke ündirikte kaysı yerde turmaga keregin de körsetip ayttı. -Cigare üşün sen, kız, kaygırma, eki yumadıñ işinde pâşkedi savlay tâviseyek em bâasın da töleyek. Kart özünşe ekonom etemen dep oylaydı. Onı Allah süytüp yaratkan bolsa ne eteyeksiñ?! Sıklığına ep te, sep te yok! Sandıkta bir on bes mıñ mânet akşası bar, al, ne hayır, özü yappa-yalgız! Kimge saklaydı detaga?

Bu kün tükenşi kız, ündiriktegi aşılğan pâşkedi körüp, karttıñ kelmeytaganına seyirsin·di. Yade kart tütindi koygan, yade deseñ avırıp yatadı, degen oylar kızga kelediler. Avırğan bolar, degen oy kelgende, kız onı ak yürekten alıp ayadı. Kim oga as işireyek, kim oga suv bereyek, dep kız özü özüne soravlar berdi. Sokurdiñ bir koñısı kısıkayaklısı tükenge ötpék almaga kelgende, kız dayanalmay karttıñ akında soradı.

- Alla bilsin onı! Alla tala özü onıñ yanın saklalmas, nege deseñ âdemge bir ayak suv özü bermes em özü de tilemes «Sokur» dep oga at bosına berilgen yok, ene,

turgan bir Kudaydın sokır kulı! Dunıyadı özü körmes, özün de duniyaga körsetpes. Sonnan sebep Sokur man ne bolganın, kızım, kaydan bileyim ? - dep yavapladı koñısı kıskayaklı.

Kıskayaklıdın söylegenine tükenşi kız artık es etpedi, kaytıp ol karttı tagı da ayap aldı.

***

Kart Sokur orındıkta kıymıldamay yatıp işke ünılgen közleri men irgedegi toktagan kirli sâatke karaydı. Sâat toktagan. A âcel sâati yuvıklaydı. Âcel sâati Sokurdın iytime de yuvıklaydı. İyt te ağaştan yasalğan kosta avır ıñıranıp yatadı. Ol aş. Okında osallangan sarı tisleri men kostıñ ağaşın kemiredi. İyt mıne bir yuma bolayatır, üydın iyesi avırgannan beri, bir zat ta avızına kappaganı. Sokur da kapkanı yok. İytti Sokur özünnen de bek süyetagan edi. Bas dep ol Sokurdın saklavşısı boldı, soñında olar bir-birlerine üyrenşikli boldılar. Yaz künlerde kart iyttıñ kasına oltırıp, tügi kuyılatagan kızıl terisin sıypap, özünüñ oyları akında onı man keñesetagan edi. Muna künlerde avıruvdan sebep, ol tabanga mınıp saklanıp yatkan kaklangan etten kesip alalmaydı. Aldın Sokur kesek etti iytkerip, özü onıñ kasına oltırıp, onıñ aşaganına karap turatagan edi.

- Muna et meniki. Anda entte eki kaklangan koy, bir baspaktıñ eti bar, dört bökşe pıslak, bir tsentner (50 kg) biyday em bir tsentner tarı, bir şuval kepken kertpe de bar. Bizge bu zatlar ömirimizge de yeteyek. Mıne tükennen yumşak ötpök âkelsen, saga da berermen, berermen, tek sen karaldıga birevdi de yuvıtıpa, kim biledi tonap oltırırlar. A men. - deydi Sokur, iytker, tap bir âdem men söylegendey bolıp.

Üydın tabanında karttıñ azığı saklanatagan edi. Bökşelerde, yıllar yatıp, kireştey kepken pıslaklar, tabannıñ makaslarına kaklangan etler ilingenler, tabannıñ bir müyisine biyday kuyılğan, baska müyisine-tarı. Aslıktı, kolhozda muhasebeci bolıp islegeninde, gündeliğine alğan edi. Taban (tavan, çatı katı) tıstan ağaş kap pan yabılıp, tot baskan üyken kirt pen kirtlenetagan edi. Tabanga mınar üşün şapıraş salmaga kerek, a sol şapıraştı Sokur üydın işinde yasıradı. Avladı, vergi tölegisi kelmey, ol koñısılardıñ yañı üylengen yaslarına bir şuval yeralma üşün kullanmaga beredi. Sol yeralmadı sav yılına kaytıp te bolsın yetkeredi.

Üstine bir de avıstırmay tamam akşıl bolgan tente ıstandı, ayagına, özünüñ kolı man bir neşe yamalğan keten bâpişti, basına börk kelbagın yoygan, tüsi avgan, kulakları üzilgen börtki kiyip yürgen. Avıldın kıskayaklıları onı körüp, şıdayalmay

bir-birlerine «Keliñiz, kosılısıp muna yazıkka ıstan man börk alayak»,-deydiler. Elbette, bir zat ta almaydılar, Sokur da olardıñ sözlerine mâne bermeydi.

Agaş pan kömür de satıp almadı ol. Aşşı, suvık kıs künlerinde primus yağıp, onıñ üstine ayakların köterip, özünüñ sıklığı üşün, tamaşaşa yılmıp turdı. Elektrik de kullanmaytagan edi. Sol bayagı avlasın beretagan koñısısınnan şırakmay tilep, okın-sokıda keşeler men «kartop» şıraktı yagatagan edi. Eger şırak yanatagan keşelerde tereze siselerden üyine karasañ, Sokur yarık keşeleri zıyan ketpesin dep kitap okıytaganın körüp bek âceyipsinesin. Sıñar bir kitaptı okıydı. Tısı tozgan, durbatları eskirgen em zamannan sargaygan kitaptın atı—«Ovod». Seyir tuvılmı? Bu kitapta ne zat tapkan eken? Onı tek Sokur özü bileği, eşte.

Soñgı yıllarda Sokur bir ayda tek alpıs eki kâpik şıtaclaytagan edi. O elektroşırak yakpagannan sebep, elektrik üşün tölemeytagan edi, radio saldırmagan, emekli aylıgının kırk segiz mânetin ay sayın sandıkka salıp baratagan .

***

Bir yırma yıl artta onı man bir kucırlı zat boldı em sonnan beri onıñ yaşavı türlenip ketti. Aldın onıñ âdemlerden ayırganday mını bolgan yok edi. Âligi sıklığı da, kızganşıklığı da - bir zat ta sezilmeytagan edi. Aldıngı Sokurdı körgeñ âdem âligi Sokurdı körse, yade Sokur bulay âdem bolgan dep esitse, kötere de ıynanayak tuvıl edi. Eki türlü âdemdey, aralarında kün men ayday — baskalığı. Sokur savlay avılga munaday kâsiyeti men belgili bolar dep avılşılardıñ birevi de oylangan yok edi. Söle savlay dunıyada Sokurdıñ kâsiyetindey âdemdi tappaga üyken şek. Kayda da avıldı aytpa da koy. Sokur-yalgız, sıñar özü!

Mine onı man kayda kucırlı zat bolganı ... Pişenşaldıñ şağı edi. Kırdı pişendi şalgan zamanda Sokurdıñ şalgısı sınıdı. Üyle vakıtta, ol temirşige barayım, dep avılga yollandı. Pişen şalatagan yeri avıldan alıs edi em ol avılga terlep—pisip, arıptalıp keledi. Sol zamanda temirşidiñ üyi sovhozdıñ sölegi masterskoyınıñ orınında edi. Âli sol üydiñ bir uşkıñı da kalganı yok, a ol zamanda sol üyge usagan temir üyler âr bir avılta bar ediler. Em usta temirşidiñ dañkı savlay Koban boyında orınlaskan avıllarga yayılatagan edi. Temirşi İnal da bâri Nogay avıllarga ustalığı man belgili edi. Teletin men yabılğan, kara kerbişten kalangan, sırt betten terezesiz, a kubıla bettegi terezeler sisesiz, esigi de kapsız edi temirşidiñ üyiniñ. Oga yuvıklasañ yangan kömürdüñ kurım iyisi burnıña sogatagan edi. Birevlerge sol iyis yaraydı, a birevler yaratpaydılar. Tek temir üyge kirgen âdem sol iyiske üyrenşikli boladı em yaratataganın da, yaratpaytaganın da mutadı. Temir üyde: sandal,

temirşidiñ körüğü, bir müyiste üyilgen kömür, kömürdüñ kasında temirdi suvitatagan suvga tolğan şapşak, aldı bette üstünde maylı kazaklar töselgen agaş orındık bar edi.

Arıp kelgen Sokur şalgısın İnalga berdi de, barıp agaş orındıkka yantaydı, em temirşidiñ şökişiniñ tâtli davazın tıñlap, uyklap ketkenin bilmey kaldı. Temirşi İnal ündemey şalgıdıñ kulagın kızartıp şökişi men taptap alıp kerek kepke saldı. Endigisi kızgan kulaktı şapşakka suvıtıp alayım dep ol kurıldap uyklaytagan Sokurga basın burganlay avızın aşıp bir yerde kattı... Uyklap turgan Sokurdiñ tanavınnan altın şıbın şıktı. Altın şıbın şığıp Sokurdiñ betinnen, kiyiminiñ üstinnen yılısıp bardı, agaş orındıktıñ şetine yetti, orındıktıñ tuyagınnan yerge tüstü, tösüp kum sebilgen yer men şapşak betke yılıstı, şapşakka yetkende, şapşakka basıp yogarıga yorgaladı em tuvra öreyi uşıp turgan İnalıñ közleriniñ aldında altın şıbın yılısıp suvga yetti. Altın şıbın suv işip, kaytıp suvga kelgen bolsa, süytüp artka ketti. Ter baskan iyeginnen yürüp, avızınıñ yabık erinlerinnen aylanıp, sargaygan mıyıklarınnan kıynalıp ötip, yane sol şıkkın tanavına kirdi. Sokurdiñ beti kötere de buzılmadı, ol kurıldap tâtli uyklaytagan edi, Temirşi İnal kullığın da mutıp, sakav bolganday, Sokur uyanganşa bir yerde katıp kaldı.

AYASAÑIZ KART AKTUYAKTI

Bir zamanlarda bâri avılşılar da mutıp kutılğan kartaygan at Aktuyak kosayak atıp, yüyrik attay bolıp, avıl boyınşa şapkılap basladı. Arıklıktan kabırgaları sezilip turgan kart at, basın yan—yakka burgıslap, avıldıñ bir şetinnen ana bir şetine yuvıradı em *sol* şabuvı man artına kaytadı. Eger at yolında âdemlerdi köre kalsa, seskenip, toktalıp, kosayak atıp, turgan yerinde nândüriktey aylanadı. Onı körgen âdemler:

- Karaş kutırgan atka, kartayganda yüyrik bolgısı keledi-av!- dep şekleri katıp küleydiler.

At birev de oga zararlık etpegenin sezip, sirktegi attay, basın şaykap, tuyakların âdemge usatıp, abıtlaydı. Böten de bek sıñar bir ak tuyagın yogarı köterip abıtlaydı. Külgen âdemlerden bir on abıt kader erek ketkenley, ol tağı da şabadı. Birerde avıldıñ şetindegi töbege mınedi em öziniñ etetagan kucırlı zatların koymaydı.

Bir insan da, ne bolgan eken *sol* atka dep, oylamadı. A oga, atka, birev de onıñ akında oylanganı em birevdiñ de onıñ üşün yanı avırganı, oga muna dunıya

kerek tuvıday, kerek tuvıl edi. Onıñ tisi avırgan edi. Azuv tisi. Bek yaman avırtatagan edi. Dayanıp bolmastay kıynaytagan edi. Savlay cümle müşelerin sarsıtatagan edi. Bası, birev temir tayak pan dümbiclegendey bolıp, zil basıp avırttı. Böten de bek tuyakları töbediñ taslı yerine bastı dese, savlay kevdesi dayanıp bolmastay bolıp avırttı. Sonday şakta biz iyneler ayaklarına şanışılğanday boldılar, a basın, bilardo topları bir birlerine sogılğanday, şav-şuv biyledi. Bu vakıtta eger onıñ kolu bolgan bolsa, ol sol avırgan tis bolgan yağın suvırıp taslar edi. Tek *sol* vakıtlarda ol ârzekirsip, kosayak atıp, basın yan-yakka şaykap, nândüriktey aylanıp tamam talğışay töbeden tüşpey turdı. Em kötere bolmaganda, ene-mine bası şatlaytırganday bolganda... Onıñ köz aldına arbaga yegilip yürgende, kasında futbol top, maşınadıñ teğerşiği astında kalıp, tarsıldap buzılğanda, apatı ketip, baganaga sogılıp arbadı avdarganı keledi. Söle de ol, bası yik-yiginnen ayırılayatırganın sezgende, töbeden tüşüp, avıl işi men katalaklap şaptı. Tisi tağı da bek kutırdı, bası toptay şaşılayağı esine keldi, em *ol* keşke deyim özün şakırıp tartatagan töbege yuvıklamadı. Aksamda, salkınlık tüşkende, arıp-talıp kart at taslangan mal çiftligine bardı. Sovhoz malın satkanda, bu kotanlar, yer-yerleri opırap, paydasız bolıp kalgan ediler. Kotanlardıñ kasında bulak bar edi. Aldın mal sol bulaktan suv işetagan edi. Ene sol bulakka keledi Aktuyak keş sayın.

Aldın... Ol yas zamanında, onıñ iyesi arbaşı Karamırza onı muna bulakka suv işirtpege âkeletagan edi. O, kayday dâmlı edi sol bulaktıñ suvı! Erini suvga tiygenley, arıganı-talganı yan-mayan yok bolatagan edi. Özün Kobanniñ yagasındağı yasıl togayındaday sezip, özünüñ oysız tay şagin eske tüşürüp, arbaga yegilgennen soñ yüyrikliğin yoygan bolsa da, sol suvdan soñ yüyrik attay şapkısı keletagan edi.

A endigi... Ol konadan agatagan bulak suvga basın tömen salıp keldi. Suvdı kızıksınıp uvırtlasa da, suvık suv tistegi avıruvdı biraz sabırлатkanın sezip, al onı yutpaga asıkpadı. Suv avızında yilinganlay, avıruvı da küşlenip basladı. Sonı üşün ol, avızındağı suvın yutıp, agatagan bulaktan tağı da uvırtladı. Sav keşedi ol yıldızlar bıdıragan karaña kökke de, muñlı, sarı ayga da karamay, suvdı uvırtlay berip, turagalıp mızgadı.

Yalı agarıp, tükleri tüşüp baslagan kart Aktuyaktıñ keşeleri süytüp oza bardılar. Tañ şolpanı sönip, kızıl, kızuvlı kün şıkkanda, onıñ közlerine kızıl tögerekler enip em ol avıl boylap katalaklap şaptı, bayağı töbege mınıp berlisidi.

Karamırza, Aktuyaktıñ iyese, avılda özünüñ bayır atı bolganlardıñ birisi edi. Ol mazallı, savlıklı kisi edi. Añlamastan âcel kelip, bir ay artta kâpilesten ölip ketti. Böten de atka karav kerek, yem kerek. Âdemler mallarına tegaran yem tabadılar, a yalgız kurtka kaytip atka yem tabayak edi. Kart attı satpaga da bolalmadı. Kimge kerek edi kartaygan at ada bolıp, ne minip, ne yegip bolayak tuvıl edi onı. Sonıñ üşün de kurtka: «Erkinlik saga, argımak!» —dep yüven men attı soktı. Onnan soñ birev de attı karaldısına kirgistepege batpadı. Karamırzadıñ pişesiniñ hâteri kalır deppe, yade paydasız ayvanga yem tütirip bolama deppe, kim bileği, batpadılar. Bir neşe künler at koralardıñ tübinde kögölen otladı, oramga kül men, koklık pan birge taslangan astan kalgan zatlardı yedi. Sosı kül töbelerde şirik bir zat yep tisin zıyanladıma, yade bir neşe yıl artta avıruv baslandıma, kim bileği onı? Tek birinşi kere avıruv özün bildirgende, ol, tili men tisin yalap, tisinde tesik barın sezdi...

Ol mekansız bolganda, birinşi künlerinde onı avıldıñ balaları ıslap, üstine minip Koban yagasında kıldırdılar. Yagada oga yaradı. Taza, yelemik, âröv iyisli em dâmlı kögölenler, Kobannıñ ap-aşık tâtli suvı onı köñillendirdiler. Tek balalar onı suvga kirgisteyp yuzdirgenleri oga yaramadı. A bir kere balalar onı teren yerge kirgisttiler. Yazık at suvga keteyazıp tegaran bir kutıldı. Em sonnan soñ ol Koban yagadan kaştı, suv yagaga yuvıklamaga da korktı. Kobannıñ şuvıldav sesin esite kalıp em sonıñ arasında esine suvga keteyazganın tüsürüp, ol yagadan aylak ta erek yerde tursa da, seskenip yürdi. Oramlarda yürdi. Birerde sâatlep Karamırzadıñ karaldısınıñ aldında, sagınışlı yegiletagan arbasına karap, alal iyese eske alıp turdı. Sonday şaklarda kurtka közleri yaslanıp, şıdayalmay, atka, aş dep ötpkek berip turdı. Aktuyak erinlerin yıbırdatıp kurtkadıñ kolınnan ötpkekti aşaytagan edi. - Ket, Alla ömiriñdi kıskartkır! - dedi kurtka yılamdırıp soñında.

Aktuyak ketpedi, kurtkaga muñayıp karadı. Kurtka avızın kımıp, kömekeyin bosatıp, karaldıga barıp sıbırtkı alıp, attı kuvdı. Ol zamanda Aktuyak, basın tömen salıp, tınlavlı bolıp, ketip turdı. Çit koralardıñ yanlarında kögölen izlep, tereklerdiñ yapırakların üzip yaşadı at. Sol vakıtlarda avıl balalarınıñ birevi onı ıslap oramlarda kıldırdı. Onnan yarbaska yetip Koban yagasına tüseyek bolganda, at tırtısıp, orınnan kozgalmay toktaldı. Bala, attıñ tırtıskanına aşuvlanıp, şıbık pan onı töbeledi. Şıbık attıñ közüne tiye ketti. Onday zatka Aktuyak şıdayalmadı. Kosayak atıp, baladı üstinnen tımalattı. Bala attan uşıp ayagin sındırdı. Eki-meki atta kıldırmaga süygen balalar tabılmadılar, Aktuyak ta âdemlerden ürkip basladı.

Sonnan soñ bu tez-tez sovhozdiñ karaldısında köründü. Munda, indırda bıldırdan şaşılıp kalgan aslıktı torgaylar man, kögerşinler men birge şöplep yedi, biyik, tas koradiñ tübinde ösetagan atkulaktı süyip otladı. Karaldıda kuyı da bar edi. Âdemler, şekekler men kuyıdan suv alıp, koradiñ yanın köl etken ediler. Sonıñ üşün de suv karaldıda erkin edi. Asıñ bar bolsa, suvıñ bar bolsa, başına şer keregim?! Süytüp tınışlık tavıp, bir-eki yıl âcel sâatine deyim yaşamaga bolayak edi Aktuyak. Tek... Ekinşi ayında sol adavıs tisi avırdı da savlay dunıya köz aldında aktarıldı. Endigisi ol sovhozniñ karaldısında körünmedi, iyisiniñ üyin de muttı, savlay ozgan yaşavın da, bâri zattı da muttı. Oga savlay yaşavı, şıdalmas kıynlıklar bolıp, azap şegüv bolıp köründü. «Munadan ese ayagım sınıp, bir yerde ölgen bolgay edim», -degen oy onıñ basında tuva berdi. Ol tögeregindegi zatlardı añlamay basladı. Bir zamanlarda ol tañ ataganı man suklanıp, kün batataganga karap, tögerektiñ yarasıklığına közü kızıksınıp turatagan edi. Endigi suklanuv kayda, kızıksınuv kayda?! Bir senimi de, mıradı da, niyeti de bolmay yaşadı. Âr bir attay kursagın toygıstpaga da şalıspadı. Sol tisiniñ avıruvı ketkenin de süymedi. Endigisi ol tap süytüp ol kişkeyinnen özün tis avıruvlu bolıp tuvganday körüp basladı. A dunıya onıñ azap şegüvin añlamadı. Kartaygan, ölmege az kalgan at kerek edime bu dunıyaga ?! Âdemler arasında kayday bolsa da avıruv bolsa, doktorlar yok etediler, a atlar arasında bolmaydı da onday zat... Böten de ol yalgız, sınıar bolıp kalgan bolsa... Oga da bu dunıya kerek tuvıl edi.

Köpke deyim Aktuyaktıñ şıdalmas künleri sozılayak ta bolar ediler... Tek soñısı birden keldi. Sol kün kaladan şuvıldır otamaga okuvşılar avılga bir maşın bolıp keldiler. Olar şuvıldasıp maşınnen tüşüp âbir-şübirlerin sovhoz karaldısınıñ korasınıñ kasına salıp, bâri de birge kontorga gürildesip bardılar. Sol vakıtta oram man Aktuyak katalaklap şavıp barayatır edi.

- Karañız!- dep birev attı körüp kışkırdı.

- Ne kucırlı attı bu!- dedi baskası.

Aktuyak basın yan-yakka şaykap, agargan yalın kızluvı şiberektey yelde yelpildetip, bir kucır bolıp şabadı. Onı körgen âdem at şabadı dep eş oylanmas edi. Okuvşular seyir ettiler. A bir kesek yaslar özlerin atta oltırgan kolların yüvenniñ tizgininnen ıslagan atlıday etip:

- No! No!- dep kışkırstılar. Aktuyak yaslardıñ kaslarınnan ozayatırğanda, koradiñ kasında okuvşılardıñ âbir-şübirlerin körüp, nege bolsa da toktaldı. Onıñ karamı âbir-şübirlerdiñ arasındagı bir âlemt zatta tigildi. Ol avır tınıs alıp, şemidanlardı,

şantalarđı iyiskilep şıktı em sol körgen âlemet zatına basın sozdı. Onıñ karaşıl kök, közleri seyiri kalıp kızılşa tüsli gitaraga tigildiler.

- Karañız, yüyrik at bizim zatlarımızga keldi, -dedi okuvşılardıñ birisi.

Aktuyak davaz şıkkın betke erinip basın burdı. Okuvşılardıñ karamın alganda, yerde kişkey tüyege usagan özünüñ bükir kületkisin körüp seskendi. Seskenip ol tağı da gitaraga basın iydi, özü de es etpey, tili men tellerine tiydi. Teller zañırap kettiler. Aktuyak, aylak ta seyiri kalıp, tağı da erinlerin tellerge tiygisti. Tağı da sesler şıktılar. Sol zamanda onıñ yağı şanıştı em tisi kutırıp avırttı. Aktuyak avızın aşp, temir avızlıktı tislegende y etip, tellerdi şaynap basladı. Dayanalmay şaynadı. Teller üzildiler, tisleri arasına kaptılar, avızı kanadı.

- Karañız, bizim gitaramızdı yiydi! - dep okuvşılar arasında birev bakırdı.

Okuvşılar, bakırısıp, âbir-şübirleri turgan betke şaptılar. Aktuyak olardıñ keleyatırğanların sezip, basın yan-yakka şaykap, gitaradan bosanayak boldı, aman da tisleri kapkan teller bosalmadılar. Okuvşılar yuvıkladanda, at tislerine kapkan gitara man ürküp kaştı. Bolgan küşün salıp kaştı. Akaşılğan gitara, kün tutılğanda sogılğan elekennen şıgatagan sestey sestı şıgarıp, attan ayırılmadı.

- Karañız, kaytıp şabataganın! Biz onıñ artınnan endi yetalmasıpız! - dep bolgan zatka seyirsiniñ bakırdılar okuvşılar.

Tek avıldıñ şetinde gitara attan ayırılıp tüstü. Aktuyak şabuvın toktatpay çiftlikler betke ketti.

Üylege şekim at opırgan kotanlar arasında kezdi. Yaralı avızı aşıtıp avırttı. Soñında ol bulaktıñ kasında toktap, şuvıldap akkan suvga karap turdı. Onnan soñ tizlerine şöñkip yattı. Basın yerge salıp, mızgap ketti. Avıruvga da, bir zatka da es bermey mızgadı.

Tüsten soñ yel köterildi. Kökte kuba, avır bulıtlar toparlasıp yıyıldılar. Yel, davıl aldındagınday bolıp, küşlene berdi. Attıñ şal yalı, yırtık eski şaşaklarday, yan—yakka yelpillediler. Endigisi ol ayak üstine turmaga bolalmadı. Bir zat akında da oylanmay, tek tınışlık, rahatlık tavıp yatkısı keldi.

Aktuyaktıñ arıgan, tuman baskan akılına tay zamanı, anası, onıñ tâtli sütinini iyisi keldiler. Birden yel şıntı davılga aylandı. Üyken, suvık yamgırđıñ birinşi tamşıları tüstüler. Soñ tamşılar karga aylandılar, a onnan soñ burşak soktı. Burşaklar almaday üyken bolıp tüsüp basladılar. Aktuyak birden silkindi de, ayak üstine turdı. Üyken burşaklar savlay kevdesin avırtıp töbelediler. Atka kökten burşak bolmay, ak almalar tükende y sezildi. Ak almalar mañlayına, tanavlarına,

mıyına soktilar. Aktuyak, kökten tükken kazaga özünüñ karsılıgın körsetpege şalıskanday bolıp, aldı ayakları man kosayak atıp, bolgan küşün salıp, kisinedi. Em sol vakıtta tastay birşiy mıyına domp etip tiydi. közleriniñ aldında ayındırık sızıldı. Em ol dürsildep yerge yığıldı...

...Davıl birden tındı em kün şıktı. Tögerek ap-aşık boldı. Terekler kıstagınday yapıraksız, yalañaş kalgan ediler. Aktuyak suvık burşak pan yabılğan edi. Küntuvarında kökte kayk kılışlarday bolıp, yeti tükli eki kurtkaşık tuvdı. Bir kesek zamannan ak töbeşik kozgaldı em töbeşiktiñ işinnen, yañıdan tuvğanday bolıp, yarasık Aktuyak şorşıp ayak üstine turdı. Ol orgıy berip kardı üstinnen tükürdü, basın öktek yogarga köterdi, yarasık yibek yalın silkti. Ertengi şıktagınday bolıp, yumşak, tegis terisi künde yıldıradı. At. tuyakları man öktek basıp, kurtkaşıklar betke burılıp abıtladı. Yer men kök birigisetagan yerge yetip, ol tömenindegi yeti tükli kurtkaşıkka özünüñ sıñar bir ak tuyagı man abıt etti. Em eki kurtkaşıktañ arasında bardı. Kurtkaşıktañ ortasına mingende, ol tagı da bir kere yogarıdan yerge karadı em, razılıgın bildirende bolıp, basın iyip, ol ömirliklerge yok boldı...

ZEYNAB

Yazlık. Künniñ közü tamam yerdı keptirgen. Tek şoñkırlarda irigen kardan az-maz suv kalgan. Terekler bürlenmege karaganlar. Bu zamanda kırdı saban aydaladı, avlalar kazıladı. Tabiat ta, âdemler de yazlık pan birge yaynap baslaganlar ...

Zeynab oylı bolıp, asıkpay, okuldan kaytıp keleyatır. Depterlerge tolğan morı şantası kolında şaykaladı. Kısıkayaklı közlerin yumıp, künge karaydı, okında erinleriniñ müyisin yıyırıp külemsireydi. Onnan soñ közlerin aşadı, avır tınıs alıp abıtlaydı. Oylı közler otız yasına kelmege kısıkayaklıdı eslidey etip, körsetediler. Kısıkayaklı birerde, birev onıñ külemsiregenin sezip oltırmasın degende etip, yan-yagına karanadı. Ama âdemler oramlarda körünmeydiler, avılşılar yıldıñ bu şagında üyken âreket etediler. Zeynab ta ozgan derislerdi esine tükürüp süyinedi. "Ne âröv kün!" - dep suklanadı yazlıkka. "Olardan baska mende birev de yok", - dep oylaydı okıtatan balaları akında.

Zeynabtıñ üytüp bek yarasıklığı da yok, orta boylı, yuka beti sepkilli, erkekler oga karap suklanmaydılar, kısıkayaklılar künnemeydiler. Yas okıtuvşı, özü bukıc (dul) Köp oltırganan onıñ kevdesi biraz bükireygen. Keşelerde kitap okısa,

tetradlerdi karasa, ol közüldirik saladı, a âdemlerge közleri almaytaganın sezdirgisi kelmeydi. Onıñ da yüreginiñ tübinde bir üyken oyı bar. Ah, ol oy kayday oy. Tolarma eken mıradı onıñ, tabılar ma eken oga şıntı yan yoldas? Kullıkta onı maktaydılar, özü de tek kullıkta tuvıl, savlay yaşavında körümlü bolmaga şalıadı. Okulda Zeynab oga berilgen sâatlerden baska bolıp ta kâr tabadı. Literaturadan krucok yürgetedi, pionerler men kullık etedi. Üyde de, iste de zamandı bosına yoymaydı.

- Zeynab Krım-Gereyevna! - degen davıs onıñ oyın böldü.

- Men yazıp kutıldım. Alıñız! - dep artınnan yetken bala kök depterdi sozdı.

- Şahim, men saga túsindirdim de, asıkpay üyde kutılğan bolsañ, saga birev de şamgalayak tuvıl edi, -dep okıtuvşı, davazın anadıñ yumsak söylevine usatıp, ayttı. Yas bala onday davazga üyrenen yok edi, uyaldı da, depterdi algasap şantaga salıp, burılıp kaştı.

- Ah seni... - dep aytayagın aytalmay kaldı kısıkayaklı, em tınık oram man yollandı. Tağı da esine balalar tüstüler, morı şantadağı kök depterlerge karap: "Mıne munda otız eki yürek",- dedi. Bugün ol balalarga kompozisyon yazdırtkan edi. Okuvşılardıñ oyılı közleri, tuvra karamları söle de esinde. Em olardı eske túsirgen sayın Zeynab kuvandı, köñili köterildi.

Ava tap-taza. Karlıgaşlar, kanatları yıldırap, kökte uşadılar. Kubıla betten erte kaytkan karatorgaylar özleriniñ yazlık yırların yırlaydılar. Zeynab avıldıñ şetindegi kişkey töbeşikte balalardı körüp: "Şâbden yıyadılar", - dedi özü özüne em birden özün de kişkey baladay kördü. Kırga barıp şâbden yıyatagan zamanları esine tüstü.

Soñ kısıkayaklıdıñ esine kız zamanı, avılga kolına diplom alıp kelgeni em kaytıp keşelerde yas onı üyine deyim ozgarganı tüstü. Yas oga aşık etip, kayday sözler aytkanı kulagına şalıdı. Soñ toy esine tüstü... Birden köz aldında savlay dunıya avdarıldı. Kök kızarıp yerdıñ üstine tönterildi. Yasıl tavlar köp-kömek bolıp köründüler. Bası aylandı, ava tâtli bolıp sezildi em ol tınısın avır aldı. Buvınları bosap kettiler... Zeynab toktadı da, közlerin yumdı... Kulagına ozgan keşegi mısıık bakırığı şalıdı. "Yarabiy, ne bolgan eken maga?"- dep Zeynab oylandı.

Bir zamanga deyim ol özün bir osal âdemdey kördü, birden yılagısı keldi. Közlerinnen tıgırıp eki köz yas tüstü.

Avıldıñ yogar betinnen traktordıñ gürildegeni esitildi. Oram man şandı kökitip, yeñil maşına ozdı. Zeynab kızıl kermek yabilgan üyge yetti. Üydiñ

töbesinde uykısırap turgan kara karga, âdem yuvıklaganın sezip: "Kar-kar",-dep bakırıp avlaga uştı. Karaldıdı biylegen torgaylar, Zeynaptın kireyatırğanın körüp, kökte üyirimlestiler.

Basamaktıñ kasında kara iyt yatır edi. Yas kıskayaklı onıñ basınnan sıypadı da üyge kirdi. Şantasın oltırğışka salıp, özü divanga oltırdı. Üydiñ işi salkım. Tereze tüpte ösetagan şeşekeyler peşti salkım etediler. Masa, oltırğışlar, şifoñer, televizor, küyiz, orındık pan divan — bular ediler peştegi mülkler.

Biraz oltırğan soñ Zeynab turdı. Şantadı aktarıp, onnan "Kupçakov Amirdiki" dep yazılğan depterdi şıgardı.

Birden kıskayaklıdıñ köz aldına baladıñ aşuvlı karavı keldi. Okuvşı taktaga şıksa da, Zeynabtı körgisi kelmey, morı tüsli közlerin yade yerge, yade tereze betke buradı.

"Üyinde üyretediler,-dep Zeynab oylanadı.-Baladıñ ne şüşı bar? Al üytüp aytıp kara. Balalar- üykenlerdiñ biyalası. Men agası man yaşaganda, ertenikten keşke deri bizde bolatagan, meni kuşaklaytagan Amir endigisi üydiñ kasına tuvıl, oramga yuvımaydı."

Zeynab masadın yaşıginnen albomdı şıgarıp, durbatların avdarıp, bir kârtti aldı. Ol İsmaildiñ süvreti edi. "Ne bek usaydılar,-dedi işinnen kıskayaklı kârtke karap.-Bükir burınları, üyken mañlay, birge bitken kasları, bala össe, tamam İsmaildiñ özü bolayak..." Kıskayaklı bir kıyıl zaman kârtke karap turdı. Bes yıl birge yaşagan yaşavı közge köründü.

Süyimleri suvıganı, kün sayın onıñ kullıktan keş kaytataganı, keşe sayın ursısataganı tağı da yañıdan köz aldına keldi. Birden soñğı kere ayılğan katı sözler kulagina kök gürildegendey şalındılar. Sol kün, ol esirip kelgen edi. Bir şüşsiz Zeynabtıñ yağınnan şaldı em ekirindi:

- "Ne zatka muna sıpatsız, birşiyge yaravsız pişedi aldım? Bek kerek edi seniñ diplomıñ! Savlay yaşavımdı âlek ettiñ sen! Savlay yaşlıgımdı seniñ üşün zıyan ettim... "

Zeynab üyden kaşıp ketti, onnan soñ olar ayırılıstılar. Bayınıñ kardaşları Zeynabtı körüp unamadılar ...

- Söle kalada baska pişe men turadı... - dedi de Zeynab tağı da közlerin aşıp yaptı.

«Kaytesiñ âşe? Yarayım saga yañı yaşav? Yañı pişe men de kırılı yaşamay bolarsıñ?
Âşe, ne eteyeksiñ, men seniñ üşün yaratılğan yokpan .. "dep kârt pen söyley berip,
Zeynab özü birden yılap ketti. Köz yasın basındağı yavlıktıñ uşı man sürttü...

Tagı da bir kesek zaman oylap oltırdı. Soñ baladıñ depterin kolına aldı.
Bugünki kompozisyonıñ teması - "Yaşavımda bolğan âlemet zat". Amirdin
kompozisyonu «Balık ıslavda" dep atalğan. "Kötere yerde de meni men erispege
şalısadı... - dedi okıtuvşısı özü özüne.

Soñına deyim Zeynab onı okımadı. "Âlemet bala, suklanganday bir söz
esitpeşiñ onnan. Kompozisyonu deseñ sol. Baska balalar yahşı epitetler tavıp,
kızıksınuvların aytıp bilediler. A onda onday zat yok",- degen oyları man depterdi
yavıp şantaga saldı.

Tünegüñgi keş esine keldi. Mısıklardıñ bakırığı, kışkıırığı oga uykı bermedi.
Em özünüñ yalgızlığı üşün korktı. Söle de sol yalgızlığı üşün korkkanı yanına ötti
em savlay müşesi dirildegendey bolıp ketti.

Tagı da bayı man yaşaytağan zamanları eske keldi. Endigi sol zamanlar oga
issi bolıp sezildiler. Bayınıñ etken zatların keşirdi, İsmaildiñ artka kaytpayagın iygi
bilse de, "ol tek maga kerek, baska birevge de", dep oylandı kısıyayaklı. Sonday
oydan kısıyayaklıdıñ köñili aşıldı, yüregi kuvandı, ozgan yaşav oga tâtli köründü.
Tagı da kârtişke köz aldına kap-karaña bolıp keldi. «Yok ! - dedi Zeynab.-Ol üytüp
aytayak tuvıl edi. Ol üytüp aytkan yok... yok... yok! Yok, aytkan! Âşe ne zat
eteyeksiñ ol meni bir zire kader süygeni yok",- dep soñında Zeynab yavap
tapkanday boldı özünüñ oyına.

Üydiñ işi tıp-tımk. İrgedegi sâattiñ tıkıldaganı esitiledi. Zeynab betin sıypap,
basındağı yavlıktı şeşti, gazpeşke suvıgan astı yılıtpaga saldı. Soñ karaldıga şıktı.
Töp-tögerek kün biyik kırlardıñ artında yasırınmaga âzirlengen edi. Tabiatı
salkınlık biylegen. Şırtorgaylar tımk keşki yırın yırıldılar.

Zeynab özünüñ arıganın sezdi em:

Yazlık, yazlık!- dep tımsın yeñil aldı...

1975 g.

NOGAY

Tarihi hikaye

...Ullı han Meñli-Timur ölgende, onıñ toğız ulı asaba bolıp kaldılar. Meñli-Timur tamagındağı bezin testirip kâpilesten ölip ketti em ol zat savlay han ordasın sâspekletti. Tek bir âdem, sâspeklegende bir zat ta bolmaganşa yürdi. Onı tanıganlar ol ne zat oylanataganın bilmege kârlediler, aman da onıñ işindegin bilmege kıyın edi. A onıñ, kıraldıñ küşlileriniñ em ayılğan âdemleriniñ birisiniñ yüreginde hannıñ topırak boluvı kayday bolsa da sezimler tuvdırayagına şek yok edi. Tek mine ol, tümenşi, Altın Ordadıñ künbatar bettegi baytaklarınıñ iyesi, özünüñ işindegi oyların şırayı man da, yürisi men de, sözü men de eş birevge de sezdirmedi.

Ol, han ölgennen soñ üç kün ketkende, orda orınlaskan Saray kalasına yetti. Sınar bir yan saklavı man keldi. Hannıñ yuvık etkenlerin, biykelerin kördü, kaygıların böldü em Ullı handı kaytıp kömeyekleriniñ kârin şekti. Meñli-Timurdıñ üyken ulı Tudı—Meñli takka oltırmaga kerek edi.

Üyken han sav zamanda, kıralda hannıñ yardımşısı em onıñ buyrıkların toltırataganlardıñ birinşisi, tümenşi Nogay edi. Şıñız asılga yiyen bolgan Nogay hannan soñ ordada ekinşi başı edi. Ol hanga boysıngan bolsa da, han Nogaydıñ kolında turgan yerlerine artık karıspagan. Âskeri men de, baylıgı man da hannan küşli bolsa da, Nogay artıklıgın bir de sezdirmegen. Yolu üyken handı, han dep sıylap, aytkan zatın etip, onıñ üşün yanın bermege de âzir ekenin körsetip turgan.

Ordadağı töreler, hanbiykeler, mırzalar Nogaydı han tukımınıñ tek yiyeni bolıp handı özüne tıñlattırıp em hanlıkta süygen zatın etip yürgeni üşün süygen yoklar. Süymeseler de, onı körgenley, susınnan korkıp, yüzine karamaga batalmay, bel iygenler. Köpler korkatagan ediler Nogaydan em süymeytaganların sezdirmehtagan ediler. Hannıñ Ak-sarayında, bavlarda işinde orınlaskan termelerde yaşaytaganlar âr zaman seyirleri kalıp, seskenip kelgen kisidi âdem tuvıldı da, a kayday dı bir ertegilerden şıkkın dav kelip, şurgan kötergende köretagan ediler. Onıñ közge körünis turmısı köplerdiñ apatların kaşırap, kevdelerin kaltırıp yiberen. Em ol ketkennen soñ da, onıñ suslı sülderini eslerinnen taymay, kületkidey artlarinnan kalmagan.

Akıykatlay da... Onıñ tek bir böri terisinnen etilgen tonınıñ özü de balday tâtli yaşavdı körüp, ârüvlik pen sarayda yaşagan âdemlerdi tuvıl da, kimdi de korkıstpaga bolayak edi. Sokır közün yabatagan kara baylavın şeşpegende, ol böri tonın da üstinnen tüsirmeytagan bolgan. Koy böri iyisinnen korkkanday, âdemler de tümenşiden korkıp yürgenler. Onıñ, uşında korgayı bolgan altın saplı kamışısı,

töresine de, ırgatına da karamay, az âdemge tiydime, az âdemniñ etlerinde ketpes tamgalar kaldırdıma! Onıñ kamışısı köterilgen yerde tek boysınuv, korkuv, tıñlav boldı. Nogay Şıñız hannıñ ulı Cuşıdıñ kızınnan tuvğan bolsa da, Şıñız asıllılarınıñ birevinde de kalmagan buringı başıdıñ kasiyeti tek onada saklangan edi. Tümenşi özü de duniya yeñüvşisi Şıñız kurgan yosıklardı saklamaga şalısatagan edi.

Asabalardıñ işinde eñ üykeni bolıp taktı özüne Tudı-Meñli almaga tiyisli edi. Tek Tudı-Meñli taktı unamadı, han bolgısı da kelmedi.

- Menim basıma onaday zat yaramas!.. - dep yavapladı basın ıslap, yılamısrıp kısıyaklı davazlı yas soltan, onı dervişler em şamanlar arasında tapkan tümenşiğe.
- Nur sebüvşi! Sen, tek sen Ullı hanlıktıñ tagına oltırmaga kereksiñ!- dep tümenşi aşuvlangannan kim men söyleytaganın da mutıp, arslan davazı man akırdı em sonıñ arasında kasına oynaklap kelgen şamandı kamışısı man tarttı.

Şaman etine tiygen kamışıdan tırcayıp turgan yerinde, şorşıy berip, yırtık kiyimlerine tagılğan ayvanlardıñ tislerin, koñıravların zıñırdatıp sılk-sılk etip küledi. Aman da tümenşiden ayrılmadı, şorşıp kasına barıp, kolındağı kıkıtlaytagan kara tavıktı âzekirsip tuvra betine tuttı, onda tümenşi onı kamışısı man tagı da tarttı. Şaman bayagınday şorşıp, külep:

- Yas soltan onday zatka yaramaydı. Onıñ bası baa, ol basın saklayak boladı. A söleği zaman baalı baslardı unamaytagan zaman, aytkanıñ tuvra tuvılma, han-atam?! - dep ol tagı da bek sılkıldap küledi, onıñ külkisine yerde oltırgan şamanlar da, dervişler de kosıldılar em olardıñ koñıravları da zıñırdadılar.

Şaman oga «han-atam» dep aytkanı üşün, Nogay külemsiredi. Ol şamanlar selekelep söyleytaganların biletagan edi, sonıñ üşün ündemedi. Tudı- Meñlidiñ tuvra közlerine karap:

- Nur sebüvşi! Tileymen... Sen muna özüñniñ derbişleriñnen ayrılmassıñ, korkpa. Men özüm islerdi yürgisteyekpen, men ak yüregim men Ullı ülistiñ kullgın eteyegime şeklenme. Biybiy - hanımdı da saga iyerşen etip berermen - dedi Nogay.

- Yok, ol pişem bolgısı keledi!- dedi yas soltan, oyın man, yır man ak-sarayda âdemlerdiñ erigin yazatagan kısıyaklıdıñ atın esitip.

- Nur sebüvşi! Oynaklı, tâvke kısıyaklı hanga pişe bolmaga yaramaydı. A eger sen tâc bôrkti başıña kiyseñ, almasañ da, ol seni men ak-sarayda özü yaşar.

- O-o, yas soltan tâc bôrkti, elbette, kiyer, ol Biybiy-hanımdı bek süyedi, - dep süyinişli davaz ban şamanlardıñ birisi yavapladı.

Kanzepirsip yüretagan şaman kolındağı tavıgı man tümenşidi kuşaklamaga şaptı. Aşuvlangan tümenşi degen küşün salıp kamışısı man onıñ betine tarttı. Şaman akırıp, közlerin batlatıp yığıldı em yerde avnaklap basladı. Yas soltan kasına şavıp kelip, onı tınışlatayak bolıp sıypadı em yılamaga yetkennen erinleri men yıbırdap:

- Men tâc bôrkti kiyermen,- dedi.

- Sol kerek edi de maga!- dep tümenşi kamışısı man avadı tarsıldatıp, bôri tonınıñ eteklerin keñ yayıp, esikten şıkpaga asıktı...

Sonnan soñ segiz yıl ketti. Tümenşidi tağı da orda da kördüler. Zaman tümenşidi kartaytkanı sezildi. Bakır tüsli beti yıldırgan, onıñ üsti tırtıklar man sızıklanganlar, sınıar közünüñ karamı küñirtlengen, tek aldığa şıgıp, turgan iyegi aldınğışa onıñ eş birevge tınlamaga süymegenin, som yürekli, aşuvlı kılıgı akında bildirip turı. Aman da sınaş bilgen âdem teşkerip oga karasa, kevdesine yabıska kıska moyınınnan onıñ kılıgına karsı, işinde yasırınıp turgan saklıktı körmege bolayak edi. Bayağı kamışısı, bayağı ton hannıñ sarayınıñ bölmelerinde tez-tez közge ilindiler. Saraydıñ yaşavşılardı bu zamanga âröv yaşavdan tağı da bek âdüvlengenler, tağı da bek keñbaysıganlar. Olar tümenşidi köre kalsalar, tap han man raskanday bolıp, beline şekim iyilip salam berediler, amanşılık soraydılar.

Bir kün ol tonınıñ uzın etekleri men bölmelerdiñ tas yeriniñ şaını alıp, bir yer de de toktalmay, salamlasataganlarga tigilip karap, tek bir han anasınıñ savlığını, amanşılıgını sorap em soravı man kim keregin, kimge kelgenin bildirip, saraydan şıgıp karaldıdğı bavga kirdi. Ol kamışıdıñ sabı man tonınıñ etegine kağıp, bir zatka aşuvlanıp bardı. Uzın, kuba şepken, belindegi kumis belbavına kılış tagılğan yan saklavı artınnan kalmadı. Olar bavda orınlaskan ak termediñ aldında toktaldılar. Tümenşi eñkeyip termege kirdi.

Meñli-Timurdiñ üyken pişesi ölgen Hanga bir neşe ul tapkan bolsa da, eri sav zamanda, âr keşe ol han orınga kızday bolıp, yatatagan edi dep, yaşavşılardıñ aralarında söyleytagan bolgan. Ol zamanlar kettiler. Endigi ol tul hatın bolıp yaşadı. Aman da hannıñ anası bolgannan sebep onıñ sözü ordada yüretagan edi. Ene soga tümenşi keldi.

Kıskayaklıdıñ atı İnci-hanım edi. İnci-hanım aylak yılı karap yolıktı tümenşidi. Kelgendi törge oltırıp, özü bir neşe kabatlı dâriy şıbalarına, ulpaga kömülgendey, oralıp, tizine şöñkip şıñ ayak pan tolı kımızdı suvsapka sozdı. Bôri tonın şeşpey, törde oltırgan tümenşi şıñ ayaktı aldı. Hanbiyke oltırgan âdemniñ yan-yagına yastıklar salıp, özü de tördiñ bir şetine oltırdı. Oltırıp bolıp, ol suklanıp

tümenşige karadı. Onıñ kara üyken közleri aldınğı yıldırayıvıñ yoyganlar, aldın yarasıklandıratagan sürme de endigi yardım etealmadı. İnci-hanım elli yasına kelgen edi. Kara, koyı şaşları tırtıklı mañlayın yapkanlar em onı az-maz bolsa da yasartadılar. Bu ökteñ kısıyayıklı kartayıp barayatırman dep korkatagan edi. Ölşemen soñı zamanlarda kartlığı akında, ozıp ketetagan yaşav akında oylar onı koymaytagan ediler. Zaman birşiyge de karamay özündükün aladı... Süt pen yuvılatagan onıñ beti sızıklanıp, özü de yuka, mamıktay yumsak bolgan, a iyegi astındağı eti tap kökistiñ kekirdevigine usap salpıragan. Biyalaga karap alsa, ol böten de bek kıynalatagan edi. Biyaladan tayganlay, saraydıñ yaşavşılardı aytkanday, eger ekev bar bolsa birisi, eger birev bolsa yalgız özü degen, birevge de özün kemsitpeytagan âlemet yarasık İnci-hanım boladı. Tek onıñ sını, kevdesi yaslık zamandığı kebin yoymagın em halk arasında İnci-hanım, özüne es berdireyek bolıp, basın burıp özünüñ beline karaytagın edi. A mine kolların ol kespege âzir edi. Nege deseñ olardıñ tırtayıp sızıklanganı esli künleriniñ kelgeni akında aytıp turılar. Em ol zattı baa taslardan yasalgın yüzükler de, altın bilezikler de yasırıp bolmadılar. Künnen-künge bargın sayın ol özü-özünnen kozgalatagan, âdemlerge tez tutatagan şalt akılın tögeregindegi âdemlerine körsetti. Mine ol eri ölgeni segizinci yıl, bir toyga, bir bayramga katnaspay, yalgız yaşadı...

Ol üstine kök dâriy şıba kiygen. Sol şıba man oramga şıksa, onıñ uzın etegin on eki kız ıslamaga dep yasalgın bavlardan köterip onı man birge şıgadılar. Basındağı onıñ biyik takıya börki ak taslar man oralgın. Söle-âle ol türlü-türlü tüşler men yıldıraytagın kök dâriyge kömülüp: birerde kökireksip, birerde suklanıp, birerde seyirsinip, türlüşe âylecisil tümenşige karadı. Tek birazdan ol tümenşidiñ sözüne kulak saldı em sol sâatley âylecisüvi yüzinnen taydı. Ol es berip tıñladı. Kısıyayıklıdıñ âylecisiytagının tümenşi onıñ betinnen sezetagan edi. Sol zattı Nogay sezetaganın İnci-han özü de bildi, tek yaşavda üyrengeñ kasiyetin koyalmay, bile bolsa da, onı man da üyrenşikli özün yürgistetagan edi. Aman da muna yol yürgistealmadı, onıñ ,közleri birden muñayıp, söyleytagın kisige teşkerüvli karadılar.

- Sıylı kısıyayıklı! Mine segiz yıl men seniñ em ulıñıñ is yürgistetagan kolı boldım... Bizim hanlarga direk bol dep Sain-hannıñ maga aytkın sözlerin kanımdı da, yanımdı da kızganmay, bâri küşimdi salıp toltırıp keleyatırman. Sizge de, sizden aldın bolgın hanlarga bergende, yanımdı da, kanımdı da bereyekpen. Tek Altın Ordadıñ isleri bardırılısın, dañkı össin.

- O, atı üyken, karayman da mennen yardım izleysiñ,- dep kısıyaklı sözün böldü.

- Tuvra aytkanıñ! Tek kurı yardım tuvıl, özünüzdü de yamanlıktan saklayak bolaman. İnci-hanım, sen bilesiñ, saga da neşe kere aşuvın körsetken seniñ ulıñ Tolu-Bugı. Sap-sav bolıp takta oltırgan tuvğan üyken kardaşınnan hanlıktı alayak boladı ol.

- Atı üyken, mıne neşe kere biz bayagı sözge kaytamız. Menim üyken ulım avırıydı, tek ol bizim yardımımız ban Ullı ülistiñ tagında oltırıp turgan edi.

Tümenşi «oltırıp turgan edi» degendi esitip seskenip ketti.

- Sen keleyekten bir sâat aldın, benim ulım taktı Tolu-Bugı inisine berdi. Men de ol zatka razılığımı bildirdim,- dep hanbiyke kasındagına sınap karadı.

- Kaytıp?!- dep tutlıga berip ekirdi tümenşi.

- Süytüp, - dedi İnci-hanım azlana berip, külemsirep, a özü işinnen anaday katı âdemdi kutıgınnan şıgarmaga az kalganına süyünip. - Endigi benim ekinşi ulım taktı aldı. Tudı-Meñli taktı özü unamadı em tagı da sol bayagı derbişlerine tagıldı.

- İya, Kök—ıyesi, Yer-ıyesi, Kök-Tañrı! İya, yalgız, sıñar Allah, Kuday! Kayday künge biz yettik! - dep eski em yañı Kudaylardıñ atların aytıp ökinişli söylendi tümenşi.

Hanbiyke sol ayılğan sözlerdiñ mânesine tüşineyek bolıp sınap kisige karadı em: «Aşuvlanıp aytıtıma yade seyiri kaldıma eken?»- dep oylandı. Tek tümenşi esin yıydı da işindegin aşpadı, kıska akıllı hanbiyke ol yañı hanga karsı şıgar dep korktı.

Kene de hanbiyke segiz yıl hanlıkta yalgız özü başı bolıp turgan Nogayga sosı habar yaramaganın bek âröv añlap turı edi.

- Sıylı, İnci-hanım! Bugün men ordadı kaldırıp özümniñ ülis yerlerimge ketemen. Kırmdağı baytaklarımnan suvık habarlar keldiler. Bizge boysıngan kalalar basların köterip baslaganlar,- dedi, davazın kötere de tömenletip, Nogay.

- O, atı üyken! Takka yañı oltırgan yas han sizge senedi em dem berersiz dep te oylanadı. A ol yas tuvılım, bilmey yañılıslar yibermege de bolayak, dep hanbiyke, tümenşidiñ oyı man sanasataganın körseteyek bolıp, ayttı.

- Yas soltan, endigi hanımız, tek meni men tuvıl da, özünüñ tuvğan anası man da keñeseyegine şeklenemen,- dedi Nogay em köz aldına Tolu-Bugıdıñ sülde keldi. Tolu-Bugı oga Sain-handı esine tüşiretgan edi.

Tamam Sain-hannıñ betindey beti kara, köp-kömek yalınlı közleri. Tek sıpatı tuvıl, susı da, katılığı da, söginip söylegeni de oga usaydı. Sain-han

tümenşidiñ esinde yastan berbetin saklanıp kalgan. Em ol tek sonday bolsam eken dep şalışatagan edi. Kayday küş pen süygen, öktemsigen bolsa Sain-han man, sol takım ol süymeytagan em korkatagan edi yas soltannan.

- Âşe, - dep İnci-hanım Nogay aytkan sözlerdi oylanıp karap ayttı.

Kıskayaklı tümenşidiñ avızınnan şıkkın sözlerden korktı. Em sol sözler Onıñ yüregin avırttılar. Nege deseñ Nogay aytkan zatlar akıykatlay da üşün ediler. Takka yañı oltırgan hannıñ katı em şüriş akılın İnci-hanım özü de bek yahşı biletagan edi. Tolı-Bugı atası ölgennen berbetin takka oltırmaga şalışıp keleyatır. Ol hanlıktı kolına alayak üşün bir zattan da korkpaytagan edi, kayday da ogırsızlık etpege razı edi. Bâlenşe kayta anasına da öltiremen dep şapkan yolları bar edi. Tek han bolaman dep algasagan soltandı Nogay ıslap turatagan edi, eger ol bolmagan bolsa, kim biledi, Tolı-Bugı anasına kolın kötergen de bolar edi. İnci-hanım han âyeliñde Nogayday yardımşısız kalay kıyın bolayagın yane-söle oylandı. Bolsa da Nogaydı âli bir zat pan da ordada kaldırıp bolayak tuvıllıgın añladı. Nege deseñ, hanlar kayday da bolsın olarga karsı turgandı mutpaytaganların bek âröv biletagan edi. Bir zamanlarda İnci-hanım özü de ulına karsı şıkkın edi em endigisi kayday kaza basına tüşpege bolayagı akında oylandı. Hanbiyke ulıñ yumşak söylevine aldanıp ketkenine ökindi. Ulı han bolayak üşün âylecisip turganın, tek söyle tüşindi. Endigi ol ordada onıñ sözü yürmeyegine şeklenmedi em namart han onı ölgen atasıñ tul hatınları yaşaytagan üyde turgıstpaga bolayagın añlap korktı em yüregi sızlap ketti.

Olar ündemey, oylarga kömülüp oltırdılar. Tümenşi oga soñgı kere oylanmaga amal berdi em yane ne zat akında hanbiyke oylanataganın sezip, işinnen kıskayaklıdın kıska akılın sökti. Nogay, kıskayaklıdın yüzi muñayganın körüp, külemsiredi.

- Endi de Tokta bar, Munkediñ ulı, ol sizge şıntı direk bolmaga bolayak. - dep akırın ayttı Nogay.

Hanbiyke ayılğan sözlerdi tüşinip, basın köterip, tümenşidiñ şırayına karadı. Em onıñ köz aldına, Meñli-Timur körüp unamagan, Munkediñ kaldıkları keldiler. Olardıñ birisi hanlıktı kolına almaga bolayagı kıskayaklıdı aşuvlandırdı. Aman da sölegi âlinde onıñ yerine yav bolganlardın balaları da han bolganı kolay ekenin oylanıp, savlay aşuvı ketip, ol tek özün şüşledi. Ol söyle tümenşi yañı handı yavlaytaganın şakpaga da bolayak edi, aman da onday abıtı yaşavında bir zat ta - türleñdirmeyegin añlap, ümitsizlenip, Nogayga senimli karadı

TINIK NOGAY KEŞE

Tınık nogay keşe. Kara kökte yıldızlar yıldıraydılar. Tolu sarı ay kışta nogay kırlarına muñşılık endiredi. Suvıklıktan avıl tün otasında buzlap baslaydı. Karaldılardagı barak iyter de tün ortasına ürüvlerin koyadılar.

Kedeşlerde tavıklar, bir-birlerine yılisa berip, bir-birlerin yılıtıp, mızgaydılar. Kotanlarda sıyırlar, töselgen tobanga yatıp, uykısırıp, avızların şıykıldatıp, küzeydiler. Âdemler de, kün boyı ot yağılıp, yilingan peşlerde bir kaygısız uykladılar. Nogaylar eñ kucırlı tüşler körediler. Birev, belki, özün attıñ üstünde, kolında kamışısı da bolıp, böridi kuvıp, köre bolsa da yaraydı. Baskası da, belki, kalın kamışlıktıñ işinde ak balıklar ıslap köre bolar. Tagı da birevleri bolsa, tüşlerinde tislerin kırşıldatıp, kıynaladılar. Nogay tüşinnen kayday zattı da saklamaga boladı, kayday zattı da saklamaga boladı nogaydıñ özünnen de. Körünisler nogayga tek tüşte tuvıl, küppe-kündiz de körünediler. Ol esitken zatı akında da, özü körgendey bolıp, habarlaydı. Em habarınıñ soñında özünüñ körgenligine de şeklenmey, ıynanadı. Sonnan sebep nogaylar bir-birlerine habar aytpaga süyediler.

A esirik nogay esine ne alar, ne almas?!

Avıl uyklaytagan bolsa da, zooteknik Seypulladıñ üyinde üyken işki kurulgan. Üydiñ iyesiniñ pişesi balaları man, törkinin körmeye dep, konakka baska avılga ketken. Seypulla sol zatka süyindi. Kelip turgan oñaylık pan paydalanıp, ol okulda birge okıgan kırk yaşlı dosların yıyıp, mazallı koy soyıp, bir şuval arakı alıp, üyinde toy etti. Em arakıdı tâvespey, birev de üyden ketpeyegine yoldaslarına ant ettirip, konakbay dunıyadıñ zavkın basına kiyip, oltırdı. Sav yuma ertesi kün, sav keşe tañ atkanşa em sav bazar kün de arakı iştiler. Munda, oltırgan masalarınıñ yanında mızgap ta aldılar, közlerin aşkanlay, suvık ayrannıñ suvsabın uvırtlap, tagı da işkidi bardırdılar. Ekinşi keşe bârisiniñ de esleri esirik basıp, tumanlaskan bolsa da, masa yanınnan turmaga keregi, sol takım arakıdıñ savlıkka zararlık keltireyegi akında oylar baslarında yıldınlasıp ketkendey boldılar. Bir-ekevi şaşıramaga keregi akında ses şıgarsa, yuvık doslar — mekanisyen Misirbiy, sovhozdıñ bas ziraatcisi Alimurat em üydiñ iyesi — olardıñ avızların tez ogına yaptılar em zorlap tagı da oltırmaga kıstadılar.

— Biz endigi ant doslarmız. A nogayda onadan üyken zat bolama?! — dep akılıyataksıy berdi üydiñ iyesi.

— Antlıktı buzgan antsızlarga âcel taptırganlar ata-babalarımız! — dep bas ziraatçı Alimurat yumırığın şıgarıp bulgalakladı.

— Munavı, aldımızdagı ne di? Maga söyle Kara deñiz tolı arakıdı berseñ, lıkıldatıp kursagıma yibereyekpen, — dep köteresinnen de bek maktandı Misirbiy.

— Antsızlarga âcel taptırmaga kerek! — dep Alimurattı kaytaralap şamgalanı da bir boldı, sol arada:

— Tuvra! Antsızlarga âcel taptırmaga kerek!— dep erkektiñ davazına yiñişke kısıkayaklı davaz kosıldı.

Oltırganlırdıñ bârısı de basların davazga burdılar. Esikti aşıp kirgen kısıkayaklıdın paltosı tüymelenmegen. Aşuvdan yüzi agargan, közleri kızarıp, uykısı kanmagan pişe esirik küpke şıykenişli karam tasladı. Ol Alimurattın pişesi edi. Ol özü okulda okıtuvşı bolıp isleydi. Buyra şaşları yan-yakka ürpeygen Alimurat, iyegi men masaga tayanıp, birşiyge şüşlıdey avızın yayıp, külemsirep:

— Yanım, bir yır yırlasañ, yır sagıngamız!— dep ol âdem davazga usatpay, mandırakladı.

— Yır sagıngamız! — dep sıkıldap küldi Misirbiy de.

Pişe, sözlerdi kulagına da aspay, masadın tögereginnen aylanıp, bayınıñ kasına keldi em kişkey ayası man onın betine şıykıldatıp saldı.

— Ay! — dep üydiñ iyesi Seypulla yoldasın ayap, kışkırıp aldı.

Pişe, tağı da bek aşuvlanıp, ekinşi kere bayınıñ baska yağın şıykıldattı.

— Karate! — dep, oltırgan yerinde şorşıp, suklanıp ketkendeş akırdı Misirbiy.

Tek pişe toktalmadı, bayınıñ buyra şaşlarınnan tartıp, süyredi.

— Üytüp yaramaydı! Sporta onday priyemlar yok! — dep Misirbiy turagaldı.

Ama pişe, birevdi de tıñlamay, bayın süyrep âketti. Alimurat, yas buzavday erisip, basın yan-yakka burgıslap, küşelekteş ulıp, bolmaganda, tizlerine yığılıp, pişesiniñ kollarınnan bosanmaga şalıstı. Arık, kişkey boylı pişe bayınıñ şaşlarına kasartkıday kaptırılğan edi em tez aradan Alimurattın şıdap bolmagan davazı oramda esitildi.

— Bir yoldasımız yok boldı! — dep közyaslangan Seypulla stakandı köterdi. — Keliñiz sonın üşün tartayak! — dedi ol.

— Alimurat dayım da osal âdem edi em sonday bolıp kalgan! — dedi Misirbiy, bos stakanlarga arakı kuyıp.

Misirbiydiñ aldında sistey kadalıp olırgan eki yoldas, tamam boldırgannan avızların da aşalmay, stakanların ayaları man yaptılar. Misirbiydi aytatagan bolsañ onday zat pan kötere toktatıp bolmas, özü de katı erkek: aytkanına berk, etkenine katı em ol yoldaslarınıñ tartpağa unamavlarına karamay, arakıdı tuvra kollarına kuydı. Sonda olar kolların stakanlardan aldılar. Üşünşi yoldas masa yanınnan toktavsızdan turgısı kelip turdı. Misirbiy onı, körgen sayın karamın toktatıp, bir söz de aytpay, susınıñ katılığı man oltırttı em onıñ stakanına arakıdı müldiretip kuydı. Alimurat ketkennen soñ, Misirbiydiñ de ketkisi keldi. Tek sol zattı ol olırganlarga bildirmes em soñına deyim şıdar. Basına bir oy da kelmey, ol, basların masa şetine salıp, âvlikken yoldaslarınıñ mızgavlarına karap, oltırdı.

— Uyklamaga yaramaydı!— dep ol esin yıyıp, kasında olırgan Seypulladı iytedi. — Durıs etpeysiz! Anttı buzasız! — dep bakırdı.

Seypulladıñ esi yıyılmadı. Sol zamanda Misirbiy turıp, kalganlardı turgıstayak boldı. Tek bosına edi, birev de esine kelmedi.

— Ölgeler! — degen oyga keldi ol, yoldaslarınıñ köz aşpavların körüp. Sol zattıñ akıykatlığına ıynanayak üşün ol, teñkeygenlerdiñ kollarınnan ıslap, kan tamırlarınıñ soguvın tıñlap aldı.

— Ölgel! — dedi ol, âr yoldasınıñ kasında toktalıp, âr kaysısın tergegen soñ.

— Bârisinnen bek, Seypulla, seni ayayman! Âröv âdem ediñ, — dep Misirbiy, ökinişli davazı man söylenip, közünnen túsken közyastı sürttü.

Em azaplanıp, Misirbiy üstine tonın kiydi, üreñ-süreñ etip, oramga şıktı.

Uykılagan avıl karañılıkka yutılğan. Suvık. Misirbiy, toñıp uyanganda, özün tükenniñ basamaklarında ekenine bek seyirsindi.

Tek seyiri köpke tartılmadı, onday âlde âdem siyrek seyirsinetagan.

— Bârisi de ölgeler, a men kaytıp sav kalgan ekenmen? — dep ol tonın kardan kaktı.

Tonına kımtanıp, arkasın bükireytip, ol basamaktan tüstü. Ayak astında kar zıkırdaydı. Ol toktalıp, yoldaslarında oltırıp, ozgan keşlikti esine aldı.

— Nogaydı arakı yoyadı... — dep Misirbiy, özün âli de ozgan keşlikte yoldasları man birgedey körüp, akılyataksıydı. — Zararlık! Basına da, savlıkka da zararlık! Kötere koydırar edim men arakıdı. Gazet okı, televizor kara!.. Arakı saga

neden kerek ti? Tek, yok, nogay sav âdemniñ özü men körüspege süyedi. A sol körüsüv de kaytip ozadı? Sol sâatley masa, a masadıñ üstünde — aynanıp ketken akbas! Yalnız bir âdem arakıdı taslalayak tuvıl, bosına kârlep te karamañız. A mine savlay kiral, savlay nogaylar arakı işüvdi birge taslasalar, arakı degen zat tek sol zamanda koyılayak!.. Tuvra aytamanma yade yokpa?! — dep ol masa yanında oltıruvda aytkan sözlerin kaytaralap bardı.

Bu sözler onıkı tuvıllar, birevden bir zamanda esitken sözler ediler, a tünegüngi keşlikte olardı, özünüñ oyınday etip, aytpaga makul kördü. Tükenniñ aldındağı şıraktıñ yarığı yolga tüsedi. Misirbiy basın köterip, köktegi aydı körgenley, avızın aştı. Ayda koy otarı. Otaradıñ ortasında kiyiz börk, yamışı kiyip, kolına ırgak ıslap turgan koyşıdıñ da sülderi köründü. :

— Bagadı! Munaday suvıkta üssimege boladı, a ol ayt dep koy bagadı! Onda yade bolsa yılı, yade bolsa bagatagan — aldışı koyşı! Olar ayda arakı işpeytagan bolarlar, a belki, işediler, belki, işpeydiler? Ne zatka sosı men alcıngülcin söyleymen? Ayda yaşav yok ta! Ol zamanda koyşı kaydan şıkkandı?! — dep iyinlerin kunıstırıp, Misirbiy ekinşi kere basın kötermege erindi em aldışı koyşı akında muta koydı.

Tagı da uykısı keldi. Ayak üstünde tegaran turgan Misirbiy yoldan şaykala berip şığıp, koraga yetip, oga asıldı. Koradıñ argı yağındağı avıldıñ mezarın onıñ közleri ayırmadılar. Bir kesek zaman bası aylanıp, çitlerge asılıp turdı. Ol yılı üyde uykılayak ornın esine túsürüp, özün yuvırkanga oranganday körüp, tonına kımtaldı da, karga oltırıp, közlerin yumdı.

Bir yarım sâat ozganlay, ol suvıktan uyandı. Yan yagina karanıp, üyde tuvıl ekenligine seyiri kaldı. Ol artına karaganda, çitlerdin argı yağındağı baskazıklardı körüp, kaysı yerde uyklap ketkenin sezip, seskenip aldı. Köz aldına yinler, kagındıratagan şaytanlar keldiler. Bas degende toñıp, dirildep uyangan bolsa, söle savlay müşesi korkkannan kaltıradı. Tili, ayagı, kolı yansızlandı. Böten de, artında söyleytagan davazlar esitip, korkkannan kunıstı em yüregi yarılıp, betin de, basın da tonı man bürkedi. Kâpilesten onı birev suvık kolı man yelkesinnen ıslaganday sezdi, sol zattan yardan atılganday etip kördü özün em kaltır-kültür dirildeddi. Yer astınnan oga ölilerdiñ davazları esitildiler.

NAKONETS-TO (NİHAYET)

Muna habardı yazbaga oy bergen

Magomed Kocaevke bagıslanadı.

Men Davletkerey men âli de tanıspay turıp, bu habardıñ uzın bası bar edi.

Onıñ kararı elli yasındagı kisidikindey körünse de, oga alpıs yastıñ bârisin de bermege bolayak edi. Sonı aşıklaп aytayık. Kızılışıray beti tırtıksız edi, bası taza keterilgen sebepli şaşınıñ agarganı man agarmaganın añlap bolmaydı. Bu zatlardıñ bârisin de onı yassımal körsetedi, tek bükireygeni em kollarındagı tırtıklar onıñ esliligine şaat boladılar. Men onı man alıs karanogay avılда, iş gezisinde bolganımda, tanıstım.

Sosı yaklarga, şölge, kelip turganım birinşi kere tuvıl. Bu yol munda, men bilip, aldın bir de yavmagan kalın kar yavdı. Kürtikler biyiklenip, bir metrden de arttılar, a kar bolsa yava berdi. Yol tazalavşılar kardı sürdürüvdiñ ebin tappadılar, soltta maşına man yolga şıkpaga kavıflı edi. Men kaytip te bolsın plemzavodka yetip, töl aluv akında makala üşün kerek zatlardı yıymaga toktaskan edim. Sonıñ üşün de rayon gazetasında isleytagan köpten berbetindegi eki yoldasım, tabiattıñ tınıskanına da karamay, meni at yegilgen şana man âketeyek boldılar.

Ertenikte köktiñ biraz aşılğanın saklap turdık ta, soñ köligimizge oltırıp yönedik. Şıkkamız da köp bolmay, kök küñirtlenip, yel köterilip, boran esip, bayagı alaburkasın baslandı. Şanamız yolsız şölde aylanıp adastı, eñ de âlemeti, gosplemzavodtıñ özünнен köplegen şakırımlarga ozıp ketip kötere de oyımızda bolmagan avılga tüstük. Koşardan traktor man kaytayatkan âdemler eslemegen bolsalar, kalgan edik boranlı şölde.

Arbadıñ üstündegi kisiler, bizim adaskanımızdı sol sâatley añlap, bakırıklaп, kol bulgadılar, artlarinnan barmaga keregimizdi túsindirdiler. Şanamız traktordıñ artına tagılıp bardı. Etekşi maşına boralgan kardan tegaran körüngen kişkey maştak üydiñ kasında toktaldı. Biz de tek toktaganımızda, kayday dı bir avılga kelgenimizdi añlap kaldık: anda-munda agarıp turgan terekler, üyer közge ilindiler. Traktordıñ kabinasınнан kara ton, valinkeler kiygen, basında, kalaşılar kiyetaganday, kulaklı bórki bolgan kisi túsüp, habarımızdı bilgen soñ, şanadıñ şetine oltırdı da, attı burıp, tuvra karaldıga aydadı. Azbarında attı tuvarıp, kotanga kirgisti, oga yem salgan soñ bizdi üyine şakırdı. Üydegi konakpeş karanogaylardıñ

âdetlerinşe yarastırılğan: bölmediñ yartısınnan köbisine türli tüsli kiyizler töselgen, tahtamet biylep alğan. Biz üsti kiyimlerimizdi şeşip, konakbaydıñ şakıruvı man tahtametke minip, orınlastık, üydiñ iyesi bizge yastıklar da berdi, biz, olardı yanbaslarımızga salıp, oñaylanıp oltırdık. Üydiñ iyesi de üsti kiyiminnen bosanıp börkin şeşkeninde, onıñ sıpatı özüne ayırım es ettirdi. Kızılsımal şırayı, bükir burını, yasıl tüsli közleri onı tavlıga yade ne kazakka usatatağan edi. Karanogay kisige usagan yeri az edi, nege deseñ karanogaylar köbinşe karaboran yüzli em kıyık közli boladılar. Tek sol sâatley oyña kelgen zatları kaytıp aytayaksıñ, eger üyine ayagıñ man baskanıñ yañı bolsa. Özümüz tanışkanımız da yok. Sosı âdemniñ koban nogayı bolıp şıgayagı esime de kelmedi, nege deseñ aramız uzak bolğan sebepli biz bettiñ âdemleri bu yaklarda aylak siyrek rasadılar.

— Menim atım — Davletkerey,— dep kart kolın bizge sozdı.

Biz de atlarımızdı aytıp, onıñ kolın alıp, tanıstık. Üy iyesi atın aytkanında, men onıñ biz betten ekenine kötere de şeklenmedim.

— Agay, siz biz betlerden bolarsız?— dep soradım.

Üytken kartım da maga köz astınnan karadı.

TAVIK SATIP ALARMAN

— Orındıkta şalkasınnan yatıp, Hoca burnınnan aldırıp söylene di eken: «Tavık satıp alarman, tavıgım yumırtkalar, yumırtkalardan şipiylar şıgırtırman, şipiylardı bolsa satarman da, tay alarman, taydı östirsem, atım tagı tay âkeler, atı satarman... — degen habardı aytıp turgan avıldıñ kacavlı âdemleriniñ birisi Mataydı. Utakay oltırıp turgan bâri kartlar man em Matay man, kol berip salamlastı da, habarşıdıñ sözüne es etpegensip, mâneli isi barday bolıp, asıgıp ketti.

Ama Mataydıñ aytkanı onıñ yüregine siñip koydı, ol oltırğışta oltırğan kartlardan erek taygan soñ, özü-özünnen söylenip ketti:

— Tavık satıp alarman, tavık yumırtkalar, yumırtkalardan şipiylar şıgırtırman, şipiylardı satarman, tay satıp alarman.

— Yok, — dep tüzetti öz özün bir kesek zamannan soñ Utakay, — tavıklar satıp alarman, tavıklar yumırtkalarlar, yumırtkalardan şipiylar şıgırtırman, olardı östirermen, satıp at: yok, at alıp bolmaydı, nege deseñ onı ıslamaga ızın bermeydiler, buzavlar alarman, buzavlardan baspaklar östirermen.

Süytüp yüregin yılı sezim biylep, yüzine külemsirev enip, kuvañıstan Utakaydıñ kısık közleri yıldırap kettiler.

— Karataga sen, kürpe Mataydı, âvmediy dep aytpayaksıñ. Da, Matay tuvılta, Hoca — akıllı. Hoca da tuvıl, sosı sözlerdi oylanıp şıgargan halk, — degen toktasuv etti, onıñ akında bolgan bir zattı mine yırma yıldan berbetin habarlap yüretagan Mataydı süymeytagan, Utakay. Hocadı Utakay sınılap turgan yeri yok edi, ol onı aylak vâliy em özü yaşagan âreketli sosı duniyada bir kün de yaşalmayak dep sanaytagan edi.

— Buzavlar satıp alarman, buzavlardan baspaklar östirermen, baspaklardı satarman, maşına satıp alarman! — dep kuvañışlı oylavın toktatpadı Utakay. — Ne zattı, âşe? Bazarda bir tavıktıñ bası on mânet dep, aytıp turı edi koñısı Batoş pişemge. On tavıgıñ — yüz mânet — ma saga kerek bolsa buzav. A on baspagıñ da beser yüzden! Ogo-go! — dep zavklanıp ketken Utakay özün ak «Cigulidiñ» işinde olırganday körüp yaynay ketti em, yırday etip, burınnan aldırıp söylendi:

— Baspaklardı satarman, maşına satıp alarman! Baspaklardı satarman, maşına satıp alarman!

A yırma yıl artta Utakay uzak tav yaklarındagı avılda yuvıklarında konakta bolgan edi. Üyge yollanıp, yol üstündegi maşinalarga kol köterip turganında, bir añkıldak birev oga on eşekti uşsız baasına — yüz mânetke beremen dep onı kızıkırdı. A onıñ avılında âr eşektiñ baası — elli mânet. Utakay oylangan da etpey, ticaret etüvge kiristi, akşası kisesinde edi, ol onı añkıldakka berdi, añkıldak bu zatka aylak süyindi, âle yañı arkan âkelip, eşeklerdi bir-birine bayladı. Aldıdagı ak eşekke oltırıp, elli şakırımnan artık yerdi ötip keldi Utakay. Avır yol boyı ol satıp algan ayvannıñ elkesine kolı man yeñil tiyip, onıñ şıdamlıgın mangul atı man yade avılşılar yetkenşe, katır man teñlep, eşeklerin satuv-aluvda kalay maktayakların köz aldına âkelip turdı. Tap sosı kün rayonnan kelgen âdemler avılşılardan bâri eşeklerdi bosına alıptılar em aramtamaklardı — halk bereketin zıyan etip, paydasız emekşilerdi atıptılar. Kökiregin tirep, em aytuvlı yılıkşıday bolıp, özünüñ üyirimine ökteklik pen karap, tuvgan avılına Utakay kirip keledi Özleriniñ kölik ayvanı man ıncınıp amanlaskan avılşılar bas degende sâspeklediler, soñ Utakaydan eşeklerdi satpaga âkelgenin bilip, şekleri katıp küldiler. Uyatka kalgan Utakay bir neşe kün boyı üyinnen şıkpadı, em ol az bolsa, sonıñ üşün oga kullıgında kınama cezası berdiler em bir neşe kere rayonga şakırdılar. Mine sosı bolgan zattı kart Matay, tagı da bek yarasıklandırıp, Utakayga süvari degen attı tagıp, habarlamaga bezbey edi...

«SÖZGİRLER» YADE BİR YUMA OYLARI

Yeñil yelemik yapraklardı suvsıldatıp, tereklerdiñ basların şaykaydı; karagoşkılga tartkan, kızıl, altınsımal yapraklar yelemik küşüne boysınıp, yelpildeydiler, a birerleri butaklardan üzilip, sarı, kızıl tüslerin avada oynatıp yerge töselediler. Olar sargaygan kögölenge, kuyılğan şeşekeyli şayırğa konadılar.

Yaparak tösüvge Satiy bir seyirsiz karaydı. Yüregi de öz-özünnen sıgılıp, sızlaydı, bir zatka da avaslığı yok. Mıne ol hastanedin urologiya böliginde yatatananlı yumaga yuvık boldı. Munda kelgeniniñ tap birinşi künlerinde ok ol özünüñ büyrekleriniñ avıruvlu ekenin bilgenley, sâspekledi, korktı. Sol korkınış sezimi onnan âli de taymaydı. Savlay yaşavında Satiy büytüp avırmagan, maraz akında oylamagan, âdemler şetinnen grip pen avırıp şıksalar, ol ayak üstünde yürüp, dâri ne zat ekenin bilmegen. Sonıñ üşün bolartaga bir on kün artta beli avıruvlu kadalıp alganda, bu zatka ol es bermedi. Avıruvdan köñili tömen bolıp, deni de bir zatka sokpasa da, ol düysembi kün togız sâatke âdetteginşe kullıka keldi. Böliktiñ, başısı Satiydi körgenley, onıñ sıpatınnan savlığı sırkavlı ekenin sezdi em âlin soradı. Satiy muzeyde yıyılğan zatlardıñ pasportların tüze berip, âl soravga es bermegensip, «kaygırmas» degendey, isin yürğistti. Ama özünüñ âli sav kün osal bolıp turdı, bası aylandı, deni birşiyge sokpadı, osallık savlay müşelerine yayıldı. Üyle vakıtta ayakyolga kirip, irgege ilingen biyalada özünüñ sıpatın körgende, âceyipsindi. Kabaklarınıñ siskeni, betiniñ sargayganı, közleriniñ astıları kögergeni onı seskendirdi. Sonnan soñ yanı tınış tappadı, işinde bolatagan sezimlerdi birge etetagan kullıkşılardan yasırmaga şalıstı. Kaytip te bolsın kullıtkıñ soñısına tegaran bir şıdadı. Altı sâat tolar-tolmas ol kullıkşılar man şalt amanlasıp, oramga şıktı.

Kögeredi kök, yıldıraydı kün, kızıl ot pan yıldıraydılar tereklerdiñ yaprakları. Satiyge sosı kün baska bolıp, ozgan künlerden bir zatı man da artık yade kem körünmeytagan bolsa da, beliniñ avırtkanı, savlay kevdege yayılğan osallığı, yüregine yasırınıp keletagan kıynlıktı sezgeni bu kündi avır etip körsetti. Közlerin tuman bastı. Birinşi kere yaşavda ol özün ölip ketpege bolayagın, âcel bar ekenligin sezdi. Bu tereklerdiñ, künniñ, köktiñ, yarasıklı tabiatıñ dayımgı yok bolayagı onıñ yanın kıynadı. Sonı añlap, sav keşe oylanıp şıktı em erteñ men

poliklinikke savlıgın iygi etip tergevdı talaplap, doktorlarga kanıktı. Sonıñ üşün üyleden soñ ol hastaneye tüstü em mine yetinşi kün etine iyne kömületaganın şıdap, darmanlar işip, doktorlardıñ aytkanların tıñlap, yatadı. Beliniñ sızlap avırtataganı biraz kolay bolgan, tek okında, şaşıp alatagan bolsa da, aldınday şıdamsız avırtıpaydı. Âcel akında bek korkıstkan oy onıñ basınnan taymay turdı.

Satıydıñ orındığı terezediñ kasında, ol terezege burılıp, koğuşdagılardı abaylamay, özünüñ oylarına kömülüp yatadı. Oylarına kaydan dı keldi, hastanede yatkan birinşi eki küni esine tüstü.

Üyken, yarık peş ol zamanda oga karañı, tar bolıp körünge edi. Hemşire onı sol peşke kirgıstip, orındığına oltırttı. Bir kesek zaman oltırıp turgan soñ, ol esin tegaran yıydı em yan-yagana karandı.

Koğuşda — segiz orındık. Birisinde — orın yıyıştırılmay kalgan em sonda birev de yok edi. Orındıklar eki sıdıraga dörter bolıp salınganlar. Peştiñ ekinşi terezesiniñ kasında agargan şaşlı, buzık şıraylı yas yatadı. Ol közlerin yabıp, erinlerin kıyşaytıp, tislerin kırşıldatıp, kıynaluvı körümedi. Okında ol ıñıranıp ta aladı. Onıñ kasındağı orındıkta bir on dört yasındağı bala oltırıp, ıñıranganga seyiri kalıp karaydı. Sarı şaşlı, biraz bükir bolgan yiñişke burınlı, üyken közleriniñ birisi az-maz kılıyınnan karagan, kulakları yan-yakka tereygen baladıñ savlay sıpatı onıñ ańkıldaklıgın bildiredi. Bala yarasık, teñlestirseñ, terekşinniñ balasına usatayaksıñ. Onıñ közleri Satıydıñ karamı man raskanda, uyaldı, basın tömen saldı, soñ kötere de tereze betke burıldı. Kalgan orındıklarda — kartlar. Birevi — üyken, salpıravık, agargan mıyıklı, onıñ keterilgen basında — karaşaylar kiyetagan ak kiyizden etilgen kalpak. Baskası — vâliy, aşık şıraylı, avızı aşık bolıp, yüzinnen külemsirev taymagan kisi. Üşünşi karttıñ nogay ekenligin Satıy sol sâatley añladı. Ol karaboran, yalpak betli, kara, kalın şaşlı, biraz kılıpısıp karagan, yıbırdavık kara közleri bolgan karaboran kisi edi. Dörtinşi — kaslarınıñ özleri tazalanıp, tep-tegis keterilgen bir tüksiz yüzli, basına ak betyavlıktı tap şalmaday etip baylagan kart. Satıy karamın köp toktatpay, bârine de karap aldı. Yas bala man Satıyden özgeleriniñ kursaklarına kızıl tüsli kauçuk hortumları berkitilgen ediler. Hortumdun özge uşı kirgıstilgen sise olardıñ âr kaysısınıñ beline baylangan em ol hastanedin kuba tüsli halatınıñ astınnan tereyip körümedi. İşten şıkkın sargaygan sidik sol hortumlardan sisege tamadı, kartlar uyklayak yade tınşayyak bolıp yantaysalar, sol siselerdi orındıktıñ karşıgasına ilediler. Siseler türli-türli: birevlerinde — tâtli suvdıñ siseleri, baskalarında — kişkey akbastıkı,

özgelerinde de — şagır kuyılatagan üyken siseler. Sol yansız kauçuk hortumlar âdemniñ işine tesik etilip kirgistilgenler. Bu avırganlar sıyakka şığıp bolmaytagannan sebepli munday azaptı şegediler.

BAR SONDAY YASLAR

Otobüs garaı. Şav-şuv. Asıgıslı yuvırısıp yürgen âdemler özleriniñ otobusların tavıp, kollarındağı şetenlerin, şuvalların, şantaların süyrep, bir-birlerin iytep, mınediler. Kara körpe börkli bir kart sâspeklep, kaysı yakka barayagın bilmey turı. Kolında şeteni bolgan bir kurtka da, basındağı yavlıgın tüzetip, közleri men bir zat izlestiredi. Özünüñ otobusın tegaran bir közlep, sonda asıgadı.

— Kayakka baradı? — dep ol, davazın köterip, nogayşa otobustıñ işindegi âdemlerden soradı.

— Erkin-Yurtka... — dediler bir kesek tanış davazlar oga.

— Sapiyat, kayda yok boldıñ?.. — dep bir kurtka otobustıñ terezesinnen basın şıgarıp, soraytagan kurtkaga bakırdı.

— Ay, Marfuga, munda ekensiñtaga-ay, — dedi tıstağı kurtka em süyiniş otobuska minmege asıktı.

Otobustıñ esiginiñ kasına üstine kara kostyum kiygen, kolında spor şantası man orta boylı, yukatlak yas kelip toktadı em yan-yagına karanıp basladı. Ol birevdi saklaganga usaydı.

— «Çerkessk — Erkin-Yurt» degen otobus yolga şıkpaga âzirlengen. Baalı yolavşılar, otobustan kalıp oltırmañız!..» — dep otobüs garajından kaytarıp ayttılar.

Yas turgan yerinnen kıymıldamadı. Kolına çıkış kağıtını ıslagan şofer otobustıñ kabinasınıñ esigin aşıp, direksiyonnun aldına oltırdı. Sol arada otobuska kirmege âzirlengen yastıñ kasına bâlenşe yas keldiler.

— E, Askerbiy, salam âleykum! — dep kelgenlerdiñ birisi davazın köterip salamlastı. Yaslar kollastılar.

— Kalaydı âller? — dep Askerbiy, sözün kimge karatayagın bilmey, bârisine de birge ayttı.

— Kalay bolsın? Uçaktaday. Eki âdem yürğistedi, a onıñ işindegi kaygadır âdemler dirildehydiler! — dedi buyra şaşlı yas külep.

Maştak boylı, kursağı şıkkan, tımalak başlı, tamam «tögerek topka» usagan yastıñ turgan turması da onıñ şaypak ekenligin körsetetagan edi.

Motor güriidedi, yaslar otobuska kirmege asıktılar.

— Kolhozdıñ karavılşısı bir şuval kartoşkadı arkasına şoşaytıp, Paşinskeñ bazarına dıñıl-dıñıl etip soktırttı, — dep sol «tımalak» nogayşa man orışşadı karıştırıp, külkili sözün bardıra berdi. Em yaslardı, koyşy koylardı aydaganday etip, otobuska kirgisti. Özü de artlarınnan adımladı.

Yaslar şav-şuvlasıp, orınlastılar.

— Murat, Askerbiy muñlı bolmaga kerek edi de, ol yaynaydı, — dep «tımalak» mıyıklı yastı kületeyek boldı. Ama Murat Soltanga kabakların tüyip karaganda, ol tındı.

Otobus şahardı artta kaldırıp, asfaltke şıktı. Askerbiy tereze betke karaydı. Murat ta üdemey tıngan. Tek «tımalak», iynelerdiñ üstünde oltırganday yıbırdap, lahırda kurgısı kelip oltıradı.

— Okuvdan tarkadıñ, solma, Askerbiy? — dep soraydı Murat, bir kesek zaman ketkennen soñ.

— Âşe, Murat, — deydi, yavap bermege âzir bolıp turganday Askerbiy. — Bir ay — praktika.

— Biz seni özümüzşe uygulama etermiz, — dep söz kıstırmaga amal taptı Soltan.

— Siziñ uygulamanız âröv zatka yetkermes, — dep onı man kacavlastı Askerbiy de.

— Bugün Koban yagasında oltırıp, bir iygi etip «top oynarmız»! — dedi «tımalak», zavklanıp em yelegini köterip, belbav arasına tıgılğan sisedi körsetip. — Mine bir tobımız da bar, şahardan alıp keleyatırman.

— Koy, deymen, — dedi Murat.

— Nege koyaman? Âdemler toyda zavk etip, erigin yazayaklar. A biz şa?! Ene ana «kızılbas ta», — dep «tımalak» turagalıp turgan sepkil betli yaska basın şaykap körsetti, — toyda bolayak. Onı şakırğanlar. A biz kimge kerekpiz? Sonnan sebep bugün Koban boyında üyken gay-guy etermiz.

— «Kızılbas»! Sen ol toyga bir barıp kara, köniñdi sıdırarman! — dep Murat Mahmudka aşuvın ayttı.

— Meni şakırğanlar da, — dep Mahmud deytagan yastıñ yigeri kaytkan

davazı sozıldı.

— Barsın! Siz de barayaksız, sizdi maga aytıp şakırtkanlar, — dedi Askerbiy.

— Yok! Antsızdı! Ol toyga bizim yaslardan eş birev de barayak tuvıl! — dep Murat yastıñ sözün kesti.

— Ya, Mahmud, burmıgıñ şıbırıp, toyda ne zatiñ kalgan? Karataga, molladay bir toydı kaldırmaytaganın? — dep «tımalak» Mahmudtı zırtladı.

Yaslar külediler. Mahmud bas dep «tımalaktı» korkıstayak bolıp, kolın köterip edi, soñ özü de külep yiberdi.

— Eh, sosı bizim yaslarga ne bolgan, avıldıñ kızların keneten âdemlerge akaştırıp? — dep Soltan közünüñ astınnan külemsirep, kılıpsıp Askerbiyge karadı.

— Bir zat ta bolganı yok... — dedi Askerbiy, sözdiñ oga karatılğanın añlap em kolın Soltanıñ iynine saldı. Yaslar bârısı de oylı bolıp Askerbiyge karadılar.

— Ya, sosı siz közleriñizdi maga nege bitiltkensiz? Er kisi tuvılmanma? Onı men süygen bolsam, kayzaman akaşkan da bolar edim... — dep Askerbiy yaslarga özünüñ âlin tüsindirmege şalıstı.

Kene de Murat oga tağı da bitilip karadı.

— İynanmaytaganıñdı köremen seniñ, Murat?— dedi Askerbiy oga.

— Nege? İynanaman. Tek halk bilmese eken siziñ aşık etip yürgeñizdi. Uyat boladı biraz... — dep Murat sözün soñına deyim yetkermedi.

Motor gürildeydi. Terezeden nârtük egilgen şet-kıyrsız dañıl em erektegi akşıl tavlار körünediler. Otobus âdemlerge top-tolı, oltırganlar bir-birlerini men lahırda kuyıp baradılar. Yaslar da, bir zatka da es bermey, öz sözlerin bardıradılar.

— Halk, halk? Halk ne zat biledi? Sinemaga bir-eki kere barganımızdıma? Onnan baska ne zattı? Yas pan kız bir biri men körünip te bolmaydıma? — dedi tınışsızlangan davazı man muñlı külemsirep Askerbiy.

— Sinemadan da baska bolıp, şoyın yoldıñ boyında kezingeniñizdi birev de körmegendey köresiñme? — dep Soltan kozıp söylevin koymadı.

— «Tımalak» közüñ bek ötkir eken... — dep Askerbiy külemsiredi em özü Murat betke burılıp, — özüñ oylantaga ol Stavropolde okıydı, a men Çerkesskede. Ayda bir-eki kere körüsken bolsak ta iygi edi. Ayhay, üytüp te bolmagan. Ene sen, Murat, üylengensiñ. Menim üylengim kelgen bolsa, söyle âli kızdı üyge âkelgen bolar edim, ama kullık baska zatta, benim üylengim kelmeydi.

— Bos sözüñdi koysañ eken, — dedi ıynangısı kelmey Murat. — Savlay avıl seniñ akıñda söyleydi. Avızaşık deydiler saga avıldaslarıñ. Onı da sen bilmeymen dersiñ, solma?

— Halktıñ ne işi bar mende? — dedi Askerbiy,— koysañız eken sol bos sözlerdi. Ene maga sizdi toyga şakır dep ayttırganlar. Men özüm baralmaspan, a siz barmay kalmañız.

— Biz sen barsañ da, barmasañ da, onda ayagımızdı basayak tuvılmız! — dedi sözün katırıp Murat.

— Koydık, âşe. «Kızılbas» bir yır yırlap köñilimizdi kötereş! — dep «tımalak» Mahmudtı kozgap aldı.

— «Kızılbastı» men saga körsetermen! — dep Mahmud aşuvlanıp ketti em Soltannıñ elkesinnen ıslap korkısttı.

— Va, munavı oyın sözdi de añlamaydı eken! — dedi «Tımalak».

— Sosı siz bir-biriñizdi şukımasañız turalmaysızba? Avılda da, yolda da tınış bermeysiz âdemlerge! Bugün maga kullıkka kelgeniñizde avızdıñ kasında ıslasıp alğanıñızdı da abaylamay kaldım. Ol zatka sen kanzepir, «Tımalak», şüşlisiñ! — dep bakıra berip söyledi Murat. Yaslar külemsirediler.

— Sen de nege ırcayasıñ? — dep ol, tağı da bek aşuvlana berip, Mahmudka urıstı.

Otobus toktadı. Onda bir esli kisi kirdi. Basında kiyiz börk, kolında şantası man şapkısı. Ol kırdan otav otap kaytkan âdemge usaydı.

Yaslar turıp, oga orın bermege asıktılar.

— Oltır, oltır! — dep ol Murattı ornına oltırtıp, özü oltırğıştıñ bir şekesine orınlastı.

Turagalğan Askerbiy otobustıñ işin közleri men aylanıp şıktı. Tanıs kurtkadı körüp, onıñ kasına barıp:

— Ârüvsiñme, Sapiyat-abay? — dep soradı.

— Ay, Askerbiy, sen ekensiñtaga. Savbol, savbol! Allaga şükir, bek ârüvmen! — dep algasap kurtka yavapladı. Sonıñ arasında betin sıypap: — Ay, yanım-av, okuvdan kaytayatkan bolarsıñ? — dep soradı.

— Âşe, — dedi Askerbiy.

Askerbiy yaslar betke burılıp ketti. Kurtkalar özleriniñ tâvesilmes habarların bardırdılar.

Esli erkektiň betleri kызargannan oniň tartkanın aňlamaga bolayak edi. Murat ündemey terezege karaydı. Erkek bolsa, yastıň betin köreyek bolıp, bir neşe kere basın eňkeytip oga basın burdı. Kiyiz börktiň uşı Murattıň betine tiygende, ol erkek betke burıldı.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yapılan bu çalışmada Nogayların dil, kültür alanındaki çalışmalar incelenmiş olup, Nogay yazarı Suyun Kapayev ve özellikle İsa Kapayev hakkında biyografileri ele alınmıştır. Nogayların tarih süreci içerisinde günümüze kadar yaşadıkları anlatılmış, özellikle Edige destanının ortaya çıkışı ve diğer Türk toplulukları tarafından kabul görmesi ve kendi edebi eserleri arasına almış olmaları dikkat çekmektedir. Yoğun olarak Kafkasya’da yaşayan Nogayların bu bölgedeki yerleşim süreci ve daha önce yaşamış oldukları yerler hakkında da bilgiler verilmiş olup dil ve kültür alanındaki yapmış oldukları çalışmalarla araştırma yapacak olanlar aydınlatılmaya çalışılmıştır.

İncelemiş olduğunuz bu tez çalışmasının amacı yazar İsa Kapayev’in tanınmasını sağlamak, Türk Edebiyat dünyası içerisindeki yerini belirlemek ve Nogay Dil ve Edebiyatının etkin rolünü devam ettirebilmektir. Kapayev’in edebiyat sahnesine çıkışı ve geniş bir okur kitlesine ulaşabilmesi kronolojik olarak biyografik çalışmada ele alınmıştır. İlgili bölüme bakacak olursanız Kapayev, yazarlığa Ocağa Sadakat öyküsünü kaleme alarak başlamıştır. Zihninde oluşturduğu karakterleri, olay örgüleriyle yazıya dökme isteği onun öykü yazarak bu alanda kendini göstermesini sağladı. Yazdığı hikâyeler çok beğenilip çok olumlu eleştiriler almış ve çok sıcakkanlı okuyucular ile karşılaşmıştır. Bu kadar çok ilgi duyulmasının nedeni yazarın insan odaklı konularda yaşamdan alıntılar yapmasında gizlidir. Eserlerinde insanı ve doğayı ön planda tutan yazar genelde sade, açık ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Dünyaya iyilik ve sevgi ile bakış, edep, ahlak gibi konular eserlerde ana tema olarak karşımıza çıkar. Kapayev, Sovyet Rusya dönemi savaş sonrası edebiyatta o dönemlerin politik havasına değinmiş, birliğin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni düzende daha fazla güncel ve insanı içinde barındıran meseleler ve konular seçmiştir. İsa Kapayev’in Keravız, Nogay (Tarihli Habar), Kobızşı Akında Povest, Sülder adlı hikâye ve romanları Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi’nde, Kart Amet ve Acıyımız Yaşlı Aktuyaka adlı kısa öyküleri ise Çağdaş Nogay Öyküleri derleme kitabında Türkiye’de yayımlanmıştır. Nogay mitleri ve efsanelerinin yer aldığı kitabında ustalık eserim dediği “Kökböri Yanlı Nogayman” (Gökkurt Canlı Nogayım) adlı bölüm yer almaktadır. Eserlerini genellikle Nogayca ve Ruça dillerinde yazmaktadır. Kapayev’in eserlerinde

gösterdiği dil hassasiyeti Nogay Türkçesi'nin yok olmasına karşı gösterdiği bir çabadır.

Dil sosyolojik açıdan bakıldığında soyut anlamda canlı bir varlıktır ve insanlar arası kültürel aktarımı da sağlamaktadır. Geçmiş zamanlardan günümüze kadar gelemeyen ama konuşulan birçok farklı topluluklara ait diller bulunmaktaydı ve zamanla bu dilleri konuşanlar azaldıkça yok olmuş ve yazılı olarak da birçoğu maalesef günümüze kadar gelememiştir. Bu yüzden günümüze yetişemeyen ve konuşuru olmayan birçok ölü dil bulunmaktadır. Bugün dünyada bazı toplulukların dilleri ve kültürleri de yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. UNESCO tarafından belirlenen tehlikedeki diller listesinde çok az tanınmış Türk boylarının dilleri de bulunmaktadır. Az bilinen bu Türk boylarından biri de Nogaylardır. Nogay Türklerinin dil ve edebiyat alanındaki ilerlemelerine katkı sağlaması açısından biyografi, dil ve üslup çalışmalarının nicelik ve nitelik yönünden özgün değerlerinin artırılması kültürel açıdan aktarım ve birlikteliği de sağlamaktadır. Rusya dışında Türkiye'de ve dünyada daha önce ele alınmamış bir yazar olan İsa Kapayev hakkındaki bu çalışma bu bakımdan özgündür. Bu alanda yapılan çalışmaların yetersizliği de dikkate alındığında dar anlamda Türkoloji, geniş anlamda ise tüm sosyal bilimler çalışmalarına özgün değer katması, çeşitli mukayese ve analizlere zemin hazırlaması ve alandaki bazı eksiklikleri gidermesi bakımından önem arz edecektir düşüncesindeyiz. Bu çalışma ile Nogay edebiyatı ve onun çağdaş temsilcisi yazar İsa Kapayev'in Türk dili ve edebiyatı içerisindeki yerini tespit etmeye gayret ettik.

Türkoloji çalışmaları içerisinde çağdaş Nogay edebiyatı üzerine dikkate değer çalışmaların yeterli derecede olmadığı düşüncesindeyiz. Çalışmamızın, yeterli ölçüde tanınmayan bir Türk topluluğu olan Nogay Türklerinin tanıtılması, Türk dünyası coğrafyasında kültürel bağların kurulması ve daha önemlisi ölü bir dil olma sürecinin engellenmesi açısından faydalı olacağı kanaatindeyiz. Ayrıca Nogay edebiyatı içerisinde yetiyecek yazarlara teşvik ve destekleyici mahiyette fayda sağlayacaktır. Bu alanda çalışma yapacak araştırmacılara da kaynaklık edecektir.

KAYNAKÇA

- Akbaba, Dilek Ergöner, “Nogay Adı ve Nogayların Kökeni Üzerine”, *Tehlikedeki Diller Dergisi*, Ankara, 2013, s. 233-241.
- Akbaba, Dilek Ergöner, “Nogay Türklerine Genel Bir Bakış”, *Yeni Türkiye*, S. 80, Ankara, 2015, s. 313-319.
- Akbaba, Dilek Ergöner, *Sovyet Dönemi Nogay Türk Edebiyatına Genel Bir Bakış ve Nogay Türklerinin Tanınmış Edebiyatçısı Suyun Kapayev*, Ankara 2007.
- Aliyeva, Sevinç, Ali Asker, *Nogay Kıyımı: Rusya İmparatorluğu'nun Nogayları İmha Eylemi ve Günümüzdeki Yankıları*, Ankara, 2013.
- Alpargu, Mehmet, “XVI. Yüzyıl Ortasında Nogay Türkleri ve Ordaları”, *Emel Dergisi*, S. 15, Ağustos 1996 s.28-43.
- Arat, Reşit Rahmet, *Makaleler 1*, Ankara, 1987.
- Azar, Birol, *Yitik Bir Toplum: Nogaylar ve Halk Edebiyatı Ürünlerinden (Masal) Seçmeler*, 2009.
- Barut, Ali. “Nogayların Kuzey-Batı Kafkasya’da yerleşmesi (1782)”. *Emel Dergisi*, (225), Mart-Nisan 1998, s. 20-24.
- Baskakov, N.A., *Nogayski Yazık Tyurskie Yazıkşı*, Moskova, 1966.
- Başer, Alper, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Nogaylar*, Afyonkarahisar, 2012.
- Berezin I. N., *Toktamış han hikayeti, Turetskaya hrestomatiya*, Kazan, 1892.
- Bulgarova, Mariya, Kurmanseyitova, Eminat, Suyunova, Nasiphan, “Nogay Edebiyatı”, *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, C. 21, Ankara, 2002.
- Bulgarova, Mariya, *Nogay Dilinin Bugünkü Durumu ve Kullanım Alanları*, Karaçay-Çerkesk Üniversitesi, Rusya.
- Bulgarova, Mariya, “Nogay Kahramanlık Destanları ve Manas Destanındaki Ortak Motifler Hakkında”, *Türk Kültüründe Nevruz, Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara, 1995.
- Caferoğlu, Ahmet, “Kafkasya Türkleri”, *Türk Kültürü Dergisi*, s. 173 196.
- Caferoğlu, Ahmet, “Nogay Türkleri”, *Türk Kültürü Dergisi*, S. 38.

- Chodzko, *Specimens of the popular poetry of Persia*, London, 1842, 469, note.
- “Classification of the Türkic Languages”, *Fundamenta*, C. 1.
- Çağatay, Saadet, “Die Adige-Sage. Text, Übersetzung und Kommentar”, *Ural Altaische Jahrbücher*, Vol. XXV-1953, Wiesbaden.
- Çağatay, Saadet, “Nogay Atasözlerinden Birkaç Örnek”, *TDAY Belleten*, Ankara 1961.
- Çağatay, Saadet, “Nogaylar ve Dilleri”, *Türk Lehçeleri ve Örnekleri*, Ankara 1992
- Devlet, Nadir, *Türk Ansiklopedisi*, Nogaylar XXV, MEB yay., Ankara, 1977.
- Dilaçar, Agop, *Türk Diline Genel Bir Bakış*, TTK yay. Ankara, 1964.
- Doğan, İsmail, Güllüdağ, Nesrin, *Nogay Destanları*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2014.
- Ekrem, Mehmet Ali, “Kırım ve Nogay Türkleri’nin Osmanlı Devrinde Dobruca’ya ve Tüm Rumeli’ye Geçmeleri ve Yerleşmeleri ”, VIII. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C.II, Ankara 1983.
- Ekşi, Pelin, “Türkiye’de Nogayca Çalışmalarına Genel Bir Bakış”, *TUBAR*, 2010 Güz. S.28, Ankara 2005, s.183-190.
- Eren, Hasan, “Nogay Türkçesi veya Nogayca”, *Türk Ansiklopedisi*, C.XXII, s.311; Mehmet Akalın, *Tarihi Türk Şiveleri*, Sevinç Matb., Ankara, 1988.
- Erkan, Süleyman, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1978-1908)*, KATÜ Kafkasya ve O.Asya Ülkeleri Arş. Mer., Trabzon, 1996.
- Gözaydın, Ethem Fevzi, *Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçleri*, Vakıf Matb., İstanbul, 1948, s.96; Gülsoy, Ufuk, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Rumeli’den Rusya’ya Göçürülen Reaya*, Türk Kültürünü Arş. Enst., İstanbul, 1993.
- Güllüdağ, N., “Nogay Türkleri”, Güzel, H. C., *Türkler*, Yeni Türkiye yay., C.20, Ankara, 2002, s.556-561.
- Güllüdağ, Nesrin, “Nogay Türkleri ve Edebiyatı”, *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı*, Yıl:3, Sayı:16, Ağustos, 1997, s.1989-2003.

- Güllüdağ, Nesrin, Şenel, Mustafa, “Nogay Edebiyatının Tarihi Seyri”, *Karadeniz Araştırmaları*, S.1, 2004, s.58-79.
- Güllüdağ, Nesrin, “XX. Yüzyıl Nogay Edip ve Şairleri”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1, 1997, s.294-301.
- Gürsoy, Emine, Halen, Naskali-Harry, Cumucıca, Nogaıca, Helsinki, 1991
- İnan, A., “Nogaylar”, *Türk Ansiklopedisi*, MEB. Yay., C.XXV, Ankara, 1977.
- İpek, Nedim, “Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri”, *Türkiye Mecmuası*, C.XX, İstanbul, 1997, s.273-313.
- Jirmunskiy V. M. Turkskiy Geroiçeskiy Epos, Nauka Yay, Leningrad, 1974
- Kapayev, İsa, “Selam Uzak Olsun! Hafızada Kalan”, (Çev.: C. Sütbaş), *Nogay Türkleri Bülteni Dergisi*, 6 Aylık Kültür, Sanat ve Edebiyat Dergisi, Yıl:3 S.5, Ankara, 2018. s.32-47.
- Korkmaz, Telli, “Altın Orda Devleti’nin İslamlaşmasında Bilinmeyen Bir Şahsiyet: Ebu Bekir Kalender Aksarayı ve “Kalendername” Adlı Eseri”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(16), 2018
- Kurat, Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara, 1992.
- Kurat, Akdes Nimet, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi, Ankara, 1992.
- Mahmut, Nedret ve Enver Mahmut, “Dobruca Tatat Masalları, Edege Batir, Bozcigit”. Birinci Kitap. *Kriterion Kitap Uyi*. Bucuresti, 1988
- Nogay, Sami, *Nogay Türkleri*, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 1997.
- Nogay, Sami, “Nogaylar”, *Nogay Üç Aylık Kültür ve Araştırma Dergisi*, Ankara, 2007.
- Nogaysko-Russkiy Slovar: “okolo 15 tıs. slov./ Pod red. N. A. Baskakova, Sprilojeniyem grammaticheskogo ocherka Nogayskogo yazıka”, *sostavlennogo N. A. Baskakovım*, Moskva 1963, s.562.
- Özergin, M.Kemal, “Nogaylar”, *Milli Eğitim ve Kültür Dergisi*, S.31, Ankara, 1985
- Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, Ötüken yay. C.13, İstanbul, 1979.

- Semenov N. “Murza Edige”, *Tuzemtsy Severo-Vstoçnogo Kavkaza*, San-Petersburg, 1895
- Sultanbekova M.K., Kurmangulova S.A., “Nogay Literaturası”, Çerkessk, 1977
- Sultanbekova, M.K., “Tuvgan El Literaturası”, Çerkessk, 1980
- Suyunova, N., “Natsionalny mir Nogayskoy prozı: Tvorçestvo İsa Kapayeva: Avtoreferat”, ...*kand, filolog, nauk – M.*, 1998, s.23.
- Suyunovoy, N. H., “Sokroviçnitsa Narodnoy Slovesnosti nogaytsev, Edige Nogayskaya Epiçeskaya Poema”, *Pod redaksiyei*, Nauka, Moskva, 2016
- Sütbaş, Cemil, “Stambul”, *Nogay Türkleri Bülteni 6 Aylık Dergi*, Yıl:1 Sayı:2, Ankara, 2016, s.9.
- Şahin, Cemile, “Rus Yayılmacılığına Bir Örnek: 1944 Kırım Türklerinin Sürgünü”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.39, 2015, s.326-339.
- Talat Tekin-Mehmet Ölmez, *Türk Dilleri*, Bilgesu yay., Ankara, 1995.
- Tavkul, Ufuk, “Kafkasya’daki Nogay Tatarlarının Etno-Politik Durumları Üzerine Sosyolojik Bir Analiz”, *Kırım Dergisi*, 11 (41-44), 2003, s.38-46.
- Togan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1981.
- Tombuloğlu, T., *Kafkasya’nın Etnik ve Kültürel Yapısının Oluşumunda Türklerin Rolü*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Ün., Sosyal Bilimler Enst., Ankara, 2003.
- Yakubovskiy, A., *Altınordu ve Çöküşü*, (Çev.;H. Eren), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992.
- Yıldız, Mustafa, *Nogay Türklerinin Kahramanlık Destanı Edige*, Kömen Yayınları, Konya, 2016.

ONLINE KAYNAKLAR

- <http://blog.milliyet.com.tr/nogay-turk-devleti--ordasi-/Blog/?BlogNo=210418>
- <http://edebiyatqazeti.az/news/gundem/1644-muasir-nogay-edebiyati-isa-kapayev-yaradiciligina-yigcam-baxis>
- <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-78547/nogay-edebiyati-21-cilt.html>
- <http://sahipkiran.org/2018/03/22/nogay-turkleri/>

<http://www.wikizeroo.net/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvTm9nYXlsYXI>

<http://www.xalqcebhesi.az/news.php?id=28394>

<https://ekstrembilgi.com/tarih/nogay-turkleri-kimdir-nogaylarin-tarihi/>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/nogaylar>

<https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2016/01/nogaylar.html>

<https://turanideali.wordpress.com/2012/09/27/nogaylar/>

<https://turk-dunyasi.cokbilgi.com/kafkasya-turkleri-gocmenleri/>

<https://www.altayli.net/nogay-turkleri.html>

<https://www.beyince.net/yazi/kundurlar-kundur-turkleri/>

<https://www.bilgicik.com/yazi/nogay-turkleri-turan-illeri/>

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı-Soyadı	Ertan SARIKAYA
Doğum Yeri - Tarihi	Fatsa /26.12.1983
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Bölümü Almanca Öğretmenliği Anabilim Dalı Diyarbakır/Türkiye
Yüksek Lisans	Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Ana Bilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce – Almanca
Bilimsel Faaliyetleri	“Nogay Türkleri ve Ordu’da Nogay Yerleşimi”, <i>I.Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Sempozyumu</i> , C.1, Ordu 2017, s. 95-102
İş Deneyimi	
Stajlar	Milli Eğitim Bakanlığı, İngilizce Öğretmenliği (Ücretli Öğretmenlik)
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Milli Eğitim Bakanlığı, Çatalpınar İlçesi Milli Eğitim Müdürlüğü (Ordu)
İletişim	
E-Posta Adresi	ertan.sarikaya@hotmail.com
Telefon	0531 2924943
Tarih	12/07/2019